

**Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Кафедра німецької філології**

**Конспект лекцій з завданнями для практичних занять
з курсу
«Вступ до філології»**

Мелітополь – 2015

Конспект лекцій з завданнями для практичних занять з курсу «Вступ до філології» / Уклад.: Г. Ю. Мінькова, І. Ю. Жигоренко. – Мелітополь: МДПУ, 2015 – 90 с.

Мета видання – ознайомлення студентів із теоретичними засадами філології; повторення й закріплення базової понятійно-термінологічної системи мовознавства; формування умінь бачити цю систему як ціле й поповнювати її в ході подальшої освіти; знайомство з сучасними уявленнями про устрій та функціонування філології; формування уявлення про чисельність наукових парадигм у сучасній словесності, можливостей підходу до опису мови з різних точок зору й різними методами; формування умінь співвідносити підходи різних шкіл один з одним, їх метамову й методикау, розбиратися у різних формальних способах представлення результатів.

Для студентів, що навчаються на першому курсі філологічного факультету за спеціальностями «6.020303 – Мова і література (німецька, англійська)».

Рецензенти:

К. О. Кантур – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Одеська юридична академія»

О. О. Саламатіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов миколаївського Національного аграрного університету

Затверджено науково-методичною радою МДПУ.
Протокол № 14 від 8 червня 2015.

ВСТУП

«Вступ до філології» вивчається на першому курсі і розрахований на один семестр. Завданнями курсу є: ознайомлення з основними поняттями філології й через них - із сучасними науковими уявленнями про устрій і функціонування мови; ознайомлення зі змістом найбільш значимих праць провідних вітчизняних і закордонних лінгвістів та літературознавців; формування уявлення про множинність наукових парадигм у сучасній філології, про можливості підходу до опису мови з різних точок зору й різними методами; формування навичок співвідносити й систематизувати отримані знання й поповнювати систему знань у ході подальшої освіти; розвиток вміння спостерігати за мовними фактами, аналізувати матеріал різних мов й ілюструвати теоретичні поняття й положення мовним матеріалом.

У результаті засвоєння курсу студент-філолог повинен одержати уявлення про мову як об'єктивно існуючий феномен, одержати уявлення про актуальні лінгвістичні концепції, набути первинних навичок роботи мовним матеріалом;

знати: основні теоретичні принципи сучасного мовознавства; різні сучасні лінгвістичні й інтерлінгвістичні теорії; категоріальний апарат мовознавства та літературознавства; основні віхи формування й розвитку філології; основні напрямки мовознавства; характеристики основних теорій літературознавства та мовознавства; класифікації методів дослідження;

уміти: поставити завдання в області одержання знань про конкретну мову; виявляти взаємозв'язки лексичної, морфологічної й синтаксичної реконструкції прамовних станів; критично оцінювати результати своїх досліджень, використовувати сучасні комп'ютерні технології в процесі вивчення мови; оперувати термінологією (давати визначення терміну і точно вжива його у власній доповіді на задану тему; виконувати вправи з аналізом одиниць мови різних рівнів відповідними методами.

Лекційно-практичне заняття № 1

Тема: Напрямок підготовки: 6.020303 «Філологія»

Мета вивчення: з'ясувати основні характеристики напряму підготовки «Філологія». Ознайомити студентів з умовами та принципами навчання, розкрити шляхи можливостей використання набутих знань у професійній діяльності та перспектив подальшого вдосконалення.

Питання для обговорення

1. Профіль програми.
2. Ключові результати навчання.
3. Типові задачі діяльності.
4. Зміст уміння.
5. Професійні профілі випускників з прикладами.
6. Доступ до подальшого навчання.

1. Профіль програми:

Кваліфікація, що присвоюється: Бакалавр за напрямом «Філологія».

Рівень кваліфікації: Бакалавр.

Напрямок підготовки «Філологія» поєднує поглиблене вивчення іноземних мов (англійської як першої іноземної, німецької, на вибір японської, як другої іноземної мови) з вивченням мовознавчих дисциплін (як фундаментальних теоретичних, так і нових напрямів лінгвістичних досліджень, які почали активно розвиватися в кінці ХХ на початку ХХІ століття, зокрема комунікативна лінгвістика, психолінгвістика, тощо), з вивченням низки комп'ютерних дисциплін. Це дає можливість готувати фахівців для вирішення цілого ряду актуальних завдань в галузях, що передбачають опис та моделювання фонетичної, граматичної, семантичної та статистичної структур різного типу текстів, створення словників, розроблення нових методик викладання іноземної мови та інформатики.

Навчання студентів відбувається у спеціалізованих навчальних лабораторіях. Для викладання іноземних мов використовуються навчальні матеріали провідних зарубіжних видавництв. Випускники можуть виконувати практичні роботи та наукові дослідження в таких основних напрямках: адекватне перетворення текстів в іншомовну форму (переклад, зокрема синхронний та комп'ютеризований) на базі вказаних іноземних мов; уніфікація та стандартизація термінології, лексикографія; відбір мовного матеріалу з метою вдосконалення методики викладання мов та мовного тестування; автоматичні методи опрацювання текстової інформації; лінгвістичне забезпечення інформаційних систем різних типів; автоматизація інформаційних робіт, створення систем інформаційного пошуку.

Узагальнений об'єкт діяльності: мовна інформація у вигляді різножанрових письмових та усних текстів, словників, системи оброблення такої інформації для забезпечення ефективності процесу комунікації різних ситуаціях застосування мови.

2. Ключові результати навчання:

Види економічної діяльності:

- консультаційні послуги, послуги по перекладу;
- послуги у сфері міжнародних відношень, зокрема налагодження міжкультурної комунікації;
- діяльність в сфері інформатизації: створення програмного забезпечення; обробка даних,
- робота з базами даних;
- дослідження та розробки в галузі гуманітарних та суспільних наук.

Виробнича функція

- Надання консультаційних послуг, послуг по перекладу
- Робота в інформаційних агентствах
- Обробка даних
- Робота з базами даних
- Автоматизація обробки тексту
- Діяльність в сфері інформатизації
- Створення програмного забезпечення

3. Типові задачі діяльності

- письмовий та усний переклад, вичитка коректур;
- оброблення різножанрових письмових і усних текстів (анотування, реферування);
- лінгвістичний супровід ліцензування та купівлі ліцензійних продуктів;
- лінгвістичний супровід сертифікації на міжнародному рівні;
- співпраця по наданню засобам масової інформації новин та інших матеріалів іноземними мовами;
- функціонування та підтримка інформаційних та культурних служб, діяльність яких має міжнародний характер;
- виконання машинного перекладу;
- створення машинних словників;
- уніфікація та стандартизація науково-технічної термінології;
- створення словників;
- створення баз даних лінгвістичного спрямування;
- лінгвістичне забезпечення організації доступу до баз даних;
- контент-аналіз текстів масової комунікації; розробка баз знань для експертних систем; комп'ютерний дизайн текстів;
- формування лінгвістичного забезпечення інформаційних систем;
- проведення автоматизації інформаційних робіт;
- створення систем інформаційного пошуку;
- формування лінгвістичного забезпечення програмних продуктів;
- створення сервісних програм по введенню інформації.

4. Зміст уміння:

- вміння адекватно перетворювати письмові та усні тексти в іншомовну форму, редагувати переклади;
- вміння обробляти різножанрові письмові і усні тексти (анотування, реферування) ;
- вміння адекватно забезпечувати лінгвістичний супровід при ліцензуванні

- продуктів та купівлі ліцензованих продуктів;
- вміння надавати лінгвістичний супровід при сертифікації відповідних товарів чи послуг, послуговуючись іноземною мовою;
 - вміння перекладати, синхронно перекладати, редагування масової інформації новин та інших матеріалів іноземними мовами;
 - володіння мовою (як рідною, так і іноземними), знання інформаційних та культурних особливостей міжнародного спілкування;
 - вміння коректно виконувати машинний переклад та редагувати його результати;
 - моделювання граматики та семантики текстів, створення лексико-семантичних мереж для створення машинних словників;
 - вміння уніфікувати та стандартизувати науково-технічну термінологію;
 - вміння створювати словники різних типів;
 - вміння створювати бази даних лінгвістичного спрямування;
 - вміння створювати адекватне лінгвістичне забезпечення доступу до баз даних;
 - володіння методом контент-аналізу комунікації; вміння застосовувати інформаційні технології для опрацювання текстової інформації; створення баз знань на основі опрацьованої інформації;
 - вміння формувати лінгвістичне забезпечення інформаційних систем різних;
 - вміння проводити автоматизацію інформаційних робіт типів;
 - вміння створювати системи інформаційного пошуку;
 - вміння створювати адекватне лінгвістичне забезпечення програмних продуктів;
 - вміння створювати сервісні програми вводу інформації.

5. Професійні профілі випускників з прикладами:

Фахівець здатний виконувати наступну професійну роботу:

- перекладач (усний синхронний, послідовний та письмовий переклад):
- у сфері реклами; в бюро перекладів: в організаціях промисловців та підприємців;
- професійних організаціях; політичних організаціях; науково-технічної літератури;
- редактор-перекладач;
- гід-перекладач;
- секретар-референт зі знаннями іноземних мов та комп'ютерних інформаційних технологій;
- консультант-методист по опрацюванню навчально-методичних матеріалів та створенню методичного забезпечення;
- обробник інформаційного та довідкового матеріалу; — консультант з підготовки ділових документів: з питань перекладу; з питань роботи з базами даних; в агентствах друку;
- консультант в інформаційних агентствах різного типу, зокрема перекладацьких агенціях, дипломатичних агентствах тощо;
- працівник відділу обробки іншомовної інформації в промислових, банківських установах, турагенствах, в інституціях культурно-просвітницького спрямування;
- фахівець із забезпечення комунікації у сфері міжнародного бізнесу.

6. Доступ до подальшого навчання:

Відбір бакалаврів для навчання за освітньо-кваліфікаційним рівнем

«Спеціаліст»/ «Магістр» освітнього рівня «Повна вища освіта» проводиться згідно із загальними правилами прийому до вищих навчальних закладів, які затверджуються міністерством освіти України. ОКР «спеціаліст» дає змогу отримати повну вищу освіту за спеціальністю «Прикладна лінгвістика» та здобути кваліфікацію лінгвіста-інформатика, перекладача (англійської/німецької чи англійської/японської мов). ОКР «магістр» дає змогу отримати повну вищу освіту за спеціальністю «Прикладна лінгвістика» та здобути кваліфікацію професіонала в галузі перекладу (англійської/німецької мов) та комп'ютерної обробки мовної інформації.

Лекційно-практичне заняття 2

Тема: Філологія як наука

Мета вивчення: з'ясувати суть, мету, предмет і об'єкт філології, його роль і місце в філологічній освіті. Ознайомити студентів з історією розвитку літературознавства та мовознавства, основними періодами. З'ясувати питання мовознавства у філології класичної старожитності та у працях учених середньовіччя і XVII – XVIII ст.

Питання для обговорення

1. Предмет філологічного дослідження
2. Відношення термінів слово - мова - мовлення
3. Завдання філології
4. Принципи філологічного дослідження

Рекомендована література:

- Алпатов В. М. История лингвистических учений. – М., 1998. – С. 11-53.
 Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по истории лингвистики. – М., 1975. – С. 32-256.
 Ахунзянов З. М. Общее языкознание. – Казань, 1981. – С. 4-17.
 Березин Ф. М. История лингвистических учений. – М., 1984. – С. 6-31, 7-49, 279-292.
 Білецький А. О. Про мову і мовознавство. – К., 1996. – С. 11-18, 125-130, 171-172.
 Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию. – М., 1962. – С. 89-113.
 Кобилянський Б. В. Короткий огляд історії мовознавства. – К., 1964. – С. 3-31.
 Ковалик І.І., Самійленко С. П. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки. – К., 1985. – С. 6-53.
 Общее языкознание / Под общ. ред. А. Е. Супруна. – Минск, 1983. – С. 6-22.
 Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичних учень. – К., 1980. – С. 8-18.

Рекомендація:

При роботі з першоджерелами – творами окремих мовознавців та літературознавців – рекомендується письмово робити стислі нотатки у вигляді висновків щодо

напрямку досліджень, підходів, методів, основних наслідків та значення здобутків для мовознавства.

Під час ознайомлення з набутками певної школи, осередку та об'єднання слід звертати увагу на спільність та відмінність наукових методів та прийомів у синхронічному та діахронічному аспектах.

При роботі з теоретичним матеріалом намагайтесь знайти відповіді на такі запитання

1. Що є предметом філології? Визначте зміст і завдання курсу.
2. Охарактеризуйте зв'язки мовознавства з іншими суспільними і природничими науками.
5. Яка роль курсу філологічних дисциплін в підготовці вчителя-словесника?
6. Чим зумовлене виникнення мовознавства в Давній Індії, Давньому Китаї, Давній Греції та Римі?
7. Які питання мовознавства досліджували давньоіндійські, давньокитайські й давньогрецькі вчені? Які з порушених ними проблем є актуальними й нині?
8. У чому полягає специфіка давнього арабського мовознавства?
9. Охарактеризуйте стан лінгвістичної думки Західної Європи в середні віки.
10. Яка роль Ф. Бекона, Г.-В. Лейбніца і Р. Декарта в розвитку лінгвістичних ідей?
11. Назвіть основні здобутки українського мовознавства XI—XVIII ст.

Конспект лекції «Філологія як наука»

1. Предмет філології

Предмет філології як науки не визначений з достатньою ясністю, хоча цього вимагають інтереси як фундаментальної науки, так і педагогічної практики. Очевидно, що зведення предмета філології до «сполучення мовознавства й літературознавства», як це робиться в системі дисциплін, котрі викладають на філологічному факультеті, тільки заплутує справу, тому що кожна із цих дисциплін має свій досить обмежений об'єкт вивчення, сама ж філологія не може бути розмита серед «сукупності» інших дисциплін, куди нерідко включають і текстологію, і стилістику, і риторику, і поетику, і палеографію, і семіотику.

Термін філологія осмислюється насамперед етимологічно - як «любов до слова» (зазвичай цим вступом починаються всі першочергові лекції для першокурсників-філологів), але вже відповідь на запитання «до якого «слова?» ставить сучасного мовознавця в тупик, оскільки мова, звичайно, іде зовсім не про окреме "поняття" або "лексичну одиницю". Очевидно, що при всіх споконвічних прикладних функціях філології як науки про коментування тексту вона тлумачилася як вчення про Слово в сакральному змісті, тобто слово як божественний дарунок, здатність говорити й писати, вступати в спілкування із собі подібними й творити світ «словом». Слово повинне бути сприйняте тут як розум, космос, якийсь абсолют,

інструмент творення життя, знаряддя організації всієї суспільно-виробничої діяльності, освіти й виховання людини.

Так само сутність науки відбита в терміні мовознавство – це вчення про мову, її устрій, систему знаків, що виражають певні змісти, мову як засіб спілкування. Тут прийдеться зупинитися й задуматися: наше мовознавство мале займалося проблемами спілкування й реального мовлення, вивченням життя тексту (тому й потрібні були такі дисципліни як лінгвістика тексту, прагматика, що вивчають "функціонування мовлення в мові"). Літературознавство ж займалося й продовжує займатися переважно художнім мовленням (літературою), тому інші види мовлення або літератури (наукова література, публіцистика, ораторська, філософська проза) явно програють в увазі й ступеня вивченості.

Очевидна історична послідовність у появі наук: філологія виникла в давнину, мовознавство - наука нового часу. Якщо пояснювати розвиток наук у зв'язку з технічним прогресом у створенні текстів, то філологія - наука, поява якої обґрунтована створенням письма або письмового мовлення (текстів), а мовознавство - наука, створення якої ініційовано можливостями друкованого мовлення, прогресом у мовних контактах різних народів, необхідністю досліджувати безліч мов і їх устрій.

Філософія слова, або (якщо можна так виразитися) філософія філології, припускала розуміння людського слова як божественного дарунка, інструмента організації й устрою світу, суспільства, всесвіту - і це відношення до слова цілком збережене в духовній літературі й етиці мови. Окрема тема - еволюція вітчизняної філософії слова, яка має джерела у творчості М. В. Ломоносова, котрий писав: «Кто отчасу далее в нем углубляется, употребляя предводителем **общее философское понятие о человеческом слове**, тот увидит безмерно широкое поле или, лучше сказать, едва пределы имеющее море».

Саме в Росії народився на рубежі XVIII- XIX століть термін словесність, який став, безумовно, аналогом філології, а словесні науки - аналогом філологічних наук у до-«мовознавчий» період історії російської філолого-мовознавчої науки. Оскільки історія вітчизняного мовознавства в її найбільш авторитетних підручниках слабо стосується саме "словесних наук" внаслідок накладення схеми сучасного наукового мовознавства на класичну схему російських філологічних ("словесних") наук, потрібно з'ясувати послідовний розвиток як словесних = філологічних = мовознавчих наук у Росії, так і торкнутися історії й сучасного розуміння самих термінів слово - мова - мова.

2. Відношення термінів слово - мова - мовлення

Вивчення еволюції термінів слово - мова - мовлення, пов'язаних з відповідними науками, дозволило прийти до наступних спостережень:

1. У фольклорних текстах концепти (ще не терміни!) мова - мовлення - слово використовуються як синоніми при позначенні головної комунікативної функції мови, бути знаряддям спілкування й взаємодії людей. Основне завдання фольклорних текстів про мову - дати правила мовленнєвої поведінки, попереджаючи про небезпеки й можливості мови (невипадково аналіз правил усного мовлення будується Ю. В. Рождественським на розборі прислів'їв і приказок різних народів). У

фольклорних текстах найбільш частотним є концепт **МОВА**, який метонімічно позначає головну властивість людини як істоти словесної. Мовлення часто має значення розповсюдженого тексту, а слово може вживатися для позначення окремого поняття.

2. У письмових текстах закономірним є перехід "ініціативи" до концепту **СЛОВО**, який стає найбільш частотним внаслідок набуття ним сакрального змісту. У європейській духовній культурі Слово- Логос є Бог, який наділяє людину даром розуму й слова; у китайській культурі істинний = правило (дао) виражається в словесній природі людини, яка позначена терміном **вэнь**. Як слово - міститель культури й освіти, так і **вэнь** у китайській традиції значить "культура, просвітлення, освіта, література". Процес створення світу якоюсь духовною силою, що виражається словом, зв'язується Ю.В.Рожественським з "логосичною теорією походження мови" у різних письмових цивілізаціях світу.

3. Слово *мова* набуває значення народного "діалекту", національної мови тільки в письмовій культурі й науці XVIII- XIX століть. Основним терміном цього періоду є слово, науки називаються "словесними", а основною філологічною наукою з початку XIX століття є словесність, що включає в себе, наприклад, в "читаннях" основного університетського курсу 30- х років XIX століття три науки: 1) теорію мови, 2) теорію мовлення, 3) теорію складу. З розмірковування про слово як божественний дарунок починаються всі підручники граматики, риторики й словесності того часу, включаючи "Граматику" М.В.Ломоносова, де автор торкається "філософського поняття про людське слово", риторики Н.Ф.Кошанського, В.В.Плаксина.

4. У російській класичній філологічній теорії, що склалася на базі підручників словесності першої половини XIX століття, термін *мова* розуміється, в основному, як знаряддя створення "усного мовлення" (крім, звичайно, значення народного "діалекту", національної мови). Термін *слово* є основним, і хоча риторика критикувалася в середині XIX століття, учені призивали до створення загальної Науки про Слово (К.П.Зеленецький). Самі ж науки про Слово становили: лексикологія (її предмет - "вислови", тобто слова-поняття); граMATика (вивчає речення); синтаксис (вивчає періоди); риторика (вивчає мовлення в повному складі).

5. Сучасне наукове пояснення даних термінів показує, яку значну еволюцію вони перетерпіли надалі. Термін *мова* розуміється тепер як система знакових одиниць, що виражає сукупність понять і думок і призначена для комунікації. Мовлення - конкретна реалізація мови, втілена в усній або письмовій формі, а слово - основна структурно-семантична одиниця мови, що служить для найменування предметів і їх властивостей. У той же час сучасні вживання даних термінів зберігають усі колишні класичні значення, наприклад, усі три поняття служать для позначення знаряддя спілкування у фольклорних, художніх текстах і публіцистичних текстах. Так, концепт *слово* продовжує вживатися в піднесеному значенні в різних сучасних текстах - порівн.: "володіти словом", "пам'ятник українському Слову" тощо. Звернемо увагу й на те, що при сучасних потребах розвитку різних теорій спілкування потрібне було виділення "мовленнєвознавчих" наук - і дійсно, якщо були "словесні" науки, якщо існують мовознавчі дисципліни, те чому б не бути наукам мовленнєвознавчим?

Парадоксальність ситуації в сучасній українській освіті полягає в тому, що на філологічних факультетах не читається курс філології. Втім, курсу філології, наскільки відомо, не читається й у більшості західноєвропейських університетів. Тим часом, ясний, історично обґрунтований і науково аргументований погляд на предмет філології представлений у книзі Ю. В. Рождественського «Введение в общую филологию», де сказано: "Філологічне знання полягає в проникненні не тільки в зміст того або іншого тексту, але й у його тлумачення". Щаблі в тлумаченні тексту дозволяють послідовно вибудувати розуміння предметів часткової й загальної філологій: у частковій філології аналізується конкретний текст (його виникнення, авторство, входження в дану область культури), у загальній філології - "загальні історичні закономірності розуміння й тлумачення текстів на тлі розвитку культури, прогресу в знаннях і мовному спілкуванні, технічного прогресу в створенні текстів".

3. Завдання філології

Характерно, що багато сучасних учених так чи інакше уникають точного визначення предмета філології. На початку свого есеїстичного листа про філологію Д.С. Лихачов пише, що не ставить "завдання розглянути, що таке філологія. Це не можна зробити ні простим визначенням, ні коротким описом". Проте, його погляд цілком певний: філології приділяється "сполучна, а тому особливо важлива роль. Вона зв'язує історичне джерелознавство з мовознавством і літературознавством. Вона надає широкий аспект вивченню історії тексту. Вона з'єднує літературознавство й мовознавство в області вивчення стилю твору - найбільш складної області літературознавства". І хоча, за думкою Д. С. Лихачова, "філологія - вища форма гуманітарного знання, сполучна для всіх гуманітарних наук", хоча вона "опирається на любов до словесної культури всіх мов, на повну терпимість, повагу й інтерес до всіх словесних культур", більш точного визначення предмета філології в тексті Д.С.Лихачова не виявляється.

Однак словникова й педагогічна практика вимагала дати такі визначення - і вони знайдені. Безумовно, одна з найбільш авторитетних думок належить С.С.Аверинцеву. От воно: "Філологія - співдружність гуманітарних дисциплін, що вивчають історію, й з'ясовують сутність духовної культури людства через мовний і стилістичний аналіз письмових текстів". Звернемо увагу на наступні положення:

1. С.С.Аверинцев починає з визначення філології як "співдружності гуманітарних дисциплін", але не без підстави не назвав їх, хоча для всіх очевидно, що філологія користується методами (або ж користуються її методами) інших дисциплін. Очевидна антиномія, що існує на сьогоднішній день: філологія - і "співдружність", і цільна дисципліна, що вивчає історію й культуру людства через текст (текст - "вихідна реальність" філології, і з останнім ніхто сперечатися не буде).
2. 1. С.С.Аверинцев фіксує увагу на письмових текстах. І дійсно, філологія могла з'явитися тільки в період створення письмового мовлення, але загальна філологія, за думкою Ю.В.Рождественського, бере для аналізу всі роди й види словесності, тобто необхідно досліджувати форми існування й усного мовлення (це початкова форма мовного існування людства, представлена сьогодні в безлічі варіантів усно-письмового ораторського мовлення,

електронному мовленні та ін.), і письмового (це предмет класичної філології), і друкованого (текстологія класиків художньої літератури відрізняється від текстології письмової словесності Прадавньої Русі), і ЗМІ (філологія ЗМІ робить перші кроки, що особливо помітно в тому, які все ще недосконалі описи досвіду правил створення зовнішніх і внутрішніх правил словесності для мови ЗМІ).

3) Опис різних фактур мовлення як удосконалення технологічного процесу створення мовлення дозволяє говорити й про те, що філологія стосується не тільки "духовної" культури людства, але прямо пов'язана з матеріальною й фізичною культурою, тому що матеріальні умови мови суттєво впливають на ідеологію тексту («на духе почиет материя»).

Для повноти картини приведемо ще одне авторитетне визначення. Акад. Ю.С.Степанов називає філологією "область гуманітарного знання, що має своїм безпосереднім об'єктом головне втілення людського слова й духу – *текст*. Філологія характеризується сукупністю наукових дисциплін і їх взаємодією - як загальних: мовознавство (головним чином стилістика), літературознавство, історія, семіотика, культурологія, так і часткових, допоміжних: палеографія, текстологія, лінгвістична теорія тексту, теорія дискурсу, поетика, риторика тощо». Хоча визначений головний об'єкт філології - текст, філологія знову пояснюється як "сукупність" дисциплін, куди ввійшли й історія, і семіотика, і культурологія - наукові дисципліни, предмети яких хоча й можуть з'єднуватися, але досить самостійні.

Характерним є висновок Ю.С.Степанова: "Сучасна філологія прагне до "партикуляризму", заснованому на принципі "кожна мова - як ніяка інша"; таким чином, на відміну від мовознавства, немає "універсальної, або загальної, філології", але є єдність різних філологій". Таким чином, у висновку статті про філологію вчений доходить думки про те, що й предмета "загальної філології", власне кажучи, ніякого немає.

Треба стверджувати, що цей предмет є. Насамперед, більшість дослідників вважають, що вихідним об'єктом дослідження для філолога є текст. Сам текст є ні що інше, як стародавнє й класичне слово, якщо розуміти останнє не як одиницю мови, а як "реалізований" текст, сакральний феномен, дарунок Божий, інструмент спілкування, знаряддя думки й взаємодії, сукупність осмислених знаків, переданих від однієї особи до іншої. Сьогодні багато класичних термінів приймають новий вигляд, що звичайно трапляється, коли людство починає жити в нових видах мовної взаємодії: так, створений новий термін *дискурс*, якому приписуються нові властивості й змісти, однак очевидно, що це є розвиток колишніх змістів культури в новій мовній ситуації.

Отже, що у визначеннях філології як науки слід урахувати наступні компоненти:

1. Філологія - вчення про правила й закономірності створення, передачі, зберігання, відтворення й функціонування словесних добутоків. Відповідно сучасна філологія повинна бути адресована всім існуючим родам і видам словесності розвиненого інформаційного суспільства - від сімейно-побутового мовлення до мови на електронних носіях (масова інформація, інформатика, Інтернет, мобільний зв'язок тощо).

2. Філологія - наука про культурний прогрес людства, виражений в способах, принципах і правилах створення текстів (мови, словесних добутоків). Філологічне знання показує, як технологічний розвиток форм мови впливає на зміст мови, дозволяючи розбудовуватися всім формам суспільної культури, різним видам семіозиса. Складність сучасної суспільно-мовної ситуації полягає в тому, що людство вперше зіштовхнулося з такими складними формами словесності як масова інформація, чия поява народжує зовсім новий вигляд людини, кардинально міняє стиль життя, сформований стилем мовлення. Тим часом, оптимальний розвиток людського суспільства можливий тільки в тому випадку, якщо воно буде опиратися на культуру як сукупність моральних і інтелектуальних досягнень людства.

3. Оскільки "у добутках слова відбивається весь склад культури суспільства, теоретичне завдання філології - побудова наукової картини культури, узятої крізь призму слова". Якщо мова є "інструментом суспільної організації", то філологічне знання стає "основою компетентного керування суспільством".

4. Філологія - наука про класифікацію всіх словесних добутоків даної національно-мовної культури. Універсальність філології ще й у тому, що вона займається не тільки стилем художньої літератури (чим займається, як правило, літературознавство), але предмет філології - "мовні тексти" у різних родах і видах словесності. Лінгвістика ж говорить тільки про одну сторону мови (її устрій, систему знаків, і ця сторона в більшості мовознавчих досліджень слабо пов'язана із суспільно-мовленнєвою практикою).

Предмет філології, згідно з думкою Ю.В.Рожественського, - "словесність, або мовні тексти. Завданням філології є, насамперед, відділення добутоків словесності, що мають культурне значення, від таких, які його не мають. Для розв'язання цього завдання необхідно спочатку оглянути весь масив добутоків словесності. Це можна зробити тільки шляхом класифікації цих добутоків".

5. Відносини філології й мовознавства не є відносинами цілого й частини. "Для правильного прочитання текстів філологія виділяє мовознавство й науки про мову". У мовознавстві є свій предмет: система мови й пояснення фактів мови на різних її рівнях (фонетичному, лексичному, словотворчому, морфологічному, синтаксичному). Хоча мовознавство включає розрізнення понять мова й мовлення, воно не звертається до аналізу мовленнєвої реальності. Звідси прагнення багатьох мовознавців створювати нові області практичного застосування мови. Народжуються юридична лінгвістика, лінгвістика спілкування тощо.

4. Принципи філологічного дослідження

Філологічна творчість поєднана з аналізом тексту, принципами його породження, сприйняття, побутування в культурі. Невипадково культура розглядається Ю.В.Рожественським як "форма комунікації, прийнята в даному суспільстві або суспільній групі". Форма комунікації, властива даному стану суспільства, що й відбиває певний етап розвитку технічного прогресу в створенні текстів, диктує розвиток усіх інших форм культури. Методологія, запропонована Ю.В.Рожественським, дозволяє розглядати культурну історію людства як відбиття форм словесності, а саме певної фактури мовлення, способів створення, передачі, зберігання й відтворення тексту, що проявляються у всій "сукупності досягнень

людей" (друге визначення культури). Ці досягнення відбиті в розвитку суспільної моралі, економічному прогресі, різних видах семіотичної діяльності (наприклад, у розвитку видів мистецтва). Матерія й дух при цьому таємничим чином переплетені: *на духе «почиет материя»*, але реальне втілення матерії в конкретному тексті диктується як духом, ідеологією, стилем суспільства в цілому, так і філолофсько-ідеологічними устремліннями конкретного творця тексту. Філологія, таким чином, стає базисом суспільних і економічних рухів, цілком відбиваючи основну тезу європейської духовної культури про Слово як інструмент утвору світу й навколишньої дійсності.

Звернемо увагу на те, як філологічні принципи аналізу тексту поєднуються з принципами культури: текст може або ввійти, або не ввійти в культуру - філолог не тільки відслідковує цей процес, але й активно впливає на нього власними оцінками (порівн. із часто існуючими думками про те, що мова, мовляв, сама розбудовується й лінгвіст-філолог тільки фіксує зміни, що відбуваються). У загальній філології систематизуються всі види текстів - і ця систематизація може мати цілком певні пріоритети. Так, у вітчизняній філології з 70-х років XIX сторіччя відбулося змішання інтересів від систематизації всіх наявних видів словесності (саме такі класифікації виявляються в найбільш авторитетних підручниках риторики й словесності Н.Ф.Кошанського й К.П.Зеленецького, створених в 50-ті роки XIX ст.) до переважної класифікації форм витонченої літератури. Зміна стилю сучасного життя багато в чому пов'язана зі зміною або переорієнтацією уваги суспільства на мову масової комунікації (телебачення, Інтернет), яка стає найбільш авторитетним видом словесності.

На обмеженість підходів, пов'язаних з переважною орієнтацією тільки на художню словесність, або захопленість сучасними ЗМІ виключаючи історичне коріння вітчизняної словесної культури неодноразово вказував Ю.В.Рождественський, призиваючи займатися всіма видами прозаїчної словесності (особливо діловою, усними формами мовлення, риторикою ЗМІ). Результатом зневажливого відношення до прозаїчних форм мови став програш у психологічній війні, що імпліцитно передвіщалося в судженнях Ю.В.Рождественського 80-х років минулого століття. Наслідком нинішнього сумовитого стану розумів і суспільної свідомості (що особливо проявляється в діяльності найбільш авторитетних органів мови - ЗМІ) є також колишній риторично пасивний стан духу й настрою, не здатний до енергійного творчого винаходу ідей і чесного, ефективного втілення їх у словесній реальності.

Історичний оптимізм сучасної мовної ситуації полягає в можливостях використання мови в мовленнєвій реальності. Основою такого використання може бути тільки критерій культури як неконсервативного збереження національної культурної традиції, опори на прецеденти діяльності, поняття правильності й норми, можливості творчого винаходу й втілення думки в мовних (словесних) текстах.

Саме в контексті філології не можна не сказати кілька слів про сучасну мову, яка, по загальній згоді, повинна нас поєднувати й надихати на служіння істині, добру, справжній красі й удосконаленню життя - усе це виражене в реальних текстах або, як говорили традиційно, у слові. Українська мова об'єднає нас не як мовна система, а через осмислені мовні тексти. Інакше кажучи, нас поєднує філологія як

вчення про культуру, виявлену в текстах. Культура ж несе в собі моральний початок, ідеї добра, істини, краси. Знаком культури є та форма комунікації, у якій виявлена культура. Складність сучасної ситуації полягає в тому, що ми живемо в новому інформаційному суспільстві із принципово новими формами й видами комунікації, з якими людство не зустрічалося раніше.

У зв'язку зі сказаним визрівають постановка й розв'язання двох насущних завдань:

1. Необхідне вивчення історії філології, або філологічних словесних наук в Україні, яке в цей час підмінене історією вітчизняного мовознавства з накладенням схеми й змісту сучасного мовознавства на реальну історію й зміст тих наук, які вивчалися в університетах, гімназіях, ліцеях XVIII- XIX сторіч. Вивчення історії української філології (або часткових) повинне вестися як дослідження складу "словесних наук", заявлених уперше М.В.Ломоносовим і потім розвиненими в курсах видатних українців учених- філологів.

2. Філологія має власний предмет, який повинен бути чітко відокремлений від лінгвістики, літературознавства й ін. Склад термінів філології суттєво відрізняється від складу термінів "лінгвістичного словника", яким ми бачимо останній у сучасних виданнях словників мовознавчих термінів (порівн. "Лінгвістичний енциклопедичний словник" під ред. В.М.Ярцевої). У словниках відсутні такі філологічні терміни як словесність, фактура мови, знаряддя, матеріал мови, правила мови, термінологія більшості видів і жанрів словесності, що становлять "життя мови" - реальні мовні тексти (наприклад, ораторська мова, документ, епістолярна писемність тощо). Уся ця термінологія говорить про мовні/мовленнєві реальності сучасного постінформаційного суспільства, і якщо вона не описується грамотно й ефективно, то чи не в цьому наша мовна, а потім і суспільна відсталість?

Сучасна філологія звернена до суттєвих проблем сучасної суспільно-мовленнєвої практики. Метою філології є опис усіх видів сучасної словесності з виявленням цілей, завдань, змісту, форм спілкування, вираження цих форм у різних жанрах мовлення, стилістичній своєрідності текстів.

Практичні завдання з теми

«Філологія як наука»

Рекомендація: при виконанні вправ намагайтесь не залишати поза увагою жодного незрозумілого мовознавчого факту, слова, терміну. В якості додаткових джерел інформації залучайте Інтернет-ресурси та довідкову літературу з інших галузей науки.

Лексику з мов, якими ви не володієте, намагайтесь прочитати у транскрипції, спробуйте зіставити нове для вас явище з вже відомими з інших мов та з рідної мови.

Відповіді на запитання намагайтесь обґрунтовувати, для цього збирайте цитати та висловлювання з творів відомих мовознавців, звертайте увагу на рік появи

цитованої праці та факт, відносно якого висловлювання було зроблене.

1. Охарактеризуйте наступні мови за параметрами жива/мертва, природна/штучна: санскрит, французька, латинська, старослов'янська, російська, есперанто, суахілі, литовська, воляпюк, португальська.

2. Розподіліть наведені нижче слова, російської та української мов, за двома групами - слова літературної мови і слова, що належать не літературним формам мови.

Круиз, лексикон, получка, индустрия, стихоплет, фонд, ящик (телевизор), отчизна, дармоед, прецедент, ажно, плестись, хвост (долг), бесспорный, вариант, канать, лепетать, воздвигнуть, функция, халупа, стереотип, фонарь (синяк), листва, клево.

3. У чому полягає спільність діалектної й літературної мови й у чому їх відмінності?

4. Прочитайте текст. Дайте відповідь на запитання, що довів досвід падишаха?

Розповідають, що понад 350 років тому індійський падишах Акбар вирішив перевірити твердження придворних мудреців про те, що кожна дитина сама собою починає говорити мовою своїх батьків. Падишах поставив жахливий «експеримент». Кілька маленьких дітей разом з ним євнухом закрили в покоях, ключі від яких Акбар носив на своїх грудях. Щоб діти ніколи не чули людського голосу, їх обслуговували німі. Сім років тривав цей дивовижний експеримент. Коли ж падишах відкрив двері покоїв, він почув нечленороздільні крики, дике виття й нявкання. Мудреці були осоромлені, а життя дітей покалічене.

5. Які функції й властивості мови одержали відбиття в характеристиці мови, що її дав давньогрецький філософом Езоп?

Мова - це те, що поєднує нас, коли ми говоримо. Без мови ми не могли б передавати наші думки. Мова – ключ науки, знаряддя правди й розуму. Мова допомагає творити міста. Мовою виражається любов. Мовою вчать, переконують, наставляють. Мовою моляться, роз'яснюють, співають. Мовою описують, вихваляють, доводять, стверджують.

Мовою ми виголошуємо «кохана» і священне слово «мати». Це мовою ми говоримо «так». Це мовою ми наказуємо військам перемогти.

6. Як ви думаєте, чому іменників у словнику більше, ніж прикметників?

Лекційно-практичне заняття 3

Тема: Загальна мовна ситуація в світі. Підходи до вивчення мови

Мета вивчення: поглибити знання студентів про мову як культурну цінність, охарактеризувати мовну ситуацію в світі; коротко ознайомити з напрямками та підходами у сучасному мовознавстві до вивчення мови.

Питання для обговорення

1. Багатомовність і концептуальна картина світу

2. Культурна цінність мови
3. Поліетнічність та багатомовність
4. Порівняльно-історичне мовознавство
5. Пошуки нових підходів до вивчення мови

Рекомендована література:

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений. – М., 1998.–С. 54-107, 108–149.
2. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по истории лингвистики. – М., 1975. – С. 352-455, 478–540.
3. Березин Ф. М. История лингвистических учений. – М., 1984. – С. 31-63, 68-133, 133–189.
4. Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1964. – С. 28-104, 263–464.
5. Кобилянський Б. В. Короткий огляд історії мовознавства. – К., 1964. – С. 32-76, 81-95.
6. Ковалик І.І., Самійленко С. П. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки. – К., 1985. – С. 53-188, 168–214.
7. Крицберг Р.Я. Дивергенция и конвергенция региональных вариантов современного английского языка. – К., 2000.
8. Мартине А. Предисловие // Вайнрайх У. Языковые контакты. Пер. с англ. Ю.Жлуктенко. – К., 1979. – с.18.
9. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичних учень. – К., 1980. – С. 19-77, 77–130.
- 10.Чередниченко О. І. Багатомовність і концептуальна картина світу. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1517>
- 11.Чередниченко О.І. Мови і переклад у сучасному світі // Мовні і концептуальні картини світу. Спец. вип. – К., 2001. – С.3.
- 12.Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. – К., 2000.
- 13.Calvet L.–J. Le versant linguistique de la mondialisation // Dialogues et cultures, №45. – 2001.
- 14.Muller-Lance J. Oral and Written Intercomprehension and Multilinguals. In: Third Language Acqursition and Trilingualism (Papers). – Leeuwarden, 2001, pp. 1 – 16.

Рекомендація:

При роботі з першоджерелами – творами окремих мовознавців – рекомендується письмово робити стислі нотатки у вигляді висновків щодо напрямку досліджень, підходів, методів, основних наслідків та значення здобутків для мовознавства.

Під час ознайомлення з набутками певної школи, осередку та об'єднання слід звертати увагу на спільність та відмінність наукових методів та прийомів у синхронічному та діахронічному аспектах.

При роботі з теоретичним матеріалом намагайтесь знайти відповіді на такі

запитання

1. Як багатомовність здатна впливати на концептуальну картину світу?
2. У чому культурна цінність мови?
3. Як пов'язані поліетнічність та багатомовність?
4. Назвіть основні положення вчення О. Потебні. Розкрийте значення праць О. Потебні й місце очоленої ним Харківської лінгвістичної школи в історії вітчизняного й світового мовознавства.
5. У чому полягають заслуги молодограматизму? Чим зумовлені слабкі сторони молодограматичного напрямку?
6. Які питання мовознавства порушив П. Фортунатов? Чим відрізняється Московська лінгвістична школа від інших шкіл другої половини XIX ст.?
7. Сформулюйте основні передумови виникнення порівняльно-історичного мовознавства.
8. Назвіть основоположників порівняльно-історичного мовознавства і розкрийте їх внесок у порівняльно-історичне мовознавство.
9. Які основні положення лінгвістичної концепції В. Гумбольдта? Чому його вважають основоположником загального мовознавства?
10. Розкрийте значення вчення Гумбольдта для сучасного мовознавства. Які положення його вчення знайшли свій розвиток у різних напрямках сучасної лінгвістики?
11. Охарактеризуйте мовознавчі напрями, які з'явилися наприкінці XIX — на початку XX ст.
12. Вкажіть спільне і відмінне в мовознавчих концепціях Школи «слів і речей», Школи естетичного ідеалізму й неолінгвістики.
13. Охарактеризуйте основні наукові відкриття І. Бодуена де Куртене. Які специфічні риси Казанської лінгвістичної школи?
14. Які проблеми мовознавства порушено в «Курсі загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра? У чому полягає новизна теорії Ф. де Соссюра та його вплив на розвиток мовознавства у XX ст.? Чому Ф. де Соссюра вважають основоположником структуралізму?

Конспект лекції «Загальна мовна ситуація в світі»**1. Багатомовність і концептуальна картина світу**

Згідно з думкою відомого українського мовознавця Чередниченко Олександром Івановичем, доктор філологічних наук, академіком АНВШУ, в інформаційному суспільстві, до якого поступово переходить людство, питання про роль мови як основного засобу соціальної взаємодії, про мовну ситуацію та взаємовплив мов набувають першорядного значення. Соціальна взаємодія стає здебільшого мовною взаємодією і здійснюється через тексти, які породжуються і сприймаються особистістю.

Попередній досвід свідчить, що плюралізм мов, якими користуються національні спільноти, не є нездоланною перешкодою для політичних, економічних та культурних обмінів. Навпаки, відбувається їх розширення та прискорення внаслідок глобалізації світових процесів та інформаційного простору. Поняття "національний інформаційний простір" хоча і зберігає свою актуальність, уже не розглядається як щось обмежене державними кордонами, оскільки важливою його ознакою стала відкритість до глобальних інформаційних потоків. Глобалізація нічим не загрожує там, де національна мова і національний продукт переважають в інформаційних обмінах.

Сучасна мовна ситуація у світі характеризується суперництвом процесів мовної дивергенції та конвергенції. З одного боку, існує близько п'яти тисяч мов, якими послуговується людство на п'яти континентах. Точної кількості мов досі не встановлено, позаяк остаточно не визначено статус деяких автохтонних говірок в Азії, Африці та Океанії, і питання про те, чи є вони окремими мовами чи діалектами інших мов, залишається відкритим.

З іншого боку, спостерігаємо тенденцію до значного поширення п'яти-семи мов, які прагнуть увійти до клубу так званих світових мов. Йдеться насамперед про англійську, іспанську, французьку, арабську, португальську, російську. Ці мови є національно негомогенними, тобто розподіляють свої функції, обслуговуючи різні нації і різні культури. Першість у клубі світових мов тримає англійська. За різними оцінками нею розмовляють від 400 до 800 млн. людей, як тих, для кого ця мова є першою (рідною), так і тих, для кого вона стала другою мовою спілкування. Посідаючи друге місце за кількістю носіїв після китайської, англійська мова широко використовується різними спільнотами в Європі, Америці, Азії, Африці, Австралії для обмінів у галузі інформації, освіти, науки, бізнесу тощо. Вона стала першою мовою глобальної інформаційної мережі Інтернет.

Вибір англійської на роль першої мови міжнародного спілкування зумовлений низкою внутрішніх (мовних) і зовнішніх (позамовних) чинників. Дослідники відзначають, що серед живих мов англійська вирізняється раціональною внутрішньою організацією, відносною простотою граматичної будови і багатством словникового складу, у межах якого існує можливість створювати розгалужені терміносистеми.

Історичною подією, яка дала поштовх утвердженню англійської як першої міжнародної мови, була перемога союзників у Другій світовій війні і створення Організації Об'єднаних Націй. Цьому безумовно сприяли економічна і військова потуга США, американський неолібералізм, який продовжує приваблювати мільйони людей в усьому світі.

Однак сучасний стан англійської мови засвідчує, що вона не є чимось однорідним і розпадається на ряд варіантів (британський, американський, канадський, австралійський тощо), у яких процеси дивергенції і конвергенції конкурують між собою. Історично виникнення варіантів англійської мови, так само як і іспанської, французької, португальської тощо, було зумовлено розпадом колоніальних імперій і відходом від мовних норм колишніх метрополій, що було пов'язано з усвідомленням своєї окремішності новоутвореними національними спільнотами. Втім, варіантність англійської та інших поліетнічних мов має свої межі

і не зачіпає ядра граматичної системи та лексичного складу. Внаслідок взаємодії варіантів мови з'являється тенденція до утворення усередненої нормативної моделі, яка охоплює найбільш поширені варіантні явища. Стосовно англійської можна сказати, що в її усередненій нормі переважає англо-американський елемент, який має істотний вплив на розвиток інших варіантів англійської мови, у тому числі й на британський. Саме ця норма стає основою для вивчення англійської у світі. Її часто асоціюють з роботозованою *lingua franca*, за якою не стоїть певна культурна традиція. Небезпека поширення такої мови полягає в можливості її подальшого лексичного та стилістичного збіднення, а також граматичного спрощення.

Натомість стрімке поширення англійської мови як першої мови міжнародного спілкування сприяє розвитку як індивідуальної, так і колективної двомовності (багатомовності) за схемою "національна мова (L1) + одна-дві мови широкого вживання (L.2, L.3)". Сьогодні в таких країнах Європи, як Данія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Фінляндія важко знайти людину, яка б не володіла англійською. Нею тією чи іншою мірою користуються 90% населення цих країн. А більшість нідерландців, наприклад, вважає своїм обов'язком вивчити ще французьку або німецьку, які є мовами сусідів. Для порівняння: на теренах України та Росії кількість тих, хто володіє англійською мовою, за різними оцінками, не перевищує 7 – 8 %, а всього знавців іноземних мов тут не більше 15%.

Однак навіть за високого відсотка двомовного населення питання про надання англійській мові офіційного статусу не ставиться. Нещодавня спроба поставити його в Японії не мала успіху. Знання англійської та інших мов широкого вживання розглядається мовцями як необхідна реальність, а не як вища цінність, що цілком відповідає типові горизонтальної двомовності, коли рідна та друга (іноземна) мова вважаються мовами одного рівня на шкалі цінностей. При цьому власна мова виступає як гарант збереження національно-культурної ідентичності.

2. Культурна цінність мови

Визнаючи культурну цінність кожної мови незалежно від ступеня її поширеності, світове співтовариство через міжнародні організації обстоює ідею збереження всіх існуючих мов, у тому числі і так званих малих, які є мовами етнічних меншин і не мають офіційного статусу у відповідних державах. На їх захист неодноразово приймалися резолюції ЮНЕСКО, Ради Європи та інших організацій. Відома, зокрема, Європейська хартія регіональних мов, яка є обов'язковою для виконання всіма державами – членами Ради Європи і яка передбачає можливість використання цих мов як засобів офіційного спілкування на регіональному рівні. Європейський союз фінансує спеціальний проект "Меркатор" на підтримку мов етнічних меншин у різних країнах Європи. Ідея збереження мовної багатоманітності знайшла своє втілення і в проголошенні 2001 року європейським роком мов.

Шляхом збереження мовної багатоманітності світу є практичний розвиток двомовності і багатомовності тих, хто в ньому живе, заохочення до такого розвитку з боку тих, хто визначає мовну політику.

Політика "плавильного казана", яку проводили США у XIX та на початку XX століття і яка вважалася взірцем жорсткої мовно-культурної асиміляції, вже давно

поступилася місцем політиці врахування мовних і культурних потреб різних етнічних груп. Тепер у демократичних країнах вони мають право на власні засоби масової інформації, створення освітніх і культурних товариств тощо.

Сьогодні практично в жодній країні світу немає того, що соціолінгвісти називають ендоглосною (тобто одномовною) ситуацією. Навіть у країнах з офіційною одномовністю (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія, Португалія, Нідерланди) простежується егзоглосія, яка виявляється в опозиції державної мови (відповідно – англійської, французької, німецької, італійської, португальської, нідерландської) до мов етнічних меншин. Причому до тих етнічних груп, які споконвічно жили на територіях відповідних держав (як-от індіанці у США, валійці, шотландці та ірландці у Великій Британії, бретонці, баскійці та оксітанці у Франції, фризи у Нідерландах та Німеччині), внаслідок легальної та нелегальної міграції додалися нові. У тих же США другою за чисельністю носіїв є іспанська мова, якою повсякденно користується приблизно 30 мільйонів людей. Через це у громадських місцях усі написи англійською мовою дублюються іспанською. На вулицях французьких міст часто мовна почути арабську мову – арабомовна громада (переважно вихідці з колишніх колоній у Північній Африці: Алжиру, Тунісу, Марокко) складає у Франції близько 5 мільйонів людей. Подібну картину спостерігаємо і в Німеччині, де значний прошарок населення (близько 2 млн.) становлять турки і курди.

Роль мов етнічних меншин у житті титульної нації не варто недооцінювати. Крім чинника культурного збагачення, вони можуть бути ще й суто прикладним знаряддям. Загальновідомим історичним фактом було використання американськими військовими індіанських мов як кодів для передавання секретної інформації під час Другої світової війни.

Звичайно, міжетнічні стосунки, у тому числі й мовні, ще не досягли повної гармонії навіть у цивілізованих країнах. Зокрема, представники західноєвропейських країн часто скаржаться на недостатню інтеграцію деяких етнічних груп, переважно вихідців з мусульманських країн, у культурне середовище Заходу, на несприйняття ними західних цінностей. Звісно, причиною тут є не мова, адже абсолютна більшість мовців із цих груп складається з білінгвів та мультилінгвів, які повсякденно переключаються з однієї мови на іншу залежно від ситуації спілкування (сім'я, побут, релігія, робота, навчання, адміністрація тощо). Якщо перші три сфери закріплюються як правило, за рідною мовою, то решта обслуговується однією-двома європейськими мовами.

Реальною причиною міжетнічних непорозумінь виступають чинники не мовного, а політичного й соціального плану. Вони можуть бути пов'язані з загальною політичною ситуацією у світі. У будь-якому разі гармонізація міжетнічних стосунків можлива лише тоді, коли більшість гарантує права і свободи меншості, включаючи право на задоволення мовно-культурних інтересів, а меншість, у свою чергу, поважає право більшості на проведення власної національно-культурної і мовної політики.

3. Поліетнічність та багатомовність

Поліетнічність, яка породжує багатомовність, стає істотною ознакою сучасного суспільства, створюючи передумови для діалогу мов і культур. Мовний контакт відбувається передусім у свідомості двомовця/багатомовця, якого відомий французький лінгвіст Л. Мартіне назвав "полем бою різних мовних типів і мовленнєвих навичок, що конфліктують між собою, та постійним джерелом мовної інтерференції". Звичайно, вжита Л. Мартіне метафора не має універсального значення. Сучасна практика двомовності й багатомовності свідчить про цілком мирне співіснування та розподіл функцій різних мов як у свідомості конкретного мовця, так і колективу мовців. Поперемінна активізація тієї чи іншої мови для задоволення потреб комунікацій у певних сферах спричиняє семантичну інтерференцію мов на основі постійного (свідомого чи підсвідомого) зіставлення зафіксованих у них концептуальних картин світу. Результатом такої інтерференції може бути взаємне зближення та ототожнення концептуальних картин у мовній свідомості двомовця/багатомовця через ідентифікацію понять та заповнення семантичних лакун, що існують у тій чи іншій мові.

Відомо, що культура, як сукупність форм духовного і матеріального буття людей, означається передусім засобами мови, хоча ніхто не заперечує також наявності суто матеріальних знаків культури. Кожна етнокультура має спільне і відмінне стосовно інших етнокультур, і це виявляється як у мережі понять, яка утворює концептуальну базу будь-якої мови, так і в самій мові. У цьому зв'язку можна говорити про схожість мовної і концептуальної картин світу. Однак повної тотожності між ними ніколи не існує, оскільки концептуальна картина освіти є рухливішою, а відтак змінюється швидше під впливом позамовних факторів соціально-історичного та когнітивного характеру.

Поява нових концептів часто зумовлена зовнішніми чинниками, зокрема, виникненням нових реалій у практиці міжнародних відносин, що вимагає нових засобів номінації. Розв'язання цієї проблеми можливе як за рахунок власних ресурсів мови, так і шляхом запозичень. Наприклад, в українській мові поняття "священна війна мусульман" може позначатися запозиченим з арабської терміном "джихад", причому в мові друкованих та електронних ЗМІ останньому надається перевага, очевидно внаслідок дії закону економії мовних зусиль. Слово "джихад" присутнє в словнику багатьох мов з тим же значенням, однак невідомо, яка мова запозичила його першою.

Актуальність означуваного може призвести до розширення спільного фрагмента в концептуальній і мовній картинах світу через включення кількох споріднених слів – понять. Так, поряд зі словом "джихад" у мові ЗМІ обов'язково зустрінемо слово "моджахед" (той, хто веде священну війну, араб. воїн-патріот), яке також увійшло до інтернаціональної лексики.

У наш час кількість слів-інтернаціоналізмів у живих мовах істотно зростає, що підтверджує тенденцію до поступового зближення концептуальних картин світу в тих, хто користується різними ідіомами.

До інтернаціоналізмів належать і кальки, які легко поширюються від мови до мови завдяки глобалізації інформаційних процесів. Часто слугуючи засобами повторної номінації живих і неживих об'єктів, явищ, процесів тощо кальки, як і прями запозичення, збільшують виражальні можливості мови-реципієнта.

Порівняймо лише кілька нещодавніх структурних запозичень в українській мові, первинне джерело яких не завжди є відомим: "терорист номер один" (?), "башти-близнюки" (амер.анг. twin tower), PR – акція/кампанія/хід (англ. PR- exercise, пор. також укр. пропагандистська рекламна акція і т.п.). Останній приклад показує, що калька може бути неповною або змішаною тоді, коли у запозичуваній моделі присутній іншомовний компонент, тобто коли калька супроводжується прямим запозиченням.

Подібні явища збільшують варіативність мовлення, а відтак розхитують нормативні моделі мови-реципієнта. Виникає запитання, наскільки вони є прийнятними з огляду на літературний стандарт?

З одного боку, варіативність мовних форм та моделей є органічною властивістю будь-якої живої мови завдяки тому, що тенденції до мовної надлишковості та економії завжди взаємодоповнюють одна одну. Відомо, що кожне означуване прагне мати не одне, а кілька позначуваних, а ті, в свою чергу, прагнуть позначати декілька означуваних.

З іншого боку, жива писемна мова не існує без суб'єктивного нормотворчого фактора, який полягає в тому, аби описати всю сукупність мовних форм і моделей, відібрати ті з них, які можуть бути прийняті за еталон та кодифікувати їх у нормативних граматиках та словниках. Саме на цьому рівні виникає проблема захисту мови від надмірного іншомовного впливу.

Повертаючись до наведеного вище прикладу з англіцизмом PR, зазначу, що навіть у мові-джерелі він має позначку "розмовний" (англ. informal), тобто розташований на нижньому ярусі літературної норми. Що стосується української мови, то в ній він не може мати статусу загальноприйнятого, нормативного елемента, зважаючи на його неорганічність та семантичну непрозорість. Однак можна допустити його вживання в межах професійного жаргону журналістів та політехнологів.

В умовах безпосередніх та опосередкованих мовних контактів охоронні функції норми кожної з контактуючих мов знаходяться під сильним впливом мовної компетенції білінгва/мультилінгва, а та в свою чергу визначається типом бі- та мультилінгвізму, до якого належить мовець і який культивується в його соціокультурному оточенні.

В основі типології двомовності та багатомовності, яка прононується нижче, лежить кілька суттєвих ознак, які охоплюють як кількісні, так і якісні сторони цього явища. За ступенем поширення розрізняється індивідуальна та колективна (масова) двомовність/багатомовність. За ціннісною орієнтацією двомовність/багатомовність може бути горизонтальною (коли мови однаково оцінюються мовцями) та вертикальною (коли одній або більше мовам віддається перевага на шкалі цінностей стосовно першої (рідної) мови). За рівнем розмежування мовних систем, що перебувають у контакті, виділяється координативна (чиста) та субординативна (змішана) двомовність/багатомовність. За характером комунікативного включення спостерігається активна та пасивна двомовність/багатомовність.

З огляду на необхідність збереження літературних норм контактуючих мов ідеальним міг би бути тип активної індивідуальної (або колективної) горизонтальної та координативної двомовності/багатомовності, який на практиці досягається досить

рідко. Однак почуття лояльності до літературних стандартів мов, що контактують, може проявлятися і в проміжних типах, що великою мірою залежить від загального рівня культури мовлення, який підтримується у конкретному соціумі.

Практичні завдання з теми «Загальна мовна ситуація в світі. Підходи до вивчення мови»

Рекомендація: при виконанні вправ намагайтесь не залишати поза увагою жодного незрозумілого мовознавчого факту, слова, терміну. В якості додаткових джерел інформації залучайте Інтернет-ресурси та довідкову літературу з інших галузей науки.

Лексику з мов, якими ви не володієте, намагайтесь прочитати у транскрипції, спробуйте зіставити нове для вас явище з вже відомими з інших мов та з рідної мови.

Відповіді на запитання намагайтесь обґрунтовувати, для цього збирайте цитати та висловлювання з творів відомих мовознавців, звертайте увагу на рік появи цитованої праці та факт, відносно якого висловлювання було зроблене.

1. Чи можна говорити про подібність мов на підставі наведених збігів слів. Мотивуйте свою відповідь.

а) узбек. *бурун* (ніс) і рос. *бурун* (пенная волна), турец. *burak* (бесплодна земля) и рос. *бурак* (свекла), турец. *kulak* (вухо) и рос. *кулак* (сжатая кисть руки).

б) франц. *vache* (корова) и рос. займенник *ваш*, франц. *côte* (берег) і рос. *кот*, франц. *touche* [tu ʃ] (муха) і рос. *муж* [муш].

2. Порівняйте утворення ступенів порівняння прикметників у споріднених мовах. Покажіть спільність формотворних афіксів.

а) німец. *lang* — *länger* — *längsten*, голанд. — *lang* — *langer*—*langst*, англ. *long*—*longer*—*longest*, швед. *Lang* — *längre* — *längst*;

б) німец. *gross* — *grosser* — *grossten*, англ. *big* — *bigger* — *biggest*, німец. *gut* — *besser* — *besten*, англ. *good* — *better* — *best*.

3. Проаналізуйте наведені приклади слів з тюркських мов і доведіть, що, незважаючи на відмінності в значеннях і фонетичному оформленні, їх можна вважати однокореневими, тобто висхідними до одного архетипу.

а) алтайськ. *дне* — мати; тувин. *дне* — тетья; казах. *ене* — свекровка; туркм. *эне* — мати, бабушка; хакасск. *ине* — самка.

б) башкир. *ырыу* — род; казах. *урук* — семья; кирг. *урук* — семена, порода, племя; татар. *ыру* — род, потомство; тувин. *уруу* — дитя; туркм. *уруг* — род; узбек. *уруг* — семя, род; якут *уруу* — родственник.

в) азерб. *бÖйрук* — большой, великий; алтайськ. *бийик* — высокий; татар. *биек* — высокий; туркм. *бейик* — великий; чуваш. *пысак* — большой, старший.

4. Розподіліть за мовними сім'ями наступні мови:

чеська, німецька, турецька, азербайджанська, арабська, осетинська, словацька, італійська, англійська, китайська, туркменська, вірменська, грецька, албанська, португальська, сербська, хорватська, румунська, в'єтнамська, японська, болгарська, грузинська, польська, іспанська, македонська, угорська, литовська, таджицька, перська, французька, голландська, українська, норвезька, шведська, латиська, фінська, мордовська, казахська, карельська, татарська, молдавська, узбецька, естонська, киргизька, корейська, афганська, хінді, баскська, башкирська, кетська.

5. Наведіть приклади, коли генетично рідні мови перебувають у різних групах (класах) морфологічної класифікації. По можливості проілюструйте це фактичним матеріалом: прикладами вираження граматичних відносин. У чому ви бачите причину такої розбіжності?

6. Покажіть на наведених нижче прикладах принципові відмінності між мовами різного ладу:

Кит.: хао жэнь “хороший человек” – сю хао “делать добро” - цзё хао “старая дружба” – жэнь хао во “человек любит меня” - гунжэнь “рабочий (работа + человек)”, шанжэнь “торговец (торговля + человек)”;

Азерб.: ат “лошадь” – атлар “лошади” – атда “на лошади” – атларда “на лошадях”;

Рус.: сестра читает письмо подруги – сестра читает письмо подруге – сестре читает письмо подруга. Ср. с французскими эквивалентами:

la soeur lit le lettre d'amie - la soeur lit un lettre a l'amie - l'amie lit un lettre a la soeur.

7. Наведено форми азербайджанського дієслова з перекладом на російську мову:

- 1) *бахмаг — смотреть*
- 2) *бахабилмамаг — не мочь смотреть*
- 3) *бахыраммы — смотрю ли я?*
- 4) *бахышабилырлар — они могут смотреть друг на друга*
- 5) *бахмадылар — они не смотрели*
- 6) *бахдырабилдымы — мог ли он заставлять смотреть?*
- 7) *бахмалыдысан — ты должен был смотреть*
- 8) *бахдырырам — я заставляю смотреть*
- 9) *бахмасады — если он не смотрел*

Опишіть, у якому порядку розташовуються значущі елементи в складі азербайджанського дієслова. Визначте значення кожної використаної морфеми.

Лекційно-практичне заняття 4

Тема: Зв'язок філології з іншими науками

Мета вивчення: ознайомити студентів з процесами взаємодії наук у сучасній антропоцентричній парадигмі, з філософськими, психологічними, соціологічними дослідженнями мови за кордоном та на теренах СРСР. З'ясувати питання філології у працях учених, котрі стали основоположниками сучасної науки.

Питання для обговорення

1. Філософія – база для розвитку філології
2. Роль мови у процесі пізнання
3. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення
4. Комунікативна лінгвістика

Рекомендована література:

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений. – М., 1998. – С. 167–209, 309–323, 210–226, 227–265.
2. Березин Ф. М. История лингвистических учений. – М., 1984. – С. 189–251.
3. Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание. – М., 1979. – С. 308–344.
4. Венцкович Р. М., Шайкевич А. Я. История языкознания. – М., 1974. – Вып. 4. – С. 109–151.
5. Кондрашов Н. А. История лингвистических учений. – М., 1979. – С. 117–162, 163–168.
6. Русанівський В. М. Україністика// Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 648–652.
7. Удовиченко Г, М. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичних учень. – К., 1980. – С. 131–154, 160–168.
8. Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание. – М., 1979. – С. 71–89.
9. Кодухов В. И. Общее языкознание. – М., 1974. – С. 152–167.
10. Общее языкознание/ Под общ. ред. А. Е. Супруна. – Минск, 1983. – С. 11–15, 87–122, 140–145.
11. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М., 1970. – С. 85–91, 367–418.
12. Семчинський С. В. Загальне мовознавство – К., 1996. – С. 6–25, 219–255.
13. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики // Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М., 1977. – С. 48–58.

Рекомендація:

При роботі з першоджерелами – творами окремих мовознавців та літературознавців – рекомендується письмово робити стислі нотатки у вигляді висновків щодо напрямку досліджень, підходів, методів, основних наслідків та значення здобутків для мовознавства.

Під час ознайомлення з набутками певної школи, осередку та об'єднання слід звертати увагу на спільність та відмінність наукових методів та прийомів у синхронічному та діахронічному аспектах.

При роботі з теоретичним матеріалом намагайтесь знайти відповіді на такі запитання

1. Які історичні й методологічні основи неогумбольдтіанства?
2. Назвіть різновиди неогумбольдтіанства. У чому їхня своєрідність?
3. Охарактеризуйте концепцію Л. Вайсгербера. З чим не можна погодитися в цій концепції?
4. У чому суть гіпотези лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа? Розкрийте її сильні й слабкі сторони.
5. Чим зумовлена поява структуралізму?
6. Вкажіть основні ознаки структуралізму.
7. Назвіть структуралістські школи. Чим вони різняться між собою?
8. Чому Празьку лінгвістичну школу називають школою функціональної лінгвістики, американський структуралізм — дескриптивізмом, а датський — глосематикою?
9. Які достоїнства і недоліки структуралізму?
10. Розкрийте суть генеративної лінгвістики. Що нового вніс у теорію мовознавства Н. Хомський? Який вплив мала його теорія на подальший розвиток мовознавства?
11. Чим характеризувався розвиток мовознавства в СРСР?
12. Дайте критичну оцінку «Нового вчення про мову» М. Я. Марра.
13. Що нового внесли в мовознавство О. М. Пешковський, Л. В. Щерба, Є. Д. Поливанов, І. І. Мещанинов, В. В. Виноградов, О.І. Смирницький, Ф. Н. Філін?
14. Як розвивалося українське мовознавство в СРСР? Назвіть репресованих українських мовознавців.
15. Охарактеризуйте здобутки найвидатніших постатей в українському мовознавстві 20-80-х років.

Конспект лекції «Зв'язок філології з іншими науками»

1. Філософія – база для розвитку філології

Усі науки поділяють на природничі, предметом вивчення яких є природа (фізика, хімія, географія, геологія, біологія, астрономія тощо), і соціальні (гуманітарні), предметом вивчення яких є людина в усіх її багатоманітних виявах (історія, літературознавство, мистецтвознавство). Мовознавство як одна з центральних наук належить до гуманітарних.

Оскільки мова – єдиний універсальний засіб спілкування, то зв'язки мовознавства з іншими науками є надзвичайно різноманітними і глибокими. Важко назвати наукову галузь, яка б не була пов'язана з мовознавством.

Мовознавство, особливо загальне, найбільш органічно пов'язане з *філософією*. Філософія – це база, на якій розвивається мовознавство; вона вказує шляхи

розв'язання основних мовознавчих проблем: суть, походження, розвиток мови, співвідношення мовної форми і змісту тощо. Жодна лінгвістична теорія не може обійти питання про відображення людським мисленням довкілля та про відношення мислення до мови. І це цілком закономірно, бо мислення здійснюється переважно за допомогою мови і дослідити характер мислення можна тільки через мову. Такі кардинальні проблеми загального мовознавства, як зв'язок мови і мислення, взаємовідношення між мовою і суспільством, специфіка відображення людиною довкілля в мові, знаковість мови (до речі, вона вже була порушена давньогрецькою класичною філософією), структурне членування і внутрішні зв'язки мовної структури, мовні універсали, методи і методика лінгвістичного дослідження не можуть бути розв'язані без філософії. В історії теоретичного мовознавства відображені всі різновиди філософських концепцій. У свою чергу, мовознавство збагачує філософію новими фактами, що ілюструють філософські положення.

Оскільки мовознавство належить до суспільних наук, то, природно, тіснішими є його зв'язки з гуманітарними науками: історією, логікою, соціологією, етнографією, археологією, літературознавством.

Зв'язок мовознавства з історією, як і з іншими науками, є обопільним. З одного боку, мовознавство допомагає історії, проливаючи світло на певні історичні факти, з іншого – використовує свідчення історії для пояснення суто мовних явищ. Наприклад, той факт, що назви тварин мають спільну етимологію в більшості індоєвропейських мов (пор.: укр. *корова*, польськ. *krowa*, чеськ. *krava*, лит. *kbgve*, прусськ. *kurwis*, грец. *херабус* «рогатий», лат. *cervus* «олень», брет. *caru* «олень»; укр. *вовк*, рос. *волк*, болг. *вълк*, сербохорв. *вук*, чеськ. *vlk*, польськ. *wilk*, лит. *vilkas*, латиськ. *vilks*, нім. *Wolf*, англ. *wolf*, гот. *wulfs*, алб. *ulk*), а назви рослин – різну, навів на думку, що індоєвропейці спочатку займалися скотарством, а вже пізніше, коли розселилися на великі території, втратили контакти, і в них почали диференціюватися мови, стали обробляти землю і вирощувати зернові та інші культури. Історики теж нерідко допомагають мовознавцям пояснити мовні факти. Наприклад, російська мова має два різко протиставлені діалекти – північний, для якого характерне окання, і південний з притаманним йому аканням. Однак серед північних окаючих говорів вузькою смугою від Москви аж до Архангельська поширене акання, що стало загадкою для діалектологів, які неспроможні були пояснити цей факт. А історики з'ясували, що саме через цю територію пролягав шлях, яким південноросійські купці возили товари у країни Скандинавії. Вони і поширили тут акання.

Особливо помітні зв'язки з історією в словниковому складі мови і в сфері та характері функціонування мови. Пор.: укр. *гетьман*, *булава*, *яничар* тощо. За даними словника можна відтворити, наприклад, картину економічного, суспільного і культурного життя слов'ян. Спільні численні назви для проточних і стоячих вод, озер, боліт, лісів, урочищ указують на те, що давні слов'яни жили в лісистих місцевостях (у слов'янських мовах немає давніх назв, пов'язаних зі степом). Словник засвідчує контакти народів, наслідком чого є значне поширення в українській топоніміці тюркізмів та іранізмів. Нерідко навіть семантична зміна у слові може вказати на якийсь історичний факт. Скажімо, рос. *пытать* колись мало таке ж значення, як і укр. *питати*, тобто «розпитувати», але з поширенням у Росії практики

жорстоких допитів воно набуло значення «катувати». Стосовно словника як історичного джерела, треба пам'ятати, що мовні матеріали потребують перевірки й уточнення істориків, археологів, етнографів. Комплексне використання мовних даних, пам'яток матеріальної культури та історичних джерел може дати реальну картину.

Зв'язок мовознавства з *логікою*, яка вивчає форми вираження одиниць мислення – понять, суджень, умовиводів, полягає в тому, що «проникнути» в мислення можна тільки через мову і, навпаки, змістом мови є думка, мисль людини. Логіки через мову прагнуть розкрити закони мислення, його форми, будову, рух. Мовознавці вивчають структуру, функціонування і закони розвитку мови, а закони мислення їх цікавлять тією мірою, якою вони впливають на структуру мови. Фактично мовознавець і логік вивчають те саме явище – мову людини, але концентрують свою увагу на різних її аспектах, бо в них різна мета.

Логіка постійно впливала на формування науки про мову. Такі терміни, як *суб'єкт*, *предикат*, *об'єкт*, *атрибут*, запозичені мовознавством з логіки. Більше того, вплив логіки на мовознавство був таким активним, що в мовознавстві оформився окремий логічний напрям. Логічний підхід до вивчення мови притаманний уже грецьким філософам V–I ст. до н.е., далі він розвивався в концепціях західноєвропейської схоластичної науки середньовіччя, в раціоналістичних концепціях мови, що були підґрунтям загальних (філософських) граматики XVII – першої половини XIX ст., а також у лінгвістиці XIX–XX ст. (Г. Фреге, Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, Р. Карнап та ін.). Логіка, в тому числі математична, використовує мову як природну знакову систему, на якій перевіряють формально-логічні теореми і розв'язують формально-логічні задачі.

Тісний зв'язок має мовознавство із *соціологією* – наукою про закономірності й рушійні сили розвитку та функціонування соціальних систем – суспільства загалом і його соціальних груп. Цей зв'язок детермінований тим, що мова є явищем суспільним, виникає і розвивається тільки в суспільстві, впливає на суспільство і водночас стан мови великою мірою залежить від суспільства.

На стику соціології і мовознавства виникла *соціолінгвістика* – наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, вплив соціальних чинників на мову і роль мови в суспільному житті.

Оскільки мова – важлива етнічна ознака, то неможливим є її повноцінне вивчення без *етнографії* – науки про побут і культуру народів. Без даних етнографії лінгвіст не може правильно пояснити значення окремих слів та виразів, які стосуються побуту, матеріальної та духовної культури, і правильно розкрити їх етимологію. Так, назву місяця *січень* дехто пов'язував зі снігом чи морозом (січе сніг, січе мороз), а назву *червня* з червоним кольором (цвітуть червоні квіти). Насправді ці назви пов'язані з господарською діяльністю: взимку наші предки рубали (сікли) ліс, розчищуючи ділянки землі під весняні посіви, а в червні збирали черв'яків, з яких виготовляли червону фарбу. Найтіснішими зв'язки мовознавства й етнографії виявляються у процесі вивчення діалектного словника – назви селянських будівель, начиння, одягу, знарядь праці, обрядів тощо. Етнограф на основі мовних фактів може простежити розвиток культури народу, зміни в побуті, а також історико-культурні зв'язки між народами.

Зв'язок мовознавства з етнографією зумовив виникнення окремої науки – *етнолінгвістики*, яка вивчає мову в її стосунках до культури, а також взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови (вплив на структуру мови вірувань, звичаїв, побуту, загалом культури народу). До сфери зацікавлень етнолінгвістики належать, зокрема, проблеми табу, евфемізмів, теорія номінацій, пов'язаних з характеристиками архаїчної свідомості, в тому числі назв різних обрядів та ритуалів (весільних, похоронних тощо).

Суто практичний характер має зв'язок мовознавства з *археологією* – наукою, що вивчає історичне минуле суспільства за виявленими під час розкопок пам'ятками матеріальної культури. Археологи знаходять стародавні предмети, а мовознавці розшифровують зроблені на них написи. Так, зокрема, в 1906-1907 рр. у Туреччині під час розкопок археологи виявили писемні пам'ятки. Мовознавці їх дешифрували, і так було відкрито першу в історії індоєвропейську мову з писемною фіксацією – хетську, якою розмовляли в центральній і північній частинах стародавньої Анатолії в II–I тисячолітті до н.е. У 1951 р. археологи А. В. Арциховський і В. Л. Янін відкопали недалеко від Новгорода берестяні грамоти, які були розшифровані й описані мовознавцями В. І. Борковським, Л. П. Жуковською та М. О. Мещерським.

Прозорим є зв'язок мовознавства з *літературознавством*. Мова є першоелементом літератури, її будівельним матеріалом. Тому мовознавство настільки тісно переплетене з літературознавством, що вони об'єднані в одну комплексну науку – *філологію*. Відмінність між мовознавчим і літературознавчим підходами до вивчення мови художнього твору, на думку В. В. Виноградова, в тому, що лінгвіст іде у вивченні мови художнього твору від мовних одиниць і категорій, їх організації до художньо-естетичного змісту твору, а літературознавець, навпаки, – від ідейно-художнього змісту до його втілення засобами мови. З мовознавством і літературознавством (філологією) тісно пов'язана *герменевтика* – мистецтво тлумачення текстів, учення про принципи їх інтерпретації, розуміння.

Із природничих наук мовознавство пов'язане з біологією, анатомією, фізіологією, психологією, медициною, географією, семіотикою, фізикою, математикою, кібернетикою, інформатикою.

Ще на початку XIX ст. представники порівняльно-історичного мовознавства, зокрема А. Шлейхер, застосували дарвінську теорію еволюції, що стало основою натуралістичного напрямку в мовознавстві. На сучасному етапі зв'язок мовознавства з *біологією* засвідчується американською генеративною лінгвістикою (Н. Хомський та його послідовники), особливо гіпотезою вроджених мовних структур. Дослідження можливого спадкового характеру мовних здібностей людини, що пов'язано з проблематикою глотогенезу, та ідея моногенезу мови також спираються на біологічне підґрунтя. З іншого боку, дешифрування генетичного коду базується на засвоєнні біологами досвіду мовознавства і на типологічних аналогіях зі структурою природної мови, які вивчають генетики і лінгвісти.

Анатомічні знання потрібні мовознавцеві для вивчення будови і функціонування мовного апарату людини, а без знань *фізіології* (робота мозку, нервової системи) неможливо пояснити не тільки творення і сприйняття звуків, а взагалі породження і сприйняття мовлення. Та й сама структура мови багато в чому зумовлена фізіологічними особливостями людини, можливостями людського

організму. Нині у мовознавстві стали застосовувати фізіологічні методи дослідження (методика фізіологічних реакцій).

Давню традицію взаємозв'язків засвідчують мовознавство і **психологія** – наука про процеси й закономірності психічної діяльності. Психологічні теорії мови набули поширення у другій половині ХІХ ст. (психологічний напрям у мовознавстві представлений такими відомими німецькими лінгвістами, як Г. Штейнталь, В. Вундт, і видатним українським мовознавцем О. Потебнею). У 50-ті роки ХХ ст. на стику мовознавства і психології виникла **психолінгвістика** – наука, яка вивчає процеси формування і сприйняття мовлення. Взаємопроникнення мовознавства і психології зумовлене тим, що функціонування мови є наскрізь психологічним. Процес мовного спілкування, сприйняття, розуміння мовлення неможливо пояснити без психології. Більше того, вся мовна система зберігається у психіці, у свідомості людини. Багато семантичних процесів (метафоричні, метонімічні переноси, зближення значень та ін.) пояснюються законами асоціації, бо зв'язок предмета з його назвою має психічний характер.

Останніми роками поживалися зв'язки мовознавства з **медициною**. Медики використовують мовні факти для діагностики захворювань, а мовознавці користуються медичними даними для прогнозування мовленнєвої поведінки. На стику медицини і мовознавства виникла **нейролінгвістика** – наука, яка на основі лінгвістичних даних вивчає функції і зони центральної нервової системи, пов'язані з мовою (в нормі й патології). На межі мовознавства і психіатрії знаходяться дослідження особливостей мовлення при різних видах психічних захворювань. Для розуміння особливостей фізіології людини мова відіграє особливу роль, що нині враховується у психотерапевтичній практиці (тексти для самонавіювання тощо).

Зв'язок мовознавства з **географією** полягає у використанні поряд з історичними географічних даних для встановлення давніх місць поселень певного народу (доісторичної прабатьківщини), у зверненні до географії під час дослідження топоніміки, мовних контактів тощо. Зв'язок цих двох наук зумовив появу наприкінці ХІХ ст. нового розділу в мовознавстві – **лінгвогеографії**, предметом якої є дослідження територіального поширення мовних явищ і нанесення їх на карту у вигляді ізоглос.

Семіотика – наука про загальні властивості знаків і знакових систем – спирається на багато ідей і результатів мовознавства, а мовознавству дає нові погляди на мову й методи її дослідження. Вона вивчає мову в одному ряду з іншими знаковими системами (математичними знаками, різних видів сигналами, жестами, мімікою, музикою, живописом тощо). Аспект бачення й осмислення мови в семіотиці відмінний від лінгвістичного. Лінгвістика розглядає мову в різноманітних аспектах, а семіотика вивчає тільки загальні властивості знаків.

Зв'язок мовознавства з **фізикою**, а саме з таким її розділом, як акустика, найпомітніший у вивченні звуків. Такі характеристики звуків, як висота, сила, тривалість, тембр є власне фізичними. Крім того, сучасна експериментальна фонетика для спостережень використовує електроакустичні прилади (осцилографи, спектрографи, інтонографи тощо, а також прилади, які фіксують артикулювання звуків).

Мовознавство є тією гуманітарною наукою, яка першою стала

використовувати *математичні методи* для дослідження свого об'єкта – і для одержання, і для оформлення (запису) своїх результатів. Особливого поширення в мовознавчих дослідженнях набула статистика та побудова моделей і графіків. Помітним явищем у лексикографії стали частотні словники.

Оскільки розвиток і функціонування мови, структура різноманітних мовленнєвих ланцюжків, використання мовних одиниць і категорій підпорядковуються не жорстким, а ймовірнісним закономірностям, то для їх вивчення стали застосовувати математичну теорію ймовірностей. Такі поширені в лінгвістиці поняття, як частота, коливання частот, вибірка, середня вибіркова частота запозичені з математики. Для формального опису мов ефективно використовують поняття і методи *математичної логіки*. Усе це свідчить про виокремлення в мовознавстві такої стикової дисципліни, як *математична лінгвістика*.

Значно поживалися останнім часом зв'язки мовознавства з *кібернетикою* – наукою, яка математично обґрунтовує закони, що керують діями живих організмів і машин-автоматів (роботів). На стику мовознавства й кібернетики виникла *кібернетична лінгвістика*, яка розглядає мову як одну з керувальних і керованих систем. Мова є природною і надзвичайно потужною кібернетичною системою.

Алгоритми автоматичного (машинного) перекладу – результат співпраці мовознавців й інженерів. Виникнення *обчислювальної (комп'ютерної, інженерної) лінгвістики*, предметом якої є вивчення мови, пов'язане з можливостями машинної обробки та переробки інформації, що міститься в одиницях мови, й інформації про саму мову, її будову, функціонування, є наслідком контактування мовознавства і кібернетики.

Теорія інформації, або *інформатика* (її розглядають то як самостійну науку, то як складову частину кібернетики), вивчає проблеми передавання, приймання, зберігання, перетворення і обчислення інформації, її власний об'єкт – функціонування інформації в системах «людина – людина» і «людина – машина – людина». Водночас одним із об'єктів вивчення теорії інформації є мова як засіб зберігання, переробки і видачі інформації. Крім того, теорія інформації змикається з лінгвістичним забезпеченням інформаційних систем. Зв'язок мовознавства з теорією інформації позначився на використанні її понять у лінгвістичних дослідженнях. Зокрема, такі поняття, як код (спосіб запису повідомлення), біт (одиниця виміру інформації), надлишковість (різниця між граничною можливістю коду і середнім обсягом переданої інформації), ентропія (міра невизначеності обсягу недостатньої інформації, яка залежить від кількості знаків у коді й імовірності їх появи в тексті) та багато інших стали лінгвістичними термінами.

Отже, серед явищ, які є об'єктами різних наук, важко знайти такий об'єкт, який хоча б віддалено нагадував людську мову. Мову можна вивчати з найрізноманітніших поглядів і в найрізноманітніших аспектах. Багатоаспектність дослідження мови зумовлена її складністю. Саме тому сучасне мовознавство являє собою комплекс численних дисциплін і напрямів, які то зближуються і перехрещуються, то розходяться. Мовознавство стало фундаментальною когнітивною наукою з надзвичайно широким прикладним спектром.

2. Роль мови у процесі пізнання

Розмірковуючи над природою мови, людина спочатку розкривала в ній категорії мислення, тобто встановлювала вплив мислення на мову. Однак уже у XVIII ст. Джеймс Монбоддо і Готфрід Гердер у своїх працях розглядають цю проблему різнобічно. Особливу увагу ролі мови в процесах пізнання приділив В. фон Гумбольдт. За Гумбольдтом, вивчення нової мови рівнозначне набуттю нового погляду на попереднє світосприйняття. Люди, що розмовляють різними мовами, бачать світ по-різному, бо кожна мова членує навколишній світ по-своєму і в кінцевому підсумку вона є своєрідною сіткою, що накидається на пізнаваний світ. Оскільки, за Гумбольдтом, мова – це орган, який утворює думку, то сприйняття й діяльність людини залежать від мови, зумовлюються мовою.

Ще далі в питанні про вирішальну роль мови в процесах пізнання пішли американські вчені Едуард Сепір і Беджамін Уорф – автори так званої *гіпотези лінгвальної відносності*. Вивчаючи своєрідність культури і мов американських індіанців, вони дійшли висновку про глибокий вплив мови на становлення світоглядних категорій. На думку Сепіра, мова є не стільки засобом передачі суспільного досвіду, скільки способом визначення цього досвіду для всіх, хто розмовляє тією мовою. Вона «нагадує математичну систему, яка відображає досвід у справжньому значенні цього слова тільки в найелементарніших своїх початках, але з плином часу перетворюється на систему понять, яка дає змогу передбачити всі можливі елементи досвіду відповідно до певних прийнятих формальних правил».

Б. Уорф твердить, що мова «не просто передавальний інструмент для озвучених ідей, а скоріше сама творець ідей, програма і керівництво для інтелектуальної діяльності людських індивідів [...]. Ми досліджуємо природу за тими напрямками, які вказує наша рідна мова». За Уорфом, мова визначає мислення; людина в своєму мисленні і в поведінці йде за мовою. Відкриття Ньютона, на думку Уорфа, не є результатом його досліджень чи інтуїції, а взяті з мови. Якби Ньютон говорив мовою хопі, то його поняття простору, часу й матерії були б іншими.

Висновки авторів теорії лінгвальної відносності та їх послідовників (Лео Вайсгербера та інших представників неогумбольдтіанства) про перетворювальну силу мови не є правомірними. Різні мови справді представляють далеко не однакові картини світу, але цю обставину правильніше формулювати в зворотному порядку: дійсна й об'єктивна картина світу відображена в мовах неоднаково. Мова не має тієї керівної сили, яку їй приписують згадані вище вчені. Різні мови неоднаково членують реальний світ (структура лексико-семантичних полів різних мов не збігається) з огляду на нетотожні умови матеріального і суспільного життя людей, але зміст мовлення не є простою сумою мовних одиниць. Крім того, одне й те ж можна виразити не тільки словом, а й словосполученням (укр. *залізниця*, рос. *железная дорога*) і описово цілим реченням. Через те перехід з однієї мовної системи на іншу доречно порівняти з переходом від однієї системи мір до іншої (з кілометрів на милі, з футів на метри, з термометра Фаренгейта на термометр Цельсія).

Отже, без мови неможлива сама пізнавальна діяльність, але мові в жодному разі не можна приписувати властивість змінювати дійсність. Розглядаючи цю проблему, обов'язково слід враховувати три феномени в їх взаємозв'язках і впливах

(між мовою й об'єктивною дійсністю знаходиться мислення):

ДІЙСНІСТЬ <--> МИСЛЕННЯ <--> МОВА

Не можна реальні предмети, явища і їх співвідношення проектувати безпосередньо в мові, оминувши мислення. Потрібно також розрізняти зміст мислення і техніку мислення. Мова впливає на техніку мислення, а не на його зміст.

Роль мови в процесах пізнання полягає в тому, що: 1) мова закріплює результати пізнавальної діяльності. О. О. Потебня справедливо зауважував, що «мова відноситься до всіх інших засобів прогресу, як перше й основне» [Потебня 1976: 211]; 2) мова є основним інструментом пізнання. Засвоюючи мову, людина оволодіває й основними формами та законами мислення. Водночас мова дала змогу людині вийти за межі безпосередніх чуттєвих сприймань, які для тварин є основним джерелом інформації про зовнішню дійсність. Не всі, наприклад, бачили айсберг чи ліани, але знають, що це таке, на основі того, що прочитали у словниках чи інших книжках.

За допомогою мови людина не тільки отримує узагальнені знання, а й членує явища дійсності на складові елементи, класифікує їх. Членування явищ дійсності відбувається за допомогою дискретних одиниць – слів, а класифікація – як за допомогою слів (родо-видові відношення та ін.), так і за допомогою граматичних форм (частини мови, суфікси тощо).

Якщо процес пізнання здійснюється, як правило, від конкретного спостереження до абстрактного мислення, то мова дає можливість спочатку ознайомитися з абстрактними поняттями, а потім переходити до їх конкретизації, що прискорює процес пізнання й розумовий розвиток людини загалом.

3. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення

Проблема співвідношення мови і мислення

Співвідношення мови і мислення – одна з центральних проблем не тільки теоретичного мовознавства (філософії мови), а й філософії, логіки, психології. Цікавились нею також математики, фізики, медики та ін. Якщо раніше головним питанням було обґрунтування наявності чи відсутності зв'язку між мовою і мисленням, то нині – виявлення характеру зв'язку між ними.

Незважаючи на те що проблему взаємозв'язку мови і мислення досліджують від найдавніших часів до наших днів, вона далека від свого розв'язання. У сучасній філософській, логічній, психологічній і лінгвістичній літературі дають різні, інколи взаємозаперечні відповіді на питання про співвідношення цих феноменів. Це зумовлене кількома причинами. У мові й мисленні переплітаються соціальні й індивідуально-біологічні чинники. Процес мислення прихований від безпосереднього спостереження, це той «чорний ящик», про роботу якого ми можемо судити дедуктивно і перевіряти висунуті гіпотези на основі того, що маємо на вході і виході цього ящика, тобто на основі мовленнєвих фактів. Не сприяє розв'язанню проблеми й термінологічна неусталеність. Так, зокрема, в сучасній науці немає однозначного розуміння термінів *мислення* і *свідомість*. Це призвело до того, що нерідко говорили про співвідношення мови і свідомості, а малося на увазі співвідношення мови та мислення, і навпаки.

Слід розрізняти поняття «свідомість» та «мислення». *Свідомість* – це весь

процес відображення дійсності нервово-мозковою системою людини; це усвідомлене буття, суб'єктивний образ світу. *Мислення* – це узагальнене відображення дійсності в свідомості у формах понять, суджень й умовиводів (силогізмів); це вища форма активного відображення об'єктивної реальності, яка полягає в цілеспрямованому, опосередкованому й узагальненому пізнанні суб'єктом суттєвих зв'язків і відношень предметів і явищ, у творчому продукуванні нових ідей, у прогнозуванні подій і вчинків [Философский энциклопедический словарь 1983: 391].

Отже, свідомість не зводиться до мислення, вона охоплює як раціональне, так і чуттєве відображення дійсності, як пізнавальне, так і емоційно-оцінне ставлення людини до світу [Українська радянська енциклопедія 1983: 59]. Очевидно, до свідомості входять і відчуття, й уявлення.

Мислення – вищий ступінь людського пізнання, процесу відображення об'єктивної дійсності; воно уможливорює отримання знання про такі речі, які не можуть бути безпосередньо сприйняті на чуттєвому рівні. Чуттєве сприйняття не дає повного відображення дійсності. Мислення, оперуючи найвищими абстракціями, переборює обмеження чуттєвого сприйняття й повнокровно відтворює дійсність.

Отже, поняття «свідомість» є ширшим від поняття «мислення» і включає його в себе. Однак у науковій літературі трапляються й інші тлумачення цих понять (див.: [Энциклопедический словарь 1985; Ахунзянов 1981: 95; Ардентов 1971: 57]), де термін *мислення* трактується як ширше поняття, ніж термін *свідомість*. Тут під свідомістю розуміється вищий ступінь мислення).

Щодо питання взаємовідношення мови й мислення існують дві протилежні й однаковою мірою неправильні тенденції: 1) відривання мови від мислення і мислення від мови; 2) ототожнення мови і мислення. Так, зокрема, французький математик Жак Адамар заявив: «Я стверджую, що слова повністю відсутні в моєму розумі, коли я думаю [...]. Усі слова зникають саме тієї миті, коли я починаю думати; слова з'являються в моїй свідомості тільки після того, як я закінчу або закину дослідження» [Адамар 1970: 72]. Подібна думка висловлена Альбертом Ейнштейном: «Слова або мова, як вони пишуться або вимовляються, не відіграють жодної ролі в моєму механізмі мислення. Психічні реальності, які служать елементами мислення, – це деякі знаки або більш чи менш ясні образи, що можуть бути за бажанням відтворені й скомбіновані. Вищезгадані елементи в цьому випадку носять зоровий і мускульний характер. Звичайні й загальноприйняті слова дуже важко підбираються лише на наступній стадії, коли згадана асоціативна гра достатньо відстоялась і може бути відтвореною за бажанням» [Эйнштейновский сборник 1967: 28].

Ототожнювали мову і мислення німецькі лінгвісти Вільгельм фон Гумбольдт і Макс Мюллер. На думку Мюллера, мова і мислення – «лише дві назви однієї й тієї ж речі». До тієї групи належать і вчені, які розглядають мову як форму мислення (А. Шлейхер, Е. Бенвеніст), бо форма і зміст завжди стосуються одного й того самого явища.

У наш час обидві крайні тенденції продовжують існувати в різних варіантах. Так, зокрема, різні відношення до мислення і його зв'язку з мовою лежать в основі

двох різних напрямів – *менталістичного*, в якому чітко виявляється прагнення до ототожнення мови і мислення, приписування мові тієї ролі в психіці людини, яка належить мисленню, і *механістичного* (біхевіористського), який відриває мову від мислення, розглядає мислення як щось позамовне (екстралінгвальне) і вилучає його з теорії мови, оголошуючи мислення фікцією (див.: [Кубрякова 1968: 103; Ахунзянов 1981: 63]).

Однак переважна більшість мовознавців і філософів не сумнівається в наявності зв'язку між мовою і мисленням. Головна увага вчених спрямована на виявлення характеру зв'язку між цими явищами. Мова і мислення – це особливі дуже складні явища, кожне з яких має свою специфічну форму і свій специфічний зміст [Общее языкознание 1970: 374].

Якщо колись вважалося, що мислення невіддільне від мови і здійснюється лише в мовних формах (згадаймо хоча б таке висловлення Ф. де Соссюра: «Мову можна порівняти з аркушем паперу. Думка – його лицевий бік, а звук – зворотний, не можна розрізати лицевий бік, не розрізавши зворотного. Так і в мові не можна відділити ні думку від звука, ні звук від думки, цього можна досягнути лише шляхом абстракції» [Соссюр 1977: 145]), то нині поширена концепція, за якою мова і мислення пов'язані між собою діалектичними відношеннями й утворюють взаємозумовлену єдність, але не тотожність. Можна також стверджувати про відносну незалежність мови від мислення і мислення від мови. Форми реалізації зв'язку мови і мислення можуть бути найрізноманітнішими: від наявності безсумнівної єдності до боротьби між ними. Так, ще Л. В. Щерба зауважив, що «кожна думка ніби сидить під ковпаком слова, і рух думки вперед є боротьба зі словом» [Лекции Л. В. Щербы по русскому синтаксису 1970: 83]. Крім того, можна говорити і про можливість несловесного мислення, що свого часу допускали мовознавець О. І. Томсон [Томсон 1910: 286], фізіолог І. М. Сеченов [Сеченов 1952: 87], психолог С. Л. Рубінштейн [Рубинштейн 1946: 416]. Поряд із словесним допускали інші форми мислення також І. П. Павлов, Л. С. Виготський. Та й словесне мислення зводиться не тільки до звукових, а й до інших образів слів – зорових, жестових, тактильних, що доведено досвідом навчання глухих і особливо сліпоглухонімих людей.

І. Н. Горелов на основі декількох експериментів виявив, що кількість предметів у полі зору дитини і кількість дій з ними значно перевищує число відомих дитині найменувань. Домовна інформаційна система створює основу для переходу від першої до другої сигнальної системи, до мови (див.: [Попова 1987: 51]). Усе це підтверджує думку, що мислення з'явилося раніше від мови, а це є ще одним важливим аргументом на користь твердження про відносну незалежність мови та мислення.

Мовне мислення, як зауважує Л. С. Виготський, не вичерпує ні всіх форм думки, ні всіх форм мислення. Існує велика ділянка мислення, яка не має безпосереднього стосунку до мовного мислення [Выготский 1934: 95]. Для того щоб встановити, яка саме ділянка мислення не пов'язана з мовою, необхідно з'ясувати, які типи мислення існують. На думку сучасних учених, потрібно розрізняти три типи мислення: *чуттєво-образне*, *технічне* і *поняттєве*. Тільки поняттєвий тип мислення протікає в мовних формах.

І чуттєво-образне, і технічне мислення, очевидно, наявні й у вищих тварин (мавп, собак, котів, дельфінів тощо). Доведено, що вищі тварини користуються всіма відомими звичайній (тобто формальній) логіці методами – дедукцією, індукцією, синтезом, аналізом, експериментом, абстрагуванням тощо – аж до утворення родових понять, тобто всіма тими методами, які використовує людина. Вони різняться лише ступенем свого розвитку. Завдяки цьому вищі тварини виявляють здатність до планомірної, навмисної (з передбаченням результатів) діяльності, що й характеризує власне мислення на відміну від суто інстинктивної діяльності нижчих тварин.

Поняттєве мислення притаманне тільки людині. У розумовій діяльності людини всі три типи мислення переплітаються. Як довів І. П. Павлов, звичайне нормальне мислення може протікати лише за безпосередньої участі як першої, так і другої сигнальної системи. У різних людей рівень участі кожної з цих сигнальних систем різний: сигнали другої сигнальної системи можуть і не покривати сигналів першої системи, тобто в свідомості можуть бути наявними образи дійсності, які не осягнеш словом [Павловские среды 1949: 232]. Що ж стосується глухонімих, то вони використовують жести двох типів: одні еквівалентні словам звукової мови, і їхня пальцова азбука розроблена людьми, якічують. Інші, власне жестові знаки, не зіставляються з одиницями звукової мови. Такий жест може нагадувати позначувану річ (іконічний жест), але може бути зовсім невмотивованим (ієрогліфічний жест). Чим більше невмотивованих жестів, тим складніше перевести їх у слова [Попова 1987: 45].

Про те, що єдність мови і мислення не означає їх тотожності, свідчать і такі факти:

1) мислення характеризується певною самостійністю: воно може створювати поняття і втілювати їх в образи, які не мають відповідних конкретних предметів і явищ у дійсності (домовик, мавка, русалка тощо);

2) мова – матеріально-ідеальне явище, тоді як мислення – ідеальне;

3) мова – явище національне, мислення – інтернаціональне;

4) будова і закони розвитку думки і мови неоднакові. Якщо основними одиницями мови є фонемі, морфемі, лексемі, словосполучення, речення, то основними одиницями мислення є поняття, судження й умовиводи. Не збігаються логічні й лінгвальні категорії, як, наприклад, поняття і значення слова, речення й судження. Так, зокрема, значення слова не зводиться до поняття, хоча має його передумовою. Поняття – це лише ядро мовного значення. Обсяги значення і поняття перехреснюються, але не збігаються. Значення слова ширше від поняття, поняття глибше від значення слова. Значення може мати різні конотації, тобто емоційно-оцінні й експресивні відтінки. Крім того, існують слова (вигуки), які не передають поняття, а лише емоції. Нарешті, слова та їх значення – категорії національні, тоді як поняття – загальнолюдські.

Щодо співвідношення судження і речення правильною залишається традиційна сентенція, що будь-яке судження є речення, але не кожне речення є судження. Так, зокрема, слова-речення не є судженнями. Структура суджень і речень є різною. У складному реченні може бути декілька суджень. Якщо судження складається з трьох компонентів (суб'єкта, предиката і зв'язки), то в реченні може

бути і один член, і два, і більше трьох.

Синтаксичне й актуальне (логічне) членування речення не накладаються одне на одного. Структурні типи речень значно багатші й різноманітніші, ніж логічні судження. До того ж суб'єкт судження не завжди відповідає граматичному підметові, оскільки він може виражатися не тільки підметом, а й додатком (*Музика написана композитором*) і просто закінченням (*Читаю*).

Складні зв'язки існують між логічними і граматичними категоріями (пор. граматичну категорію роду і поняттєву категорію статі). Деякі граматичні категорії відображають не відмінності в об'єктивній дійсності, а різні відношення людини до цієї дійсності (категорія стану, модальності, способу). Граматичні категорії в різних мовах не збігаються (вид, відмінок тощо).

Як бачимо, між категоріями мови і логіки немає повного паралелізму, але немає й розриву. О. Есперсен писав: «Установити всі ці синтаксичні поняття і категорії можна не виходячи за межі граматики. Однак як тільки ми запитуємо, що ці категорії і поняття відображають, тут же зі сфери мови потрапляємо у сферу зовнішнього світу або у сферу мислення» [Есперсен 1958: 56]. Далі це положення Есперсен розкриває на прикладах категорій числа і часу. На думку вченого, «відповідність між зовнішніми і граматичними категоріями ніколи не буває повною; всюди ми знаходимо дуже дивні і несподівані перехрещення і взаємоперетини» [Есперсен 1958: 57].

Говорячи про зв'язок мови і мислення, потрібно звернути увагу на їх генетичний аспект. У генетичному плані виникнення мислення передуює появі звукової мови як в онтогенезі (в історії окремої особи), так і в філогенезі (в історії виду).

Отже, мова і мислення єдині, але не тотожні; вони нерозривні, але не злиті в одне, певною мірою автономні і мають свої специфічні риси, які вимагають спеціального вивчення.

4. Комунікативна лінгвістика

Лінгвістика тексту і дискурс безпосередньо пов'язані з комунікативною лінгвістикою.

Комунікативна лінгвістика – напрям сучасного мовознавства, який вивчає мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.

Умовою успішної комунікації є бажання її учасників спілкуватися (налаштованість на співпрацю); за відсутності такої кооперації виникає конфліктна комунікативна поведінка. На думку американського логіка Г. Грайса, успішна комунікація можлива за умови дотримання чотирьох *максимів*: інформативності (висловлення повинно бути змістовним), істинності (говорити тільки правду), релевантності (говорити тільки те, що стосується справи), ясності, чіткості (говорити коротко і зрозуміло).

Важливим чинником у спілкуванні є дотримання *мовленнєвого етикету* – прийнятої певним суспільством системи стійких норм спілкування для встановлення мовленнєвого контакту співбесідників, підтримки спілкування відповідно до їхніх соціальних ролей чи рольових позицій. У кожному мовному суспільстві виробилися

певні стереотипи мовленнєвої поведінки: звертання на *ти* чи *Ви*, звертання по імені чи інакше, специфічні форми спілкування між старшими і молодшими, а також форми привітання, прощання, знайомства, вибачення, вираження вдячності, поздоровлення, побажання, прохання, запрошення, поради, згоди, відмови, схвалення, співчуття тощо.

Мовленнєвий етикет характеризується яскравою національною специфікою, пов'язаною з неповторною мовленнєвою поведінкою, звичаями, ритуалами, невербальною комунікацією представників певного етносу. Йому притаманна фразеологізована система формул (укр. *Ласкаво просимо*, рос. *Добро пожаловать*, болг. *Добре дошли*, англ. *You are welcome*, укр. *Скільки літ, скільки зим, Хай щастить, З води і роси, Красно дякую*, рос. *С легким паром та ін.*).

Значне місце в комунікативній лінгвістиці належить **теорії мовленнєвих актів**, тобто цілеспрямованих мовленнєвих дій, здійснюваних відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки. Основними ознаками мовленнєвого акту є намір (інтенціональність), цілеспрямованість і конвенціональність (дотримання прийнятих у соціумі норм мовленнєвої поведінки).

Популярним є вчення Остіна про три рівні мовленнєвого акту: **іллокуція** (відношення мовлення до мети, мотивів і умов здійснення комунікації), **перлокуція** (вплив на свідомість та поведінку адресата, виникнення нової ситуації), **локуція** (використання мовних засобів для досягнення мети). Остін визначав як іллокуцію наказ, інформування, попередження, а як перлокуцію – переконання, досягнення мети, реакцію подиву, страху, обман. Так, наприклад, речення *Я зайду до Вас* може мати різну іллокуцію (повідомлення, обіцянка, погроза тощо). На цьому ґрунті виникло вчення про непрямі мовні акти. Наприклад: *Я хотів би побути сам* (прохання до присутніх вийти); *У кімнаті душно* (прохання відчинити вікно) тощо.

У мовленнєвих актах беруть участь мовець і адресат. Вони повинні мати якусь кількість спільних мовленнєвих навиків (мовленнєву компетенцію), знань та уявлень про світ. Крім цього, до мовленнєвих актів належать обставини мовлення – той фрагмент дійсності, якого стосується його зміст. Здійснити мовленнєвий акт означає вимовити членороздільні звуки певної мови, побудувати висловлення зі слів за граматичними правилами, надати вислову смисл і референцію (локуцію), цілеспрямованість (іллокуцію), викликати бажані наслідки (перлокуцію), тобто вплинути на свідомість або поведінку адресата, створити нову ситуацію.

З комунікативною лінгвістикою тісно пов'язана **прагматика**, яка вивчає комплекс проблем, що стосуються мовця, адресата, їхньої взаємодії в комунікації, а також ситуації спілкування. Інтенсивний розвиток прагматики, який припадає на другу половину ХХ ст., пов'язаний з розвитком теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна, Дж. Серля, З. Вендлера. З'явились чимало наукових праць, присвячених явним і прихованим цілям висловлювання, мовленнєвій тактиці, принципам співробітництва, ставленню мовця до висловлюваного, інтерпретації мовлення, впливу висловлення на адресата, на його зміни емоційного стану, поглядів, оцінок, на його вчинки, впливу мовленнєвої ситуації на тематику і форми комунікації та ін. [Степанов 1981; Бульгіна 1981].

Прагматика охопила багато проблем, які раніше вивчалися в риторичі та стилістиці, комунікативному синтаксисі, теорії мовленнєвої діяльності, теорії

комунікації й функціональних стилів, соціолінгвістиці, теорії дискурсу та ін.

З проблемою комунікації пов'язана низка нових тем, що привернули увагу дослідників в останні роки. Серед них можна назвати такі: лінгвістика брехні (особливо популярна в Німеччині), особистість комуніканта (досліджується типологія мовних особистостей, де виділяють, з одного боку, поняттєво-логічний тип, асоціативний тип і тип «хамелеон», який здатний набувати ознак як першого, так і другого типів, а з іншого боку – авторитарний і демократичний типи, а також такі мовні типи, як типовий учитель, типовий професор, типовий лікар, типовий дипломат, типовий студент, типовий телеведучий, типовий українець, грузин, італієць тощо).

Предметом сучасної лінгвістики стали й перешкоди ефективності спілкування, так званий комунікативний шум, комунікативні збої, тобто різноманітні помилки, надто велика метафоричність, неточність вираження думки, паузи, алогізми, непослідовність, обман, незнання особливостей, головно мовної компетентності адресата, розбіжність обсягу внутрішнього словника в комунікантів, розбіжність їхніх концептуальних систем, різні психічні особливості комунікантів (емоційність, характер, темперамент, спосіб мислення), розбіжність їхніх стратегій мовленнєвої тактики, поведінки, нарешті, зовнішні перешкоди (див.: [Городецький, Кобозева, Сабурова 1985; Бацевич 2000; Бацевич 2003; Почепцов 1999]).

Пошуки нових теорій, здатних повніше і точніше описати мову, тривають і нині. Робляться спроби створення цілісної інтегральної концепції мови. Такою теорією, дехто вважає, стане синергетична парадигма мови, в основі якої лежить філософська концепція синергетики [Базылев 1998: 46]. *Синергетика* – сучасна філософська теорія самоорганізації, новий світогляд, що пов'язується з дослідженням феноменів самоорганізації, нелінійності, глобальної еволюції, з вивченням процесів становлення «порядку через хаос». На думку В. М. Базилєва, синергетика стає джерелом нового – еволюційного і холистичного бачення світу. З огляду на це він вважає, що проблема синергетики мови і мовлення стане однією з центральних проблем мовознавства ХХІ ст.

Стає очевидним, що мовотворчі тенденції буквально пронизують інтелектуальну творчість, в основі якої – виявлення і використання функціонування мовної системи, когнітивних можливостей мовного моделювання реальності.

Практичні завдання з теми «Зв'язок філології з іншими науками»

Рекомендація: при виконанні вправ намагайтесь не залишати поза увагою жодного незрозумілого мовознавчого факту, слова, терміну. В якості додаткових джерел інформації залучайте Інтернет-ресурси та довідкову літературу з інших галузей науки.

Лексику з мов, якими ви не володієте, намагайтесь прочитати у транскрипції, спробуйте зіставити нове для вас явище з вже відомими з інших мов та з рідної мови.

Відповіді на запитання намагайтесь обґрунтовувати, для цього збирайте цитати та

висловлювання з творів відомих мовознавців, звертайте увагу на рік появи цитованої праці та факт, відносно якого висловлювання було зроблене.

1. Знайдіть в російській та українській мовах еквіваленти англійських слів *weekend*, *pet*, *fortnight*, німецьких слів *Geschwister*, *Feierabend*, *stoeckeln*, французьких слів *confrontation*] (очная ставка), *choucrouste* [ʃukʁut] (квашеная капуста), *doigt* [dwa] (пальцы рук), *grain* (внезапный короткий ливень с ветром).

Знайдіть в іноземних мовах еквіваленти російських слів *кипяток*, *сутки*, *погреб*, *смекалка*, *именинник*.

Які закономірності при перекладі ви виявили?

2. Чому можна сказати *Взоры Европы обращены к России*, але не можна *"Взгляды Европы..."*

3. Проведіть міні-дослідження на одну з тем: "Молодіжний сленг студентів філологічного факультету: функції, теми, сфери вживання, лексична специфіка". "Мовна складова іміджу політика".

4. Визначте тип мовної культури (за В. Є. Гольдіним та О. Б. Сиротининою), представлений у наступних прикладах.

- У Голивуда кончилась фантазія. А у Джолли, последние роли одинаковые, только зовут её по разному. Не пора ли тётеньки на милодрамы переходить (запись на интернет- форуме).

- Привет! Ты жива еще, моя старушка? (при встрече друзей)

- Вкусный салат, ничего не скажешь! Какие тут индигренты присутствуют?

- У них на работе такая тенденция появилась, чуть что, так пьянка.

- Слушай, мы во сколько договаривались встретиться? Я тебя буду бить, и может быть даже ногами.

Объявление: Кто встречал козу с облупленным боком и одним рогом, прошу сообщить по адресу: ул Трудовая, 11. Если это мужчина - получит бутылкой. Если женщина - что сама пожелает. Козу кличут Марией Ивановной, масти чёрной. Скоро должна опороситься.

- Завтра опять на работу... И вечный бой, покой нам только снится.

- Сколько можно издеваться над народом! Летаем в наладом дышащих самолетах!

- Ну ты, молодец! Сделал подарок называется... Бабе – цветы, а детям – мороженое.

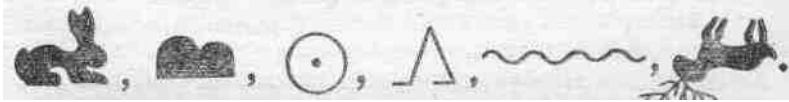
5. Спробуйте визначити, з яких причин – внутрішньомовних або позамовних – з'явилися в сучасній російській мові наступні слова: *плейер*, *слайд*, *автоответчик*, *подписант*, *СНГ*, *СПИД*, *тусовка*. Наведіть такі ж приклади з рідної мови.

6. У сучасній російській мові можна зустріти форми *учителя* й *учители*, *директора* й *директоры*, *шофера* й *шоферы*... Як можна пояснити цю конкуренцію? Чи є дані форми рівнозначними? Яка з них, на ваш погляд, краще?

7. Наведіть приклади, де в нашому житті зустрічаються елементи предметного письма; піктографічного письма; ідеографічного письма.

8. Знайдіть серед наступних письмових знаків піктограми, ідеограми й букви, аргументуйте свою відповідь.

H₂O; ⌚; (x + y) = -1; ☎; 246; щ; ©; э; sh; `; МГУ; №; \$; %; ♥; ✉; ➡.

9. Яка властивість мовного знака видна при зіставленні слів: рос. часы, укр. годинник, англ. clock и watch, нім.: Wecker, фр. montre, pendule, horloge?

10. Про яку властивість мовного знака свідчать російські пари слів: ключ (родник) – ключ (дверной), соль (приправа) – соль (нота)?

11. Яка властивість мовного знака намагаються подолати діти, коли придумують свої варіанти для існуючих у мові слів: копатка (лопатка), мазелин (вазелин), пальчатки (перчатки), лизык (язык), улиционер (милиционер)?

Лекційно-практичне заняття 5

Тема: Моделі організації мовного простору в Європі. Теорії дослідження мови.

Мета вивчення: поглибити знання студентів про багатомовність та про мовну політику держав світу; охарактеризувати новітні теорії дослідження мов, розкрити поняття знакової природи мови, ознайомити з класифікацією та властивостями мовних знаків, сформулювати розуміння семіотики та лінгвосеміотики як наук, що вивчають знакові системи

Питання для обговорення

1. Багатомовність як модель державності
2. Мовна політика держави
3. Двомовність як модель компромісу у Фінляндії
4. Тримовність як модель організації мовного простору у Бельгії
5. Чотиримовність як модель демократизації у Швейцарії
6. Когнітивна лінгвістика. Функціональна лінгвістика.
Комуникативна лінгвістика

Рекомендована література:

1. Абрамова В. Е. Языковая ситуация в Нидерландах и Бельгии // Вестник ИНЖЭКОНа. Сер.: Гуманитарные науки. — 2009. — № 4. — С. 249-253.
2. Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. — У кн.: Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. — 2-е вид. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010.
3. Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание. М., 1979. — С. 114-141.
4. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. — К., 1996. — С. 162–165, 176-

- 187,193–195.
5. Больман І. Мовні війни в Європі. Європейська хартія регіональних та меншинних мов / Пер. з франц. — К.: Видавництво К.І.С., 2007.
 6. Кодухов В. И. Общее языкознание. — М., 1974. — С. 123–133.
 7. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев. — 2-е изд., испр. — М.: Аспект Пресс, 1996.
 8. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников. — М., 1970. — С. 96–196.
 9. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. — К., 1999. Язык и наука конца 20 века. — М., 1995.
 10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. — Полтава: Довкілля-К, 2008.
 11. Семчинський С. В. Загальне мовознавство — К., 1996. — С. 26–55.
 12. Яковлева Олена. Моделі організації мовного простору в Європі: контрактивний аспект // Віче. - №20, жовтень, 2012. — Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3342/>

Рекомендація:

При роботі з першоджерелами – творами окремих мовознавців – рекомендується письмово робити стислі нотатки у вигляді висновків щодо напрямку досліджень, підходів, методів, основних наслідків та значення здобутків для мовознавства.

Під час ознайомлення з набутками певної школи, осередку та об'єднання слід звертати увагу на спільність та відмінність наукових методів та прийомів у синхронічному та діахронічному аспектах.

При роботі з теоретичним матеріалом намагайтесь знайти відповіді на такі запитання

1. Охарактеризуйте загальну ситуацію в сучасному мовознавстві.
2. Назвіть напрями, які розвиваються в мовознавстві нашого часу.
3. Які проблеми порушила когнітивна лінгвістика? Які її перспективи?
4. Які праці з функціональної лінгвістики, лінгвістики тексту і комунікативної лінгвістики з'явилися останнім часом? Які оригінальні ідеї вони містять?
5. Розкрийте суть синергетичної теорії мови.
6. Сформулюйте визначення знака. Назвіть його основні властивості.
7. У працях яких філософів і мовознавців започатковано вчення про знакову природу мови?
8. У чому полягає оригінальність підходу до трактування мовних знаків Ф. де Соссюра?
9. Як називається наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем? Із працями яких учених пов'язують зародження цієї науки?
10. У якому співвідношенні перебувають лінгвістика і семіотика? Що таке

лінгвосеміотика і хто є її основоположником?

11. Назвіть основні ознаки знака й охарактеризуйте їх.
12. Розкрийте сутність найвідоміших класифікацій знаків.
13. Які концепції структури знака вам відомі? Чому деякі вчені вважають, що значення не входить до структури знака? Яка концепція структури знака, на вашу думку, є прийнятною? Аргументуйте своє твердження.
14. Назвіть специфічні властивості мовного знака. Розкрийте своєрідність мови як знакової системи.
15. Які думки існують стосовно знакових одиниць у мові? Чи всі мовні одиниці можна вважати знаками?
16. У чому подібність і відмінність паралінгвістики й паракінесики? Наведіть приклади використання в комунікації невербальних знаків.

Конспект лекції

«Моделі організації мовного простору в Європі»

1. Багатомовність як модель державності

Світовий досвід вирішення мовного питання та організації мовного простору, якщо говорити про нього як у діахронії, так і в синхронії, напрочуд багатий і різноплановий. У ньому присутні найрізноманітніші приклади. Дві цілком схожі одна на одну мовні ситуації знайти практично неможливо. Кожна держава, кожен національний мовний простір мають ті чи інші особливості, виявляють більшу чи меншу специфіку та неповторність.

Щодо дво- та багатомовності, то це явище аж ніяк не можна вважати рідкісним. У сучасному світі воно дедалі більше поширюється. Навпаки, рідкість — мовна ситуація, яка характеризується одномовністю. «Одномовність аж ніяк не переважає на земній кулі» [1, с. 196]. «Монолінгвістичних (одномовних. — Авт.) й одночасно моногоспних (з однією формою існування мови) суспільств практично не існує в чистому вигляді». До такого типу наближена мовна ситуація в Ісландії, де 99% населення розмовляє ісландською мовою й відсутнє протиставлення між літературною та народнорозмовною мовами [2, с. 336—337].

У сучасному світі загалом, і зокрема в Європі, є чимало країн із більш ніж однією державною чи офіційною мовою (загальна тенденція останніх десятиліть полягає у збільшенні їхньої кількості), мовну ситуацію в яких визначає дво- і багатомовність. Є держави, в яких інші, крім основної, мови мають спеціальний чи особливий статус або ж уживаються без юридичного оформлення такого статусу. Загалом у 86 (45%) державах із 193 мовна політика ґрунтується на засадах саме полілінгвізму, і, за спостереженнями соціолінгвістів (Н. Мечковська), кількість дво- та багатомовних ситуацій щорік зростає. Цей процес об'єктивно зумовлений низкою чинників, зокрема перманентним нарощуванням інтенсивності контактів між державами й народами.

У переважній більшості випадків стан дво- або багатомовності успадкований

із минулого і є прямим наслідком історичного розвитку. Одним із прикладів може слугувати Фінляндія — країна, шлях якої до національної державності був непростий і тривалий. Фінам протягом багатьох століть довелося жити у складі інших держав: спершу — Королівства Швеція, згодом — Російської імперії. Історичні образи й несправедливості, якщо й були в минулому, аж ніяк не впливають ані на сучасний стан мовної ситуації, ані на державну мовну політику. У Фінляндії вирішили піти шляхом прийняття історичних реалій як певної раз і назавжди сформованої даності, котру не слід намагатися змінювати, адаптуючи до вимог сучасності.

Ніби спеціально «на згадку» про минуле сучасним поколінням фінської нації залишилася фінсько-шведська двомовність. Шведи у Фінляндії мають територію традиційного компактного проживання й становлять нині лише шість відсотків населення країни. Проте шведська, як і фінська, є державною мовою. Обидві мають однаковий юридичний статус, що, зокрема, дає шведськомовним громадянам право на повне державне обслуговування рідною мовою, включаючи судочинство, адміністрування, освіту (в тому числі й вищу) тощо. Згідно зі спеціальним законом від 1992 року саамська мова, як мова однієї з національних меншин, має особливий статус.

Юридично зафіксована двомовність у Фінляндії виразно асиметрична. Якщо не брати до уваги їхнього однакового статусу, то дві державні мови, що її формують, непорівнянні ані за обсягом використання, ані за престижністю. З огляду на кількісні показники, які характеризують кожен з них, вони геть нерівнозначні. Переважна більшість населення (понад 90%) говорить фінською мовою, яка є для його представників рідною. Шведську як рідну визнає і говорить нею лише 5,5% громадян. Ще для майже 3% рідними є інші мови (російська, естонська тощо). Випадки вільного володіння і фінською, і шведською відомі, проте вони поодинокі. Жодних кроків, спрямованих на стимулювання такого володіння, з боку держави не здійснюється. Та й об'єктивної потреби в чомусь такому немає, бо шведська тут, по суті, є мовою національної меншини.

Це добре видно з установлених законодавчо критеріїв уживання мов на рівні первинних адміністративно-територіальних одиниць — муніципалітетів. За фінським законодавством підстави вважати муніципалітет двомовним з'являються в разі, коли національна меншина становить у ньому щонайменше 6% населення або 6000 осіб. Для Фінляндії таке — скоріше виняток, ніж правило. З наявних у країні 464 муніципалітетів двомовними є лише 41, ще 26 — одномовні шведські (переважна більшість із них розташована на Аландських островах), решта 397 (понад 85%) — одномовні фінські.

2. Мовна політика держави

Державна мовна політика спрямована на максимальний захист прав тих громадян, які з огляду на їхню рідну мову опиняються в тому чи іншому випадку в меншості. У двомовних муніципалітетах школи з викладанням фінською або шведською мовою відкриваються відповідно до кількості охочих у них навчатися. Для муніципалітетів одномовних діє чітке правило: якщо бодай 18 сімей висловлюють бажання вчити дітей мовою меншості, їм має бути надано таку можливість шляхом відкриття окремого навчального закладу.

У фінських школах учні мають обов'язково вивчати шведську мову. Для частини цей припис збігається з їхнім власним бажанням, адже володіння шведською полегшує носіям фінської комунікацію в Північній Європі й вивчення германських мов. Щоправда, останнім часом шведській дедалі важче витримувати конкуренцію з англійською. Статистика засвідчує: якщо колись більшість учнів фінських шкіл обирало шведську як першу іноземну, то починаючи із середини 1990-х рр. понад 20% дітей як першу вивчало англійську, обираючи шведську як другу іноземну. Щодо шведських шкіл Фінляндії (за винятком Аландських островів), то тут для вивчення як першу іноземну мову діти найчастіше обирають фінську. Мотивація такого вибору цілком прагматична: після закінчення школи фінським шведам доводиться зазвичай здійснювати комунікацію та працювати в колективах, де помітно переважає фінська.

Загалом мовна ситуація у Фінляндії так само, як і в Канаді, характеризується збалансованістю, стабільністю, високим ступенем контрольованості з боку органів влади. Мовної проблеми як такої та суспільної напруженості, зумовленої або пов'язаної з нею, тут немає. Взаємини між двома державними мовами — фінською та шведською та їхніми носіями будуються на основі толерантності. Двомовність сприймається фінами на рівні і суспільної свідомості, і політичного класу як запорука духовного й культурного збагачення, як здобуток, від котрого за жодних обставин не варто відмовлятися.

3. Двомовність як модель компромісу у Фінляндії

Фінська модель двомовності ґрунтується на компромісі й консенсусі зацікавлених сторін. В її основу покладено прагнення нації, яка перебуває в безумовній більшості, не лише на словах, а й на ділі захистити права етнічної групи, що становить меншість. Важливе значення для розуміння загальної ситуації при цьому має та обставина, що більшість не відчуває ані найменшої загрози для себе з боку меншості. Такий підхід не зазнає змін навіть усупереч тому, що ця меншість належить до нації, яка має власну національну державу, до складу котрої колись входила Фінляндія.

Контрастною щодо цілком благополучної фінської видається мовна ситуація в Ірландії, котра також належить до країн із офіційною двомовністю. Статус державних у ній мають дві мови: ірландська й англійська, проте про їхнє гармонійне співіснування та мирну взаємодію годі й казати ані в діях, ані в синхронії. «Багато українців... з острахом спостерігають за прикладом Ірландської Республіки (Ейре), — пише Б. Баурінг. — ...Ірландська (гаельська) мова довго потерпала від переслідувань з боку Англії, а згодом — Великої Британії і протягом сторіч пригнічувалася навіть більш жорстоко, ніж українська мова» [3, с. 57—58].

Вислів «переслідування» в цьому разі звучить, можливо, як певне перебільшення, хоча підстави для твердження, що ірландська мова «потерпала» від мови англійської, гадаю, все-таки є. Характерною рисою мовної політики Великої Британії, як відомо, завжди було свідоме ігнорування факту неоднорідності населення країни з огляду на його національну специфіку та особливості мовних практик, котре, зокрема, знайшло свій вияв у відсутності офіційних статистичних даних щодо національного складу населення. Жодна етномовна спільнота тут ніколи формально не виокремлювалася як нація або національність, натомість відмінності

між різними етнічними групами нівелювалися шляхом їх об'єднання узагальнюючим терміном «британська нація». Ірландців це стосувалося тією ж мірою, що й шотландців, валлійців та ін.

Ірландська мова ніколи не мала шансів витримати конкуренцію з англійською, яка посідала виняткове становище практично в усіх сферах життя й обсяг уживання якої був значно більший за мови етнічних груп. Домінуюча роль англійської мови в мовному просторі Великої Британії зростала й зміцнювалася ще й унаслідок того, що вона є національною мовою низки інших країн, однією з офіційних мов Канади, Індії, деяких інших держав Британської Співдружності, а також основною мовою міжнародного спілкування — світовою мовою «номер один». Тож англійська є значно престижнішою за ірландську й з усіх поглядів вигіднішою, й ця обставина надає їй додаткових переваг.

Порівняно з англійською ірландська мова, як і мови решти національних меншин Великої Британії, є явно нижчою на соціально-функціональній шкалі. Простір її функціонування обмежений, помітно вужчий від того, який покриває англійська. Вона є рідною та нею говорить значно менша кількість людей. Із соціального погляду, вона набагато менш престижна. На сьогодні ірландська мова майже не має одномовних носіїв, котрі володіли б лише нею як рідною (поодинокі випадки такого типу одномовності трапляються лише серед дуже старих мешканців гаельтахтських районів, а також місцевих дітей дошкільного віку), і вживається переважно в умовах функціональної двомовності, до того ж за домінування (як з огляду на формальний статус, так і фактичного) другої (нерідної) мови — англійської. Поза межами Гаельтахту, невеликих прибережних територій та островів, де мешканцям офіційно платять за те, що вони розмовляють ірландською, її рідко можна почути. У повсякденному вжитку, тобто щодня, нею користується лише 7% населення Ірландії.

Згідно з переписом населення 2006 року майже 41% громадян країни віком понад три роки вважають, що вільно володіють ірландською. З жителів гаельтахтських районів Ірландії (їх, за даними того ж таки перепису, майже 92 тисячі) 70,8% володіють ірландською і приблизно 60% розмовляють нею щодня. Поза освітньою системою рівень свого володіння ірландською як «вільний» визначає майже 30% населення, з яких 7% говорять нею щодня, 8% — щотижня, 48% — рідше, 34% — ніколи [3, с. 58].

Двомовність в Ірландії багато в чому унікальна. Через те, що її утворено на підставі двох дуже різних за потенціалом мов, вона є більшою мірою формальною, ніж реальною. Офіційний статус ірландської мови набагато перевищує обсяг її реального функціонування, а співвідношення ірландської та англійської (з огляду на якість і кількість функцій, що їх виконує кожна з мов) аж ніяк не відповідає їхній статусній рівності.

Маючи статус однієї з двох державних, ірландська мова в Ірландії є до певної міри примусовою. Мають, гадаю, рацію ті, хто констатує, що в цій країні спостерігається «майже повна втрата власної офіційної мови» [3, с. 58]. Це, однак, не завадило Ірландії бути успішною країною.

4. Тримовність як модель організації мовного простору у Бельгії

У Бельгії офіційних мов, статус яких закріплений на рівні центральних органів

державної влади, не дві, як у Канаді та Фінляндії, а три: французька, нідерландська (фламандська) та німецька, хоча питома вага й значення останньої в мовних питаннях значно менші, ніж перших двох. Тут, по суті, маємо справу з мовною ситуацією, характер якої визначає багатомовність, тоді як реально вона є змішаною, багатшаровою, а її сутність та особливості залежать від взаємодії лише двох із трьох офіційних мов — французької та нідерландської. При цьому розвиток багатомовності в Бельгії відбувається переважно за рахунок оволодіння французькою носіями фламандської мови.

Специфіка організації бельгійського мовного простору полягає насамперед у тому, що лінгвістичні кордони тут, по-перше, жорсткі й непрозорі, а по-друге, значною мірою визначаються кордонами адміністративними та політичними й водночас здійснюють зворотний вплив на останні. Ще один із проблемних моментів зумовлений тим, що лінгвістичні та соціально-економічні кордони в Бельгії не збігаються, як це було на тому етапі історичного розвитку, коли в країні вдалося досягти відносної політичної стабільності та мовної рівноваги.

Адміністративно країна, як відомо, поділена на три частини: фламандську, валлонську та центральний округ столиці — Брюсселя. У кожній із двох перших домінуючою є мова титульної етнонаціональної групи: у фламандській — нідерландська (фламандська), у валлонській — французька. Центральний округ як формально, так і фактично є двомовним.

Мовну ситуацію в Бельгії можна кваліфікувати як парадоксальну. З одного боку, вона збалансована й рівноважна демографічно та комунікативно, а також з огляду на такі диференційні ознаки подібних явищ, як статус і престиж кожної з мов. З другого — її характеризують високий ступінь проблемності та підвищена конфліктність. Головну причину такого стану слід шукати у сфері політики. Політична складова відіграє тут вирішальну роль. Критична політична ситуація вкрай негативно позначається на ситуації мовній, штучно розбалансовуючи її, привносячи елементи антагонізму та взаємної негачії. Саме політизація мовної проблематики призводить, зрештою, до її загострення. Утім, така політизація для бельгійських умов природна. Фламандський політичний національний рух, приміром, виник із руху за рівні права мов, який за сутнісними характеристиками був літературним. Мовна складова за традицією є вагомим елементом політичної свідомості та самосвідомості і фламандців, і валлонів.

Співіснування двох різних мовних спільнот, яке ніяк не вдається позбавити елементу конфліктності, — один із важливих чинників ризику, що становить одну з головних загроз самому існуванню спільної держави. Ще більшої гостроти цьому співіснуванню додає той факт, що мова однієї зі спільнот — це також мова потужної сусідньої країни та одна зі світових мов. Ускладнює мовну ситуацію й конфесійна складова: бельгійські мовні спільноти належать, як відомо, до різних течій християнства.

Додатково ускладнює мовну ситуацію в Бельгії й те, що мовна ознака традиційно має неабияку вагу в державно-політичному житті [4]. Цю країну інколи називають «подвійною» федерацією, бо її поділено, з одного боку, за територіальною, з другого — за мовною ознакою. У Бельгії три адміністративні округи й три мовні спільноти. Як перші, так і другі мають свою зону

відповідальності. Так, зокрема, до компетенції мовних спільнот віднесено питання освіти та культури. Кожен округ і кожна мовна спільнота мають власний представницький і власний виконавчий органи. Відтак у Бельгії існують шість парламентів і шість урядів. Головний із них — федеральний уряд, який має зону виняткової компетенції, здійснюючи водночас координацію діяльності інших урядів.

Бельгійська двомовність так само, як канадська та фінська, має свою надзвичайно важливу історію. Поза контекстом минулого неможливо збагнути нинішній стан мовної ситуації. Розвиток подій тут аж ніяк не можна назвати простим і безпроблемним. Після здобуття 1830 року Бельгією незалежності внаслідок революції, головною метою якої було відокремлення від Нідерландів, вона проводила франкоорієнтовану політику. Поява нової країни в післянаполеонівську добу стало компромісом, що задовольняв «великі» держави в рамках «європейського концерту». Але те, що з погляду зовнішньої політики сприймалося як вдале розв'язання проблеми, з погляду внутрішньої — спровокувало культурний конфлікт.

Усупереч тій обставині, що фламандці в Бельгії традиційно становили й становлять більшість населення, єдиною державною мовою була французька. У наступні десятиріччя бельгійська культура розвивалася під відчутним впливом Франції. Франкофонія значно посилювала соціально-економічну та культурну перевагу валлонів. Зрештою, це призвело до істотного посилення націоналізму фламандців. 1847 року виник їхній організований культурний рух, одним із гасел якого стала вимога зрівняння в статусі та правах фламандської мови з французькою. Наприкінці XIX сторіччя було зроблено перший крок до того, щоб ці вимоги задовольнити: закон від 1898 року підтвердив принцип «двомовності», але не рівність фламандської і французької мов. Її вдалося частково досягти з ухваленням протягом 1920—1930-х рр. інших законів, які стали реакцією на так звану мовну боротьбу — важливу складову руху за емансипацію нідерландськомовного населення після Першої світової війни.

У 1960-ті рр. унаслідок здійснення цілеспрямованої державної мовної політики сталася низка змін у мовній ситуації та її юридичному забезпеченні, завдяки чому було розширено права і сферу вживання нідерландської мови в Бельгії. Кожній із її частин надали більше регіонально-мовної свободи. Відтоді функціональна нідерландсько-французька двомовність перетворилася на ключовий елемент бельгійської мовної ситуації. На початок 1980-х рр. обидві основні мови країни були фактично повністю зрівняні в правах, проте розбіжності в оцінці ситуації (особливо в таких сферах, як мова, освіта, культура) фламандцями й валлонами не лише залишалися, а й набували дедалі більшої конфліктності та гостроти.

Відповідь на виклики, пов'язані з мовною проблемою та її політизацією, було, здавалося б, знайдено 1993 року, коли в Бельгії запровадили нову форму державного устрою у вигляді асиметричної федерації з трьома суб'єктами. Утім, і після цього мовну проблему остаточно не знято з порядку денного суспільного та політичного життя. На початку 2000-х рр. справа дійшла до чергового витка загострення, який становить загрозу не лише національній ідентичності, а й самому існуванню Бельгії як суверенної держави.

З лінгвістичного погляду, нині в Бельгії жодна з мов не становить небезпеки для інших. Проте мовна ситуація лишається незбалансованою. Наявність двох різних форм регіональної етномовної ідентичності — фламандської та валлонської, кожна з яких відіграє роль ключового чинника політичної мобілізації, консервує стан справ, за якого мовна проблематика зберігає здатність спричиняти не лише суспільну, а й політичну напруженість.

На відміну від Бельгії міжмовні взаємини в рамках багатомовного середовища у Швейцарії не мають ані конкурентного, ані антагоністичного характеру. Стан справ у мовній сфері в цій країні вважають найяскравішим прикладом екзогосної збалансованої мовної ситуації. Офіційний юридично закріплений режим багатомовності тут не обмежує і не стримує інтересів окремих мовних спільнот, а, навпаки, сприяє їхньому вільнішому й повнішому виявленню.

5. Чотиримовність як модель демократизації у Швейцарії

У Швейцарії, яку прийнято вважати якщо не еталоном, то вартим наслідування прикладом демократичного й справедливого розв'язання мовних проблем та організації неодномовного мовного простору, чотири мови — німецька, французька, італійська та ретороманська мають статус національних, хоча з огляду на кількість носіїв кожної з них вони нерівнозначні. Німецьку вважають рідною та говорять нею майже 70% населення країни, французьку — 18%, італійську — не більш як 10% (за іншими даними, менш як 5%), ретороманську — лише 50 000 осіб, або менш як 1%. Обсяг комунікативних функцій трьох перших із них практично однаковий. Те саме можна сказати й про престиж кожної з них.

На рівні власне мовних реалій швейцарська мовна ситуація мало чим відрізняється від бельгійської. Водночас оцінка цієї ситуації її безпосередніми учасниками у Швейцарії геть інша, ніж у Бельгії. Дуже різняться й підходи до облаштування національного мовного простору. У швейцарських мовних спільнот не спостерігається ані найменшого бажання та потягу до політизації мовної проблематики.

Згідно з Конституцією, з чотирьох національних мов три є офіційними мовами конфедерації: німецька, французька та італійська. За ретороманською (в Італії кількість ретороманців (720 тис.) майже в 15 разів більша, ніж у Швейцарії, але ця мова має там статус діалекту італійської) визнається статус офіційної в обмежених випадках: у спілкуванні органів державної влади та місцевих адміністрацій із її носіями. Тоді як три основні мови Швейцарії є водночас мовами інших європейських держав (та ще й світовими), ретороманська — це мікрмова, якою говорять мешканці одного регіону. Добитися її хоча б відносно повноцінного функціонування навряд чи сьогодні комусь під силу, а забезпечити її збереження, як вважають дослідники, можливо лише у дво- або багатомовному середовищі [5, с. 254].

На загальнонаціональному (федеральному) рівні, отже, головний принцип регулювання мовної ситуації, колективних та індивідуальних мовних практик, застосований швейцарцями, позначений максимальним ступенем лібералізму: держава дозволяє кожній мовній спільноті практично будь-що. Усе, що має бути врегульоване в цій сфері, регулюється на рівні адміністративних одиниць — кантонів, кожен із яких є, по суті, державою у складі конфедерації з власною

суверенною юрисдикцією. «Автономія кантональних урядів, — зазначає І. Больман, — становить сутність швейцарського федералізму» [5, с. 251]. У здійсненні оптимально зваженої мовної політики ця автономія у швейцарському варіанті відіграє надзвичайно важливу роль.

Унаслідок такого розподілу функцій і повноважень між федеральним центром і кантонами багатомовність у Швейцарії набула специфічного вигляду. В її рамках поєднуються реальна багатомовність (що складається з усіх трьох офіційних мов) у практиці центральних органів влади та «потрійна» одномовність усередині кожної з мовних спільнот і в більшості кантонів.

Представники кожної з трьох основних мовних спільнот вживають лише одну з трьох офіційних мов, а саме ту, яка є для них рідною. «Не існує жодних вимог, щоб будь-який громадянин Швейцарії розмовляв більш ніж однією офіційною мовою. Школярів зобов'язують вивчати другу мову, якою розмовляють у країні, хоча нині тривають дебати щодо того, чи повинні учні віддавати перевагу англійській як другій мові, а не німецькій, французькій, італійській чи ретороманській» [3, с. 72].

Одна з особливостей мовної ситуації у Швейцарії полягає в тому, що тут не існує якоїсь однієї мови, яка виконувала б функцію мови міжнаціонального спілкування. З одного боку, це, можливо, й добре, але, з другого — через це виникають додаткові складнощі: через відсутність мови міжнаціонального спілкування швейцарці з різних мовних спільнот погано розуміють одне одного. 35% жителів романської частини країни не знають жодного слова німецькою. Для 25% мешканців німецькомовної частини зовсім незрозумілі французька й італійська мови.

Частина громадян шукає вихід із цієї ситуації у використанні англійської як мови міжнаціонального спілкування всередині країни. Понад 30% швейцарців із усіх мовних спільнот доволі добре говорять англійською, ще приблизно стільки ж володіють нею пасивно, тобто розуміють і можуть прочитати нескладні тексти. Утім, у громадській думці Швейцарії переважає негативне ставлення до такого варіанта. Як свідчать соціологічні опитування, значна частина громадян схильна вважати, що засобом спілкування між різними мовними спільнотами міг би бути «швіцертютч», або так звана швейцарська німецька, — місцевий діалект німецької мови.

Головними аргументами на користь цієї ідеї є, по-перше, те, що саме німецька мова є рідною для майже двох третин населення країни, а по-друге, — що німецька у Швейцарії має неабияке суспільне значення не лише для німецькомовної, а й для інших мовних спільнот. З огляду на це за законами низки кантонів її вивчення обов'язкове в усіх школах італомовних та ретороманських сіл.

У цьому питанні, щоправда, існує ціла низка «підводних каменів» та різних ускладнень. Одне з них у тому, що «швіцертютч» поширений у багатьох варіантах і не має писемної форми. Крім того, будь-яка спроба перенесення претензій «швейцарської німецької» на роль мови міжнаціонального спілкування в практичну площину була б, найпевніше, негативно сприйнята представниками інших мовних спільнот Швейцарії, а можливо, й викликала б певні політичні проблеми.

Так, зокрема, могло б бути поставлене під загрозу порозуміння між мовними спільнотами, яке визначає характер мовної ситуації у Швейцарії, ґрунтуючись на принципі територіальності. В основі цього принципу — уявлення про те, що та чи

інша територія повинна залишатися недоторканою для впливу мов, котрі історично не мають до неї стосунку. Якщо якась мовна група почне перейматися тим, що її територія зменшується, вона зможе захистити свої інтереси, посилаючись на принцип територіальності. Водночас родини, які мешкають у районах, де переважає нерідна для них мова, мають можливість скористатися своїм індивідуальним правом на здобуття освіти для дітей їхньою рідною мовою.

Практичні завдання з теми «Моделі організації мовного простору в Європі»

Рекомендація: при виконанні вправ намагайтесь не залишати поза увагою жодного незрозумілого мовознавчого факту, слова, терміну. В якості додаткових джерел інформації залучайте Інтернет-ресурси та довідкову літературу з інших галузей науки.

Лексику з мов, якими ви не володієте, намагайтесь прочитати у транскрипції, спробуйте зіставити нове для вас явище з вже відомими з інших мов та з рідної мови.

Відповіді на запитання намагайтесь обґрунтовувати, для цього збирайте цитати та висловлювання з творів відомих мовознавців, звертайте увагу на рік появи цитованої праці та факт, відносно якого висловлювання було зроблене.

1. Наведіть власні приклади різних знакових ситуацій і знакових систем.
2. Наведіть власні приклади різних типів знаків.
3. Чи можна вважати знаками наступні предмети: а) грошові купюри; б) номерок за зданий в гардероб верхній одяг; в) кільце на пальці; г) авторучку в нагрудній кишені піджака; д) квітку на вікні?

Проілюструйте даними прикладами основні властивості знака.

4. Прочитайте уривок з казки Г. Остера "Кошеня на ім'я Гав".

- Я придумал секретный язык, - сказал щенок.

- А зачем секретный?

- Чтоб мы могли разговаривать, и никто нас не понимал... Кука маркука балям барабука!- сказал щенок.

- Очень секретно, - похвалил Гав, - ничего не понятно.

- А теперь, - сказал щенок, - давай я тебе на ушко скажу, что значит «кука маркука».

- Не надо! – сказал Гав. – Не говори.

- Почему не надо? – удивился щенок.

- Потому что секретно! – сказал котёнок Гав. – И пусть будет секретно. Пусть никому никогда ничего не будет понятно. Даже мне. Тогда у нас будет настоящий совершенно секретный язык.

Прав ли котенок? Можно ли считать такой «язык» настоящим? Какие свойства языкового знака нарушены в «секретном языке» щенка?

5. Яка різниця між російськими словами *пестух* та *кукареку*, *кошка* та *мяу*, *гавкать* та *лаять* з точки зору відношення між планом вираження й планом змісту?

Наведіть схожі приклади з рідної мови.

6. У чому відмінність значимості слів у російській, англійській та німецькій мовах:

1) Дайте мне - Дай мне 2) Хочу увидеть Вас - Хочу увидеть тебя

Give me - Give me I want to see you - I want to see you

Geben Sie - Gib mir Ich will Sie sehen - Ich will dich sehen

7. Яка властивість мовного знака стає очевидною при зіставленні слів: рос. *черный*, англ. *black*, нім. *schwarz*, фр. *noir*?

8. Нижче наведено низку жаргонних слів. Проілюструйте на їх прикладі процеси зміни по відношенню один до одного плану вираження й плану змісту слова. Які мовні явища можна спостерігати в результаті цих процесів?

Мыло, крутой, фанера, тачка, штука, мерин, зеленые.

Лекційно-практичне заняття 6

Тема: Об'єкт вивчення філології – текст

Мета вивчення: охарактеризувати об'єкт вивчення філології; поглибити розуміння про взаємозв'язки мови, мислення і свідомості, розкрити механізми мовленнєвої діяльності, мовних здібностей; ознайомити з підходами до вивчення процесів породження мовлення.

Питання для обговорення

1. Методологічні основи філологічного дослідження
2. Контекстуально-інтерпретаційний метод
3. Методика діалогічної інтерпретації тексту
4. Наративний аналіз
5. Метод когнітивного картування

Рекомендована література:

1. Барт Р. Семиотика. Поэтика: Избранные работы. – М.: Прогресс – Универсус, 1994. – 616 с.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – 502 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
4. Греймас А.Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 485-550.

5. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
6. Лещак О.В. Очерки по функциональному прагматизму: Методология – онтология – эпистемология. – Тернополь-Кельце: Підручники & посібники, 2002. – 255 с.
7. Лотман Ю.М. Лекции по структурной поэтике // Ю.М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. – М., 1994. – С. 10-34.
8. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация. – М.: Наука, 1983. – 215 с.
9. Почепцов Г.Г. (мол.) Теорія комунікації. – К.: Вид-во «Київський університет», 1999. – 308 с.
10. Ревуцкий О.И. Анализ художественного текста как коммуникативно обусловленного связного целого. – Минск: НИО, 1998. – 68 с.
11. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
12. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008 (у друці).

Рекомендація:

При роботі з першоджерелами – творами окремих мовознавців – рекомендується письмово робити стислі нотатки у вигляді висновків щодо напрямку досліджень, підходів, методів, основних наслідків та значення здобутків для мовознавства.

Під час ознайомлення з набутками певної школи, осередку та об'єднання слід звертати увагу на спільність та відмінність наукових методів та прийомів у синхронічному та діахронічному аспектах.

При роботі з теоретичним матеріалом намагайтесь знайти відповіді на такі запитання

1. Чому проблема співвідношення мови і мислення належить до однієї з найскладніших проблем мовознавства?
2. Які тенденції щодо питання про співвідношення мови і мислення існують у мовознавстві?
3. Які є підстави вважати, що мислення може здійснюватися без допомоги мови? За яких обставин це буває?
4. Доведіть, що єдність мови і мислення не означає їх тотожності.
5. У яких співвідношеннях перебувають внутрішнє мовлення і мислення?
6. Яка роль мови в процесах пізнання?
7. Розкрийте основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови і мовлення.
8. Які принципові відмінності в інтерпретації цієї проблеми характерні для концепції Ф. де Соссюра, Л. В. Щерби і Е. Косеріу?
9. Як трактується проблема співвідношення мови і мовлення в сучасному мовознавстві?

10. Яке теоретичне і практичне значення має дихотомія «мова — мовлення»?
11. Доведіть, що мова має системний характер.
12. Які типи систем розрізняє сучасна наука? До якого типу систем належить мова? Обґрунтуйте відповідь.
13. На чому ґрунтується системність мови? Які відношення існують між мовними одиницями?
14. За яким принципом виділяються мовні рівні? У чому відмінність між основними і проміжними рівнями мови? Який зміст вкладають у поняття ізоморфізму й ієрархії рівнів мови?
15. У чому виявляється своєрідність системності мови? Як співвідносяться поняття мовної системи і норми?

Конспект лекції «Об'єкт вивчення філології – текст»

1. Методологічні основи філологічного дослідження

Наприкінці ХХ ст. мовознавча наука пострадянського простору опинилася у стані методологічної кризи, з одного боку, через декларування відмови від жорстких канонів марксистсько-ленінської теорії пізнання, з іншого, через еkleктизм методологічних позицій світової лінгвістики. Пошук виходу із кризового стану зумовив численні наукові розвідки, присвячені проблемам методологічних настанов лінгвістичних досліджень і зумовлені прагненням переглянути загальні підходи та принципи дослідження мови, визначитися стосовно її ролі в житті людини, соціумі, культурі; з'ясувати функціональну природу мови як семіотичної системи і, врешті-решт, упорядкувати й виробити відповідний новому парадигмальному просторові інструментарій її дослідження.

Вітчизняна лінгвістика, на жаль, почасти продовжує нести на собі тягар методологічних постулатів радянських часів, про що свідчать матеріали більшості дисертаційних робіт, монографічних видань і навіть енциклопедичних і термінологічних словників. Спостерігаються плутанина у визначенні загальнофілософських і теоретичних засад багатьох загалом цікавих і вагомих лінгвістичних розвідок, жонглювання термінами, які стосуються методів аналізу матеріалу, спрощене й вільне тлумачення багатьох доволі складних понять мовознавства. Як наголошує український мовознавець О. Лещак: «Здебільшого лінгвісти взагалі не переймаються питаннями щодо методологічної основи свого дослідження, оскільки думають, що просте та строге слідування фактам або традиційним постулатам забезпечить необхідний рівень «науковості» й «об'єктивності» їхньої роботи» [11; 46].

З огляду на це, особливої ваги в сучасній лінгвістиці набуває нова галузь – лінгвометодологія, спрямована на встановлення природи мови у співвідношенні зі свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, дійсністю, комунікацією, процесами пізнання світу, а також на формування інструментарію, засад і способів опису й аналізу мови та її продуктів.

Головними завданнями лінгвометодології є 1) розгляд еволюції методологічного простору лінгвістики, починаючи з часів античності; 2) з'ясування співвідношення методології, парадигми, епістемі; 3) вияв у наукових мовознавчих парадигмах і школах світосприймальних домінант (епістем), специфіки оцінок пізнавальної природи людської свідомості, її взаємодії зі світом дійсності; 4) визначення предмета й об'єкта мовознавчих досліджень; 5) обґрунтування зв'язку пізнавальної здатності людини з мовою й мовленням, процесами комунікації; 6) вияв напрямів взаємної детермінованості мови, свідомості її носіїв, соціуму, культури, комунікативної діяльності; 7) інвентаризація й систематизація дослідницьких принципів у ракурсі різних епістем і парадигм; 8) упорядкування лінгвістичних методів у розрізі наявних у лінгвістиці епістем; 9) розробка способів оцінки достовірності отриманих результатів лінгвістичного пошуку; 10) оцінка сукупності проблем мовознавства, які потребують розв'язання; 11) вияв причин методологічного еkleктизму лінгвістичних теорій і шкіл; 12) пошук виходу зі станів методологічної кризи в лінгвістиці тощо.

Мета лекції – з'ясувати статус методів дослідження тексту в системі інших методів мовознавства, описати головні процедурні ланки аналізу тексту з огляду на домінанти та пріоритети сучасного парадигмального простору лінгвістики.

Метод кваліфікується, з одного боку, як спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності науковця з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки; з іншого – як система процедур вивчення об'єкта дослідження та / або перевірки отриманих результатів. Зважаючи на широке й вузьке тлумачення методу, використані в мовознавстві методи диференціюються на **загальні**, до яких належать спостереження, індукція, дедукція, гіпотеза, аналіз, синтез, таксономія, порівняння, формалізація, ідеалізація, експеримент, фальсифікація й моделювання; та **лінгвістичні**, що є спеціальними методами й мають власну специфіку, на відміну від методів інших наук. Процес упорядкування лінгвістичних методів пройшов два етапи: перший був становленням власне лінгвістичних методів, другий – використанням методів інших наук щодо аналізу мови та її продуктів, зважаючи на домінування принципу експансіонізму в мовознавчих дослідженнях і прагнення до вседності наукових знань, яке спостерігалось, вже починаючи з 20-х р. р. ХХ ст. і набуло свого апогею у другій половині ХХ ст.

Диференціація лінгвістичних методів залишається дискусійною й відкритою проблемою мовознавства й лінгвометодології, зокрема. Аналіз різноманітних класифікацій лінгвістичних методів свідчить про такі закономірності: 1) таксономія методів здебільшого зумовлена їхньою проекцією на відповідну наукову парадигму; 2) маргінальні галузі мовознавства формують власний спектр методів шляхом їхнього запозичення із суміжних галузей; 3) нерідко прийоми аналізу кваліфікуються як спеціальні мовознавчі методи; 4) списки таких прийомів варіюються у складі методів, а їхній статус не є чітко окресленим.

Сучасне мовознавство пропонує поділ методів на **парадигмальні**, які уособлюють настанови та принципи відповідної лінгвістичної наукової парадигми; **міжпарадигмальні**, що ґрунтуються на поєднанні методологічних засад різних парадигмальних методів, однак виокремлюються за специфікою процедур або за

загальним підходом до аналізу мовних явищ; *маргінальні методи* залучають прийоми суміжних галузей знань; *комбіновані методи* поєднують різноманітні прийоми й методи мовознавства.

2. Контекстуально-інтерпретаційний метод

Дослідження феномена тексту здійснюється за допомогою різних методів, серед яких найбільш поширеним у лінгвістиці тексту є контекстуально-інтерпретаційний, що є різновидом функціонального парадигмального методу. *Контекстуально-інтерпретаційний метод* являє собою сукупність процедур, спрямовану на встановлення статусу тексту відносно інших текстів, його значимості в соціокультурному контексті, а також на реконструкцію авторського (комунікативного) задуму, мотивів і цілей, загального змісту, рецептивної спрямованості тексту тощо. Деякі дослідники вважають цей метод різновидом загального описового методу, хоч останній застосовується, звичайно, щодо менш складних мовних одиниць. Контекстуально-інтерпретаційний метод передбачає два кроки: контекстуалізацію й інтерпретацію. Перший спрямований на вияв жорсткої системи безперервного контексту, в межах якого здійснюється розвиток відповідної теми й розкриття концепту тексту. При цьому враховуються контексти породження (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон автора, їхнє занурення до універсуму культури й відповідного буттєвого часу і простору) і рецепції (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон читача, їхнє занурення до універсуму культури, відповідного світу дійсності), комунікативний контекст, макроконтекст цілого текстового масиву і мікроконтексти (операційні контексти) фрагментів тексту. На підставі контекстуалізації здійснюється інтерпретація інформації, закладеної в тексті, установа авторської мети та стратегій впливу на читача і т. ін. Контекстуалізація за допомогою процедури герменевтичного кола зумовлює реконструкцію текстового змісту, що є цілісним відображенням описуваних у тексті подій у їхньому розгортанні, характеристиках і зв'язках. О. Мороховський вважав, що смисли тексту мають певну ієрархію, тобто вони взаємопов'язані, взаємозумовлені і взаємно підпорядковані. Це дає змогу визначити зміст тексту як деяку структуру смислів. Щодо художніх текстів контекстуально-інтерпретаційний метод нерідко ототожнюється з лінгвістичним аналізом тексту, який здебільшого обмежується коментуванням неясних місць тексту, стилістичних фігур і прийомів або лінгвопоетичним чи лінгвостилістичним аналізом. О. Мороховський убачав відмінність між інтерпретаційним і стилістичним аналізом у тому, що перший «іде від розгляду частин до аналізу цілого, від розгляду значення окремих речень, надфразних єдностей, абзаців, розділів глав і т. ін. до аналізу змісту всього твору і в цьому аспекті є необхідною передумовою стилістичного аналізу, точніше, його першим етапом. Стилiстичний аналіз іде від цілого до частини – лише усвідомивши художній текст як деяке єдине ціле, ми можемо переходити до розгляду його частин і до нового розгляду цілого на іншому, більш високому рівні».

Лінгвісти відмічають відсутність усталеної системи процедур лінгвістичного аналізу тексту, а також термінологічного апарату такого аналізу. Приміром, білоруський текстолог О. Ревуцький зазначає, що попри значну кількість спеціальних навчальних посібників і підручників із лінгвістичного аналізу тексту,

«методика курсу поки що не ґрунтується на єдиному, загальноприйнятому понятійно-термінологічному апараті і не є чіткою скоординованою системою прийомів, методів й етапів навчання». Фундатор Московсько-Тартуської семіотичної школи Ю. Лотман наголошував на необхідності цілісного, комплексного й багатопланового текстового аналізу, інтегративності його з даними літературознавства, філософії, культурології, релігієзнавства, етнології тощо: «Особливості структурного вивчення полягають у тому, що воно передбачає не розгляд окремих елементів у їхній ізольованості або механічному поєднанні, а визначення співвідношення елементів між собою у їхньому співвідношенні зі структурним цілим». О. Ревуцький цілком слушно зауважує: «Для того щоб аналіз тексту дійсно став системним і цілісним, його необхідно будувати на іншій теоретичній базі, яку здатна надати сучасна лінгвістична наука про текст, збагачена даними теорії мовленнєвої діяльності, герменевтики й інших наук, що розвивалися протягом останніх років і які мають відношення до породження, сприйняття й розуміння тексту».

Дослідник пропонує три принципових орієнтири системного філологічного аналізу художнього тексту – увагу до смислового, змістового боку тексту, представленого текстовими категоріями, до комунікативного занурення тексту й до естетичних якостей художніх текстів. Процедури філологічного аналізу тексту він обґрунтовує на підставі шести етапів інтерпретаційного аналізу художнього тексту, запропонованих у 1976 р. російським дослідником І. Гальперінім: 1) визначення різновиду тексту за стилем, мовою, жанром, функціональним типом мовлення (оповідь, опис, міркування); 2) декодування тексту як повідомлення, розкриття загального змісту, його згортка до двох-трьох речень; 3) детальний аналіз значень слів і сполук, які вони отримують у мікро- й макроконтексті; 4) аналіз стилістичних прийомів порівняно з нейтральними засобами мовного вираження; 5) вияв призначення стилістично маркованих фрагментів висловлень, їхньої ролі у вираженні суб'єктивно-оцінного відношення автора до описуваних ним подій у тексті; 6) узагальнення отриманих результатів.

На наш погляд, такий підхід до лінгвістичного аналізу тексту не виконує окреслених вище трьох завдань системного філологічного аналізу тексту, адже не враховує комунікативної сутності тексту, не відображає значимості тексту у світі породження й інтерпретації, у творчості окремого автора, у семіосфері текстів та семіотичному універсумі культури. Цей метод є текстоцентричним, статичним і не відтворює синергетичну природу тексту та універсума культури, однак це не заперечує його ваги на одному з етапів текстової інтерпретації.

3. Методика діалогічної інтерпретації тексту

У монографії «Основы лингвистической теории текста коммуникации» [21] на підставі запропонованої діалогічної моделі текстової комунікації нами розроблено *методику діалогічної інтерпретації тексту*, що є сукупністю процедур аналізу тексту як знакового посередника дискурсу з урахуванням екстралінгвальних чинників текстової комунікації й інтегруючого принципу діалогічності. Цей принцип ґрунтується на концепції діалогічності гуманітарного пізнання російського літературознавця М. Бахтіна, розробках Московсько-Тартуської семіотичної школи, психолінгвістичних дослідженнях мовлення й тексту, теоріях сучасної

лінгвопрагматики й дискурсології. Діалогічність у деяких аспектах постулювалася як принцип філософської герменевтики німецьким дослідником Ф. Шлейєрмахером й основоположником лінгвістичної герменевтики В. фон Гумбольдтом. М. Бахтін розглядав діалогічність як усеосяжну мережу взаємодії складників ситуації породження й розуміння тексту. Виходячи з його концепції, можна виокремити кілька аспектів діалогічності.

Першим є гносеологічний, який ґрунтується на філософській розробці однієї з найбільш популярних у 20–30-ті р. р. ХХ ст. антиномій особистості, предмета й речі (В. Дільтей, Б. Рассел, А. Мейєр, П. Флоренський, С. Булгаков, Г. Шпет та ін.) і позначає складні взаємовідношення автора й інтеріоризованого буття (світу дійсності, усвідомленого людиною й етносом), читача й буття, тексту й буття. Кожний із можливих світів діалогізує один з одним і світом реальності.

Другий аспект (мовний) визначає діалог людини й мови і виявляється у здатності творчої особистості вирватися з полону мовних стереотипів і створити нову зображальну мову, що сприяє розвитку, збагаченню та збереженню словесної мови. Ю. Лотман розглядав художній текст як «семіотичний простір, у якому взаємодіють, підлягають інтерференції та ієрархічно самоорганізуються різні мови» [13; 3-18]. М. Бахтін говорив про мову роману як «систему мов, які діалогічно взаємно висвітлюються. Мова твору не є єдиною й однією» [3; 414].

Третій аспект діалогічності (культурно-історичний) полягає у зв'язку тексту, особистісної свідомості автора й читача з кодом культури в її розвитку в часі та просторі, зокрема, з іншими текстами попередників. Такий діалог має не лише рекурсивний характер, що передбачає інтерсеміотичні зв'язки з попередньою традицією культури, а і прокурсивний, що розглядається як гіпотетичне моделювання впливу тексту на майбутній розвиток семіотичного універсуму культури та його окремих семіосфер.

Четвертий аспект (комунікативний) ґрунтується на інтерактивній взаємодії автора-функції як текстового аналога відсутнього автора й гіпотетичного адресата, закладеного в текстовій програмі адресованості, із реальним читачем. П'ятий аспект діалогічних відношень (текстовий) виражається у специфіці співвідношення персонажів тексту з авторською функцією та діалогом роздвоєної особистості героїв.

Принцип діалогічності дає змогу дослідникові тексту розглядати його як знаковий посередник комунікативної ситуації, що уподібнюється складній синергетичній системі, перехід якої від хаосу до порядку, тобто до розуміння читачем комунікативного задуму та змісту тексту, детермінований внутрішніми й зовнішніми чинниками. Першим етапом методу діалогічної інтерпретації є встановлення діалогічних відношень аналізованого тексту із системою інших текстів у текстовій синтагматиці й парадигматиці, що передбачає визначення мовленнєвого жанру, типу текстами, їхніх стилістичних, структурних, змістовних, прагматичних і функціональних ознак. Другий етап зумовлений діалогічністю тексту як знака з особистістю адресанта в соціокультурному контексті породження й передбачає вияв місця тексту у творчості автора, інтерпретацію авторського задуму й інтенцій, реконструкцію відображення в текстовій моделі уявної дійсності авторського світогляду, структури свідомості, зокрема, й ментального лексикону

мовної особистості.

Третім етапом є вияв діалогічних відношень тексту з особистістю адресата, його свідомістю, установками, інтерпретацією; характеристика значимості тексту для епохи його реценції, оцінка ефективності й функції тексту відносно інтерпретатора. Цей етап ґрунтується на реконструкції вбудованої в текст програми адресованості, закладеної автором орієнтовно на уявного ідеального читача, а також на встановленні комунікативного впливу на реального адресата та сприйняття ним програми адресованості як фігури адресата згідно з концепцією розщеплення комунікантів. Прийомами, що визначають розуміння й оцінку тексту реципієнтом є психолінгвістичні методики *шкалювання тексту* (Ю. Сорокін, Є. Тарасов, О. Шахнарович й ін.), *розрізання тексту* (А. Брудний, Л. Школьник), *суправербальний метод* М. Рубакіна, який ще у 20-ті р. р. здійснив спробу читацької проєкції тексту шляхом моделювання смислових (ментальних) репрезентацій.

Четвертий етап являє собою опис діалогічних відношень тексту й комунікантів з інтеріоризованим буттям шляхом вияву співвідношення можливого світу описаних у тексті подій із реальними подіями, фактами біографії адресанта, а також з урахуванням значимості тексту для епохи його породження й реценції. Співвідношення макрознака тексту й заміщеної ним дійсності досліджувалося Ю. Лотманом і його школою шляхом *семіотичного аналізу* тексту. Ця ланка аналізу спрямована на вивчення заміщеної подібності (мімезису), а також відмови від неї (дієгезису). На цьому етапі актуальними можуть бути *методика семантики можливих світів* (Я. Хінтікка, Л. Долежел, М. Райян, Т. Павел, А. Баранов й ін.), когнітивна процедура *моделювання ментальних просторів* (Ж. Фоконьє, М. Тернер й ін.), процедура *нарративного аналізу* (приміром, Т. Оуклі застосовує цю процедуру з метою пояснення взаємодії (бленду) ментального простору реального світу з ментальними просторами події й оповіді [25]).

На п'ятому етапі здійснюється дослідження діалогічності тексту із семіотичним універсумом культури на підставі рекурсивно-прокурсивних зв'язків тексту з іншими текстами та продуктами культури етносу чи цивілізації, а також відстеження метаобразів тексту, що відображають архетипи як праформи свідомості [24, 18] і забезпечують єдність, цілісність і закономірності текстового сприйняття. З цією метою застосовується *архетипний аналіз*, що передбачає глибинну когнітивну обробку текстів, звірення концептуального простору із зафіксованими в науковій літературі списками архетипів, висування гіпотези архетипу і її доведення шляхом встановлення засобів експонування архетипів у текстах у вигляді тем, сюжетів, образів, символів, метафор тощо. Першим зразком архетипного аналізу можна вважати розробки представників Кембриджської школи Дж. Фрезера, який дослідив архетипи давніх християнських текстів й обрядів. Зразки архетипного аналізу подано в наукових працях Є. Мелетинського, М. Бодкіна, В. Топорова, Н. Фрая, В. Маслової, Л. Белехової й ін.

Шостий етап потребує від дослідників звернення до діалогічності внутрішнього семіотичного простору тексту з огляду на реконструкцію текстового концепту, опис тематичних макроструктур, вияв значимості їхнього поєднання й чергування в тексті, характеристику концептуального простору тексту, мовних засобів концептуалізації, глибинних смислів, підтексту. Допоміжними на цьому етапі є

методики концептуального аналізу, когнітивного моделювання, когнітивного картування тощо. Сьомий етап є обґрунтуванням головних текстових категорій і мовних засобів їхньої репрезентації. Аналіз певних образних засобів, стилістичних фігур, принципів висування здійснюється одночасно з характеристикою семіотичного простору тексту, описом діалогічності тексту з іншими складниками дискурсу.

4. Наративний аналіз

Наративний аналіз є маргінальним методом, що застосовується в семіотиці тексту, літературознавстві й лінгвістиці тексту. Він являє собою сукупність методик, які визначають глибинні структури текстів-оповідей і їхнє співвідношення з поверхневими структурами дискурсу. Наративний аналіз передбачає побудову актантної моделі тексту, сюжетних граматики, можливих трансформацій. Наратив розглядається літературознавцями як текст епічного твору, за винятком прямого мовлення персонажів; як зображення розвитку подій (оповіді) у часі. Р. Барт називав наратив універсальною формою мовного існування: «оповідь долає національні, історичні й культурні бар'єри, вона присутня у світі, як саме життя» [2]. Структуралісти уподібнювали наратив мові, розглядали його в опозиції мови й мовлення, тобто наративних схем і їхніх конкретних реалізацій; визначали синтагматику наратива як побудову послідовності подій згідно із законами причин і наслідків і парадигматику – як набір персонажів й обставин поза часом. Наративність вважалася ознакою певного типу дискурсу. Зокрема, Е. Бенвеніст протиставляв історичну оповідь і дискурс у вузькому розумінні слова, використовуючи критерій особи (не-особа характеризує історію, а особи Я / Ти – дискурс) і розподіл дієслівного часу. Ж. Женет, навпаки, оповідь уважав результатом нарації, а дискурс – актом нарації.

А. Греймас і Ж. Курте поставили питання про наявність наративної компетенції, проектуючи її на знання жанрів і літературних форм, за допомогою яких ми породжуємо й розуміємо конкретні тексти [7; 503]. Наративна компетенція містить семіотико-наративні структури, які є джерелом головних позначуваних форм, характеризуються віртуальним існуванням, відповідають мові, а не мовленню й керують дискурсивними структурами. Такими семіотико-наративними структурами є мовні жанри, що зберігаються у свідомості митця слова як певне дискурсивне вміння, віртуальна розумова здатність [7; 503-504]. Наративна компетенція служить потужним текстотвірним джерелом, знаряддям найбільш ефективного й оптимального розуміння сприйнятої текстової інформації читачем, оскільки читач оперує стандартами і стереотипними структурами, що відображають функції твору, сюжетний перебіг, а також опосередковують формування й підтвердження інтерпретаційних гіпотез.

Крім того, наративна компетенція виконує ще одну найважливішу функцію – введення нової інформації до стереотипної свідомості, що сприяє розхитуванню стереотипів, народженню нових стереотипів, створенню креативно-хаотичного стану свідомості, яка як будь-яка синергетична система прагне до самоорганізації й усунення деструктивних тенденцій, що сприяє посиленню аттрактивних механізмів і процесів формування нових семіотико-наративних структур. Постійне оновлення наративної компетенції, її перманентне збалансування приводить до динамізації

семіотичного універсуму культури, переформулювання смислових структур уже інтерпретованих текстів і, врешті-решт, забезпечує збереження та трансляцію від покоління до покоління культурно значущої інформації. Ю. Лотман писав: «у загальній системі культури тексти виконують дві головні функції: адекватну передачу смислів і народження нових смислів» [14; 431]. Одним із чинників реалізації цих функцій є наративна компетенція.

Наративний аналіз виник на підставі наукових розробок глибинних систем оповіді В. Проппом, Ж. Дюмезилем, К. Леві-Строссом. Він став продовженням *структурного аналізу*, підґрунтя якого було закладене у формальній літературознавчій школі. Г. Почепцов (мол.) підкреслює, що формальний аналіз літературних текстів розпочався ще в дореволюційних працях О. Веселовського, продовжився у товаристві по вивченню поетичної мови (В. Шкловський, Л. Якубинський, Ю. Тинянов й ін.) і в результаті оформився в роботі В. Проппа «Морфологія казки» [17; 47]. При аналізі казок В. Пропп увів для героїв певні стандартні функції, виявивши тридцять одну функцію й регулярну повторюваність трьох випробувань героїв: підготовчого, вирішального та звеличувального [18; 566-584]. Така схема формально встановлювалася й була канонічною. У наративному аналізі вона отримала назву наративної схеми й уможливила поглиблення знань про внутрішні механізми функціонування казок, усних переказів у різних культурах (Є. Мелетинський, А. Дандес, Д. Польм та ін.). Із часом випробування почали розглядати лише як поверхневі фігури дискурсу, за якими стоять більш глибинні логічні операції. У казках були встановлені й інші наративні перспективи, пов'язані з діяльністю героя й антигероя в полемічній структурі змагання й конфронтації.

Наративні схеми в текстах отримують різні варіації, пов'язані зі стратегічними відхиленнями, розширенням, локалізацією тощо. Особлива увага в наративному аналізі приділяється трансформаціям, механізм яких розроблений К. Леві-Строссом. Дослідник розглядав їх на підставі варіацій міфу та взаємодії його з іншими міфами. Трансформації фрагментів наративних схем зумовлюють зміну інших фрагментів схем, що характеризує такі трансформації як горизонтальні, синтагматичні та внутрішньотекстові. Парадигматичні трансформації глибинних структур у поверхневі розглядаються у наративному аналізі з огляду на генеративну концепцію стандартної синтаксичної теорії Н. Хомського. У когнітивно орієнтованому наративному аналізі канонічна наративна схема ототожнюється із прототипом. Відхилення від прототипу потребує процедури генерування смислу: інтерпретатор на певному відрізку дискурсивного аналізу перемикає системи семіотичного усвідомлення тексту. Текст накладається на прототип наративної схеми і набуває риси підвищеної умовності, іронії чи пародії.

Ставлення науковців до наративного аналізу залежить від досліджуваних типів текстів, наративних схем. Зокрема, І. Ревзін наголошує: «Якщо мова йде про аналіз твору в цілому, то структурні методи особливо ефективні для вивчення таких, порівняно простих і повторюваних «малих форм», як частівки, билини, казки, міфи, або такої масової продукції, як детективи, бульварні романи, романи-памфлети і т. ін., але тоді мова йде не про художній твір у справжньому розумінні цього слова» [19]. Структурний аналіз тексту є опозитивним методів діалогічної інтерпретації. Саме цю опозитивність мав на увазі Ю. Лотман, коли відмічав, що якщо методика

Проппа орієнтована на те, щоб із різних текстів, представивши їх як пучок варіантів одного тексту, виявити цей, єдиний текст-код, який лежить у його основі, то методика Бахтіна, починаючи з «Марксизму та філософії мови», є зовсім іншою: у єдиному тексті розмежують не лише різні, що особливо важливо, взаємно неперекладні суб'єкти. У тексті розкривається його внутрішня конфліктність [14; 433]. Рівновага, за В. Проппом, досягається за рахунок стандартів функцій, навколо яких варіюються тексти. Згідно з концепцією М. Бахтіна, рівноваги досягають на підставі діалогічності з уже наявними стереотипами етносвідомості, закладеними в мові, культурі, семіосфері художньої літератури. Розбіжність підходів до текстового аналізу В. Проппа і М. Бахтіна не передбачає взаємного виключення їхніх методик, адже вияв структурних особливостей текстів певної наративної схеми може служити цілям діалогічної інтерпретації: кожний текст вступає в діалогічні відношення із семіосферою, опосередковані як стандартом, так і відхиленнями від нього.

5. Метод когнітивного картування

Метод когнітивного картування має на меті моделювання інтерпретованого смислового плану тексту як складника дискурсу. В основі цього методу лежить гіпотетико-дедуктивний спосіб дослідження, тобто аналіз змісту тексту виходячи з гіпотез й емпіричних узагальнень імовірнісного типу, підтвердження, коригування та спростування яких потребує емпіричної перевірки й доведення шляхом аналізу мовного матеріалу, реконструкції імпліцитного плану смислу, особистісної свідомості й внутрішнього лексикона адресанта, його програми адресованості передбачуваному адресатові й інших складових дискурсу. Оскільки створення тексту, як і його розуміння та ідейно-змістова інтерпретація являє собою імовірнісну «багатоповерхову» рухливу програму, зреалізовану в умовах численних кодових переходів як у зовнішньому, так і внутрішньому мовленні» [4; 79], завданням дослідників тексту є відтворення цієї програми і шляхом предикції (розпізнавання й вибору оптимальної гіпотези) здійснення її когнітивного моделювання у вигляді спрощеної, схематизованої карти згідно із принципом А. Кожибського «карта – не територія».

Когнітивна карта є інформаційною моделлю повідомлення, тексту, що містить ментальні репрезентації їхнього змісту, представляє глобальну картину кореляції та функціонування смислових програм, зумовлену стратегіями породження, сприйняття повідомлення й інтерактивністю комунікантів. Термін уведений у 1948 р. Е. Толменом. Методика когнітивного картування розроблялася у працях Р. Аксельрода й мала політологічне спрямування [23], тобто відображала каузальну структуру політичних текстів й застосовувалася щодо аналізу кризових політичних станів й моделювання мислення політиків із метою встановлення чинників впливу на прийняття рішень. Когнітивна карта використовувалася в контент-аналізі політичних текстів у вигляді графів їхньої каузальної структури, дерева цілей (goal tree), інтересів, типових реакцій, переваг, уявлень політичних лідерів, що уможлилювало прогнозування їхньої поведінки [17; 53-54]. Оцінка впливу політичних подій позначалася стрілками зі знаками «плюс» і «мінус» або «нуль». Ступінь впливу однієї події, описаної у тексті, на іншу фіксувалася в системі графів спеціальними маркерами – вагами, що мають трикомпонентну шкалу впливовості від 1 до 3. Застосування ваги визначає вектор розвитку політичної

ситуації. Когнітивна карта має жорсткий і м'який різновиди: перший вилучається лише з тексту, другий додає знання експертів про політичну ситуацію або проблему. А. Баранов наголошує на тому, що при всьому суб'єктивізмі когнітивне картування демонструє непогані результати за критеріями надійності. Головною проблемою є трудомісткість і складність побудови карти, адже її загальний обсяг може досягати 200-300 вузлів [1; 283]. Між вузлами встановлюють загалом три типи каузальних відношень: А сприяє В, А перешкоджає В й А ніяк не впливає на В.

Когнітивне моделювання тексту й дискурсу є частиною широкої програми когнітивної науки. Одним із фундаторів когнітивного напрямку в лінгвістиці тексту й дискурсології є голландський дослідник Т. ван Дейк. У праці «Епізодичні моделі в обробці дискурсу» дослідник виходить із того, що «люди, коли слухають або читають дискурс, не лише конструюють його смисл у вигляді бази тексту, а і створюють або вилучають із пам'яті модель, яка репрезентує те, що вони думають відносно ситуації, якій присвячено дискурс» [8; 88]. Т. ван Дейк характеризує епізодичні, ситуаційні моделі дискурсу, їхню структуру та функції, описує емпіричні явища, що послужили основою для цих моделей при породженні тексту та його сприйнятті й розумінні. Підґрунтям використання цих моделей є принцип повторного переживання як вторинної актуалізації набутих досвідним шляхом знань, що адаптуються до прочитаного тексту. На такому ж принципі ґрунтуються й моделі фреймів інтерпретації Ч. Філлмора, сценарії Р. Шенка, сцени Ф. Бартлета, подійні фрейми Л. Барсалу, ментальні моделі Ф. Джонсона-Лерда й інші когнітивні моделі, які відтворюють досвідну мережу комунікантів як базу створення й розуміння тексту. Т. ван Дейк вводить також поняття бази тексту як когнітивної моделі локально та глобально зв'язної послідовності пропозицій. Крім того, дослідник занурює цю базу до комунікативного контексту, відмітивши необхідність урахування для розуміння епізодичних моделей моделей контексту – знань про суперструктуру мовних жанрів, які й активують у свідомості комунікантів типові для контекстної моделі епізодичні моделі [8; 92]. Не менш важливим Т. ван Дейк вважає залежність епізодичних моделей від цілей та інтересів комунікантів. Керівною інстанцією, що визначає узгодження всіх епізодичних моделей, на думку вченого, є контекстуальна модель: «Ця керівна система відповідає за стратегічне комбінування кількох ситуаційних моделей: вона використовує інформацію мікрорівня з короткочасної пам'яті чи бази тексту, що перебуває в епізодичній пам'яті, й узгоджує її із загальним контекстом і цільовою інформацією, а також зі спільними сценаріями, а потім висуває ефективну гіпотезу відносно того, які фрагменти моделей треба вилучити з пам'яті або активізувати і як їх потрібно поєднувати» [8; 94]. Контекстуальна модель є описовою не в термінах актантів і предикатів, а визначень, що встановлюють систему жанру дискурсу, його стратегії, рольові статуси комунікантів і т. ін.

Модель когнітивної карти тексту ґрунтується на діалогічній моделі текстової комунікації й концепції Т. ван Дейка. Когнітивне картування враховує інформаційний масив на вході й на виході з тексту, що потребує залучення до карти загального смислового плану дискурсу. З огляду на постулювання сучасною когнітивною лінгвістикою необхідності синтезу різних підходів до встановлення ментальних репрезентацій, представлення глобальної картини їхнього

функціонування в системі кореляцій, підпорядкованій цілям породження та сприйняття мовленнєвих продуктів, когнітивна карта тексту є синергетичним поєднанням *жанрової* моделі як прототипної структури особливостей певного класу текстів; *інтерактивної* моделі, яка фіксує задум, інтенцію, інтерактивні стратегії, статуси та ролі комунікантів, а також *концептуального простору тексту*, що включає загальний текстовий концепт і підпорядковані йому різні типи концептів інформаційного масиву тексту, топіки, пропозиції й засоби їхнього зв'язку (конектори) тощо.

Жанрове моделювання здійснюється на підставі прототипного підходу й передбачає вияв прагматичного, тематичного типу тексту (текстеми), фіксацію інваріантних ознак структури, семантики, особливостей стилю, мовленнєвої й семіотичної сфери, рольових позицій комунікантів, а також можливих аномалій як відхилень від жанрового канону.

Інтерактивна модель взаємно детермінована жанровою й містить типи комунікативної взаємодії, стратегічні програми комунікантів, пов'язані із плануванням, проведенням і завершенням дискурсу, контролем над ним. Інтерактивна модель подібна до контекстуальної моделі Т. ван Дейка, яка характеризує лише конкретну комунікативну ситуацію [8; 95]. У текстовій комунікації інтерактивна модель передбачає знання про автора тексту, його творчість, ідіостиль, соціокультурний контекст породження, програму адресованості передбачуваному читачеві тощо. У безпосередньому спілкуванні інтерактивна модель об'єднує типи інтеракції, стратегії, тактики комунікантів, баланс інтерактивності протягом спілкування тощо.

Концептуальний простір тексту інтегрований із жанровою й інтерактивною моделлю і являє собою складну ієрархію концептів, вершиною якої є ключовий текстовий концепт. В. Красних називає його своєрідною «точкою вибуху», що служить, з одного боку, відправним моментом породження тексту, з іншого, метою при його сприйнятті [10; 202]. Ключовий концепт розглядається не лише як конденсована інформація про текст, а і як ключові поняття, які виражають ідейно-естетичну або прагматичну програму тексту. Текстовому концепту підпорядковані інші концептуальні сфери, репрезентовані в тексті (антропоконцепти, культурні, ідеологічні, тематичні концепти тощо), а також топіки тексту, пов'язані макроконекторами, що встановлюють логічні, смислові й тема-рематичні зв'язки між топіками й концептами. На нижньому рівні когнітивної карти топіки представлені фреймовими моделями пропозиційно-асоціативного типу та їхніми операторами з конекторною функцією.

Практичне втілення й подальше розроблення запропонованої нами моделі когнітивного картування тексту та дискурсу здійснено в монографії Н. Кравченко «Інтерактивное, жанровое и концептуальное моделирование межкультурно-правового дискурса» [9] і її докторській дисертації.

Когнітивно-дискурсивна парадигма сучасної лінгвістики сприяє залученню до інструментарію цієї галузі методів і прийомів дискурс-аналізу, прагматичного та конверсаційного аналізу, а прикладний аспект лінгвістичних досліджень тексту визначає застосування багатьох методик атрибуції із використанням статистичних методів.

Практичні завдання з теми «Об'єкт вивчення філології – текст»

Рекомендація: при виконанні вправ намагайтесь не залишати поза увагою жодного незрозумілого мовознавчого факту, слова, терміну. В якості додаткових джерел інформації залучайте Інтернет-ресурси та довідкову літературу з інших галузей науки.

Лексику з мов, якими ви не володієте, намагайтесь прочитати у транскрипції, спробуйте зіставити нове для вас явище з вже відомими з інших мов та з рідної мови.

Відповіді на запитання намагайтесь обґрунтовувати, для цього збирайте цитати та висловлювання з творів відомих мовознавців, звертайте увагу на рік появи цитованої праці та факт, відносно якого висловлювання було зроблене.

1. Охарактеризуйте наступні об'єкти як типи систем: *озеро, холодильник, людина, світлофор, математична мова, мова жестів, мова, латинська мова.*
2. Порівняйте точки зору на сутність системи й структури мови, представлені в підручниках О. О. Реформатського, В. І. Кодухова, Л. І. Бараннікової, Б. М. Головіна, а також визначення системи й структури мови в різних Словниках лінгвістичних термінів. Чи є відмінності? Якщо так, сформулюйте їх суть.
3. Чому мову називають системою систем? Доведіть або спростуйте твердження, що кожний з рівнів мови представляє собою систему.
4. Самостійно заповніть таблицю:

Одиниця рівня у мові і мовленні	Функції одиниці	Рівень, підрівні	Міжрівневі одиниці	Розділ мовознавства

5. Визначите, до якого з рівнів мови належать наступні одиниці рос. мови: *по, к, дом, жизнь, ся, а, бешеные деньги, объегорить, он устал.*

Наведіть подібні приклади з рідної мови. Визначите функції, які виконують ці одиниці в системі мови.

6. З яких елементів складається «структура» відмінювання?

7. Проаналізуйте лексичну парадигму рос./укр. слова *красота/ краса.*

8. Опишіть наступні слова з точки зору їх фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних і синтаксичних характеристик.

Дом, звездный,плыли.

Наведіть подібні приклади з рідної мови та проаналізуйте їх.

9. Наведіть приклади слів, з якими вступають у парадигматичні й синтагматичні відносини російські слова *дом, книга, линия*.

Наведіть подібні приклади з рідної мови та проаналізуйте їх.

10. Визначите, які функції мови реалізуються в наступних висловленнях:

Барнаул (вывеска на железнодорожной станции);

Здравствуйте, меня зовут Сергей Александрович;

Равносторонний прямоугольник называется квадратом;

По-русски это тоже называется "принтер";

Чтоб ты провалился, пьянчуга проклятый!

Золотою лягушкой луна Распласталась на тихой воде (С.Есенин);

-А мама твоя как? - Спасибо. (В.Токарева «Все нормально, все хорошо»)

Наведіть подібні приклади з рідної мови та проаналізуйте їх.

11. Чи можна сказати російською мовою: *шахматёр, спасибище, вкусное кофе, победу, оплатите за проезд, обоими руками, в кинe?*

Охарактеризуйте ці факти стосовно розмежування мови й мовлення. Наведіть власні приклади, що ілюструють наявність "мовних" і "мовленнєвих" одиниць. Як теорія, розроблена Копенгагенським Лінгвістичним Гуртком, пояснює існування таких явищ?

12. Розв'яжіть парадигматичні пропорції:

Рос.: широкий : узкий = высокий: ? = ? : молодой; лик : лицо : морда = ? : глаза: ?

Англ.: big : small = ? : right = up : ? ; to stop : ? = to start : ? .

Наведіть подібні приклади з української та німецької мов та з проаналізуйте їх.

13. Опишіть синтагматичні відношення. Вставте на місце пропусків одиниці мови:

Въехавший во двор грузовик едва не задел ... привезенных накануне досок.

Петр был очень музыкален. Его совершенный ..., позволявший ему улавливать тончайшие нюансы звука, поражал всех.

14. Перекладіть на російську та українську мови наступний текст:

ПУСЬКИ БЯТЫЕ

(Сказка про бутявку)

Сяпала Калуша с Калушатами по напушке. И увазила бутявку и волит:

— Калушата! Калушаточки! Бутявка!

Калушата присяпали и Бутявку стрямкали. И подудонились.

А Калуша волит:

— Оее! Оее! Бутявка-то некузявая!

Калушата Бутявку вычучили.

Бутявка вздрезнулась, сонрютюкнулась и усяпала с напушки.

А Калуша волит Калушатам:

-Калушачочки! Не трямаете бутявок, бутявки дюбые и зюмо-зюмо некузявые. От бутявок дудонятся.

А Бутявка волит за напушкой:

— Калушата подудонились! Зюмо некузявые! Пуськи бятые! Тьфу...

(Л. Петрушевская).

15. Прочитайте текст і дайте відповідь на запитання: чи впливає мова на характер протікання психічних процесів у різних народів?

В'єтнамський учений Буй дин Мі під керівництвом проф. О.О. Леонтьєва провів експериментальну перевірку висновків з досвідів Е. Леннеберга й Дж. Робертса - як кольоропозначення співвідноситься із процесами сприйняття й запам'ятовування кольору. Дослідження будувалося на порівнянні матеріалу російської й в'єтнамської мов.

Результати експерименту показали, що, дійсно, колірний континуум (уся область кольору) росіянами й в'єтнамцями, що були залучені до випробування, розчленовується по-різному залежно від системи кольоропозначення у відповідній мові. Здавалося б, ці експерименти свідчать на користь гіпотези Сепіра-Уорфа. Насправді й росіяни, і в'єтнамці однаково бачать і запам'ятовують кольори, але по-різному використовують мову в процесі розчленовування й запам'ятовування колірних відтінків. Можливі дві так звані стратегії запам'ятовування: «чисто мовна», з опорою на мовне кодування відтінків (червоний, чорний, жовтий), і «предметно-мовна», при якій відтінки запам'ятовуються шляхом співвіднесення з кольором конкретного предмета (малиновий, агатовий, пісковий). І росіяни, і в'єтнамці можуть користуватися обома стратегіями, але росіяни віддають перевагу першій, а в'єтнамці - другій. Це пояснюється тим, що у в'єтнамській мові легко утворюються похідні «предметні» кольоропозначення (колір пелюсток лотоса, колір бананової бруньки, колір крил апельсинових павуків). Обидві стратегії рівною мірою хороші, однак мають і недоліки: «чисто мовна» стратегія зменшує час реакції, але зменшує й точність, «предметно-мовна» стратегія вимагає більше часу, але при цьому збільшується точність. Немає стратегії «краще» і «гірше», вибір її визначається властивостями мови й природно-природними й суспільно-історичними особливостями життя народу.

Лекційно-практичне заняття 7

Тема: Соціальна варіативність мови: стратифікаційна і ситуативна

Мета вивчення: ознайомити студентів з соціолінгвістикою, сформуванню розуміння мовної норми, розкрити особливості стилістичної інтерпретації тексту, поглибити знання про лексичне й значення слова.

Питання для обговорення

1. Історія питання.
2. Функції мови.
3. Форми існування мови.
4. Літературна мова. Поняття норми.
5. Соціальна стратифікація суспільства і варіативність мови.
6. Соціальний статус мови. Функціональна типологія мов.

Рекомендована література:

1. Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание. – М., 1979. – С. 50–70.
2. Кодухов В. И. Общее языкознание. – М., 1974. – С. 168–185.
3. Общее языкознание / Под общ. ред. А. Е. Супруна. – Минск, 1983. – С. 176–215.
4. Общее языкознание/ Под общ. ред. А. Е. Супруна. – Минск, 1983. – С.27–87.
5. Общее языкознание: Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М., 1972. – С. 394–455, 419–596.
6. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К., 1996. – С. 98–151, 256– 319.

Рекомендація:

При роботі з першоджерелами – творами окремих мовознавців – рекомендується письмово робити стислі нотатки у вигляді висновків щодо напрямку досліджень, підходів, методів, основних наслідків та значення здобутків для мовознавства.

Під час ознайомлення з набутками певної школи, осередку та об'єднання слід звертати увагу на спільність та відмінність наукових методів та прийомів у синхронічному та діахронічному аспектах.

При роботі з теоретичним матеріалом намагайтесь знайти відповіді на такі запитання

1. У чому специфіка системності лексики?
2. Як виявляються системні відношення лексичного рівня в парадигматиці?
3. У яких співвідношеннях перебувають парадигматичний і синтагматичний аспекти лексико-семантичної системи?
4. Чи є вагомими підстави окремо виділяти епідигматичний аспект лексико-семантичної системи?
5. Розкрийте сутність проміжних мовних рівнів. У чому своєрідність кожного з них?
6. Що є предметом морфології? Дайте визначення морфонеми, проілюструйте

його конкретними прикладами.

7. Які питання морфології є дискусійними? Чи всім мовам притаманна морфологія?
8. Назвіть теоретичні проблеми сучасного словотвору. Які три напрями в дослідженні словотворення існують у наш час?
9. На стику яких рівнів мови виник фразеологічний проміжний рівень? Які критерії застосовують для визначення ступеня фразеологічності?
10. Обґрунтуйте соціальну зумовленість мовних явищ. Чи все в мові є соціальним?
11. Як відображаються в мові соціальні чинники?
12. Наведіть факти на доказ того, що мова є символом соціальної солідарності.
13. Чому мова є найважливішою етнічною ознакою? Розкрийте співвідношення мови, нації і держави; мови і культури.
14. Охарактеризуйте основні проблеми соціолінгвістики. Розкрийте зміст понять «мовна ситуація» і «мовна політика». Якою мірою можливий свідомий вплив суспільства на мову?

Конспект лекції

«Соціальна варіативність мови: стратифікаційна і ситуативна»

1. Історія питання

Мова і суспільство - одна з центральних проблем сучасної лінгвістики, що умотивоване такими чинниками, як: громадський характер виникнення, розвитку та функціонування мови; природа її зв'язків з суспільством; соціальна диференціація мови відповідно з поділом суспільства на класи, верстви і групи; соціальні відмінності у використанні мови у зв'язку з різноманітними сферами її застосування; взаємовідносини мов у дво - і багатомовних суспільствах; умови набуття однією з мов функцій засобу міжнародного спілкування; форми свідомого впливу суспільства на мову і т. п.

Взаємозв'язок мови і суспільства вивчає соціолінгвістика як маргінальна галузь сучасного мовознавства, що виникла на теренах мовознавства, соціології, соціальної психології й етнографії у другій половині 20 ст. Проблеми впливу суспільства на мову почали розглядати ще античні філософи. Однак про становлення соціолінгвістики як науки можна говорити починаючи з XIX століття. Першим суто соціолінгвістичним дослідженням прийнято вважати книгу П. Лафарга "Мова і революція" ("Французька мова до і після революції", 1894 р.), в ній соціальні варіанти французької мови ("аристократичного Версаля" і "буржуазного Парижа") кінця XVIII - початку XIX в. пояснювалися соціальними і політичними причинами, що викликали французьку революцію 1789 року.

У кінці XIX - початку XX в. у Франції формується французька школа соціальної лінгвістики, найважливішим представником якої є учень і послідовник Ф. де Сосюра, видатний мовознавець А. Мейє. У Великобританії проблеми мови і

суспільства вивчаються Лондонською школою під керівництвом Дж. Фьйорса, у США – Едуардом Сепіром, Бенджамином Уорфом і представниками антрополінгвістики,

Антуан Мейе шукав причини мовних змін в соціальних чинниках і бачив у прамові лише гіпотетичну систему відповідностей між спорідненими мовами. Його праці фокусуються на проблемі етногенезу, дослідження територіальних діалектів як свідок історичного розвитку суспільства та соціальних діалектів як відображення класового та професійного розшарування суспільства, на взаємозв'язках діалектів з національною мовою. Ім'я А. Мейе зазвичай пов'язують з французькою соціологічною школою в мовознавстві, яка висуває на перший план комунікативну функцію мови поряд з визнанням її системності і знакової природи її одиниць. Звернення до соціологізму, який оформляється на рубежі 19 - 20 ст., було реакцією на натуралізм А. Шлайхера, індивідуалістичний психологізм младограмматиків. Соціологізм в мовознавстві сприяв розвитку діалектології і лінгвістичної географії. У його руслі ведуться дослідження історії мов і діалектів, співвідношення мови і культури, мовних і соціальних структур. Він пов'язаний із становленням в той же історичний період структурної антропології, вивчає співвідношення соціальних і мовних структур у процесі розвитку мислення на різних щаблях етногенезу (Клод Леві-Строс). Мейе показав зв'язок між розвитком цивілізації і змінами у складі словника, між інтелектуальним прогресом і переосмисленням або виникненням нових граматичних форм і категорій, прикладом чого може служити розвиток семантики граматичного роду або редуція флексій і спрощення морфологічної структури слова в історії західних європейських мов. У наш час ці положення звучать вже як аксіоми, але в перші десятиліття ХХ століття вони стали одкровенням для багатьох вчених. Розвиваючи ідеї А. Мейе, А. Соммерфельт у книзі «Мова і суспільство» (1938) поставив питання про те, чи існує залежність між типом мови, суспільним устроєм і типом людського мислення і, залучаючи для аналізу матеріали мови австралійського племені Аранта і мови деяких племен американських індіанців, спробував дати на нього позитивну відповідь.

Вітчизняне мовознавство, починаючи з М. В. Ломоносова, в особі своїх кращих представників завжди розглядало мову як соціальне явище, нерозривно пов'язане з суспільством. Федор Іванович Буслаєв розумів мову не тільки як вираз "народної мислительності", а й усього побуту, звичаїв, переказів народу. Така традиція вивчення мови у зв'язку з історією народу була надалі розвинена Олександром Афанасевичем Потебнею, Олексієм Олександровичем Шахматовим та ін. Завдяки зазначеному підходу були закладені основи сучасної науки - лінгвокультурології.

Більш глибоке дослідження соціальної природи мови в мовознавстві пов'язується з ім'ям Івана Олександровича Бодуена де Куртене. Він не тільки вказував на соціальну природу індивідуальних мовних актів, але і в дуже оригінальній формі висунув ідею соціальної диференціації мови: до складу мовного матеріалу "слід віднести (...) розмовну мову всіх прошарків суспільства даного народу, не тільки тих, які ходять у сермягах, а й тих, що носять сюртуки (...), мову всіх без винятку станів (...), мову різного віку (дітей, дорослих, старих і т. п.) і відомих станів людини ". Таким чином було висунуто поняття різноманіття

соціальних функцій мов.

Найсучаснішими зарубіжними школами і галузі соціолінгвістики є інтеракційна соціолінгвістика (Дж. Гумперц), конверсаційний аналіз (Харві Сакс, Іммануїл Щеглофф, Гейл Джефферсон), і теорія обличчя і ввічливості П. Браун і С. Левінсон.

Головними векторами досліджень сучасної соціолінгвістики є проблеми суспільних функцій мови, мовної ситуації, мовного колективу, форм існування мови в соціумі, соціальної диференціації мов залежно від різноманітності соціальних шарів (стратифікаційна) і соціальних ситуацій (ситуативна), двомовності, білінгвізму, мовної політики, норми; відбиття мовними структурами структур соціального порядку, конвенції інституційної поведінки «агентів» і «клієнтів» інститутів тощо.

2. Функції мови

Функції мови виявляють її суть, призначення, дію. Про те, що мова є явищем суспільним, засвідчують її функції. Так, основними функціями мови є комунікативна і мислетворча, які мають виразний соціальний характер. Мислетворча функція мови - функція формування й формулювання думки. Мислення (думка) не тільки виражається словом, але й здійснюється в ньому. Не випадково один із найвидатніших мовознавців ХІХ ст. Гумбольдт назвав мову "органом, який творить думку". Усі інші функції мови, про які йдеться в мовознавчій літературі, похідні від головних, вони є ніби уточненням, детальнішою видовою класифікацією їх. Так, з комунікативною функцією пов'язані такі конкретні функції: фатична (від гр. *phatos* "розказане"), тобто контактоустановлювальна; репрезентативна (від фр. *representation* "представництво") - функція позначення світу речей; інтелектуально-інформативна (спрямована до розуму, до раціонального мислення; відправник інформує адресата о результатах свого раціонального мислення з метою вплинути на його систему цінностей, впровадити нову або додаткову інформацію про явища дійсності; абстрагована від емоцій. Пор. *Це гидкий, підлий вчинок і Я вважаю, що цей вчинок протирічить нормам моралі*); емотивна - функція вираження почуттів, емоцій; експресивна (від лат. *expressio* "вираження") - функція самовираження, створення образу мовця, автора; волюнтативна (від лат. *voluntas* "воля") - функція волевиявлення; прагматична (від гр. *pragma* "дія") -- функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого; естетична (від гр. *aistetikos* "такий, що стосується чуттєвого сприйняття") - функція вираження прекрасного, виховання естетичного смаку; метамовна (від гр. *meta* "після, за, між"; у сучасній термінології вживається для позначення таких систем, які використовують для дослідження чи опису інших систем) - функція використання мови для опису іншої мови, тобто спеціальної наукової мови (метамова фізики, хімії, кібернетики, логіки тощо).

Із мислетворчою функцією пов'язані когнітивна (від лат. *cognitus* "знання, пізнання"), або гносеологічна (від гр. *gnosis* "знання, пізнання"), тобто пізнавальна, й акумулятивна (від лат. *assumulatio* "нагромадження") функції. Мислячи з допомогою мови, людина пізнає навколишній світ, нагромаджує (акумулює) знання про нього. Мова зберігає всі інтелектуальні здобутки попередніх поколінь, фіксує досвід предків. Так, зокрема, у словнику відображено результати розумової діяльності

людства, класифіковано і систематизовано весь навколишній світ. Засвоюючи мову, людина засвоює знання про світ, що значно скорочує і спрощує шлях пізнання, оберігає людину від зайвих помилок.

3. **Форми існування мови**

Форма існування мови — це одна з конкретних форм його структурної організації і функціонування в людському колективі, різні іпостасі існування однієї і тієї ж мови (етномови). До основних форм існування мови належать: 1) літературна мова; 2) народно-розмовна мова; 3) койне (наддіалектна спільність, інтердіалект); 4) просторіччя; 5) мова-піджин; 6) креольська мова; 7) територіальні діалекти; 8) деякі типи соціальних діалектів. Другорядні форми існування мови — це деякі типи соціальних діалектів (зокрема, таємні арго торговців і робітників, групові жаргони), ритуальні мови, кастові мови, статеві варіанти „мови” (чоловічі й жіночі „потайні” мови) тощо. Їхнє головне призначення інше — не об'єднання, а відособлення певних соціальних, професійних і вікових груп, складових меншої частини народу.

Ядром мови є літературна мова в її книжній і розмовній формах.

Літературна мова визначається як загальнонародна, унормована і регламентована, культурно оброблена форма існування мови, що забезпечує певні сфери існування етносу і здебільшого отримує широку стилістичну диференціацію. Протиставлена діалектам, просторіччю, розмовній мові. Її призначення - об'єднувати членів соціальної спільноти (народності, нації, народу). Основні ознаки літературної мови як головного прояву норми такі: 1) унормованість, наявність кодифікованої письмової форми, 2) загальнообов'язковість; 3) поліфункціональність, універсальність, тобто використання у всіх сферах життя суспільства, а тому наявність функціональних стилів, стилістична диференційованість; 4) обробленість; 5) стабільність; 6) наявність усного і письмового різновиду. Є динамічною системою, що має механізми збагачення і розвитку, зокрема, за рахунок демократизації – поповнення знаками народно-розмовної мови. Не є тотожною мові художньої літератури, має розгалужену систему стилів, писемний і усний способи репрезентації. Можуть існувати національні варіанти літературної мови (англійська в Великобританії, США, Канаді, Австралії).

В історії розвитку різних мов розповсюдженою тенденцією є літературна двомовність, коли для потреб релігії, науки, освіти застосовувався книжковий нормований варіант мови (зазвичай чужий), для повсякденних трудових, торговельних, побутових потреб, для усної словесної творчості - свій, що ще не мав письмової фіксації та літературної нормованої форми. Зазначена ситуація в період середньовіччя спостерігалася в багатьох країнах Європи та Азії: у Західній Європі літературною мовою була латинь, в багатьох країнах Азії - арабська мова, на Русі функції літературної мови виконував споріднений старослов'янський.

4. **Літературна мова. Поняття норми**

Ознакою літературної мови є **мовна норма**, хоч нормативність Л.м. є відносною внаслідок її динамічності.

До проблеми мовної норми зверталися ще давньогрецький софіст Протагор, Александрійська школа. Відповідно до сучасного усвідомлення цього явища, **мовна норма** визначається як: обрані в процесі комунікативної взаємодії з числа варіантів

мовної реалізації, уніфіковані, свідомо фіксовані і найбільш поширені традиційні зразки (стандарт) репрезентації системи мови (засоби мови і правила їхнього вживання). Виявляється в шкалі оцінок правильності, доречності і естетичної гармонійності. Нерідко в мовленні співіснують варіанти мовної норми, один з яких згодом утрачає статус мовного стандарту. Визначення нормативності мовних одиниць здійснюється на підставі таких критеріїв: відповідності структурі мови, уживаності, суспільного схвалення. Наслідком визнання мовної норми є кодифікація у граматиках і словниках. Протиставлена узусу як аспекту реалізації мовної системи, сукупності всіх реальних вживань мови. Мовна норма диференціюється у писемній і усній літературній мові, різних сферах спілкування і формах існування мови, функціональних стилях і регіональних варіантах однієї мови (французька мова Канади та Франції). Ще зі школи ви пам'ятаєте, що існують різні типи мовних норм: лексичні, акцентологічні, орфоепічні, орфографічні, граматичні (морфологічні, синтаксичні).

Просторіччя – форма існування мови, що протиставлена, з одного боку, літературній розмовній мові, з іншого, – територіальним діалектам. У нього свій склад носіїв, або, за термінологією Е. Д. Поливанова, свій **соціальний субстрат**. „Три сфери сучасної усної мови – діалект, просторіччя, літературна розмовна мова – різні між собою, перш за все, за складом носіїв”. Дві-три фрази, що включають просторічні елементи, маркірують мову мовця й сигналізують про його соціальний і культурно-мовний статус. Термін „просторіччя” багатозначний. Ним позначаються: 1) загальнонародні (не діалектні) засоби мови, що залишилися поза літературною мовою (це позалітературне просторіччя), 2) знижені, грубуваті елементи в складі самої літературної мови (літературне просторіччя). Ознаками просторіччя визначено: 1) ненормованість мови; 2) стилістична недиференційованість (іманентна нейтральність з погляду стилістики); 3) факультативність вживання, необов'язковість для членів певного соціуму; 4) безписемність; 5) функціональна монотонність одиниць, поширеність повних синонімів (дублетів: *'вештатис'а* ‘бігати’). Просторіччя має відмінності від літературної нормованої мови на всіх мовних рівнях. Наведемо приклади: *бу'хикати* ‘кашляти’, *воу'тузи'тис'а* ‘довго щось робити’, *'гузатис'а* ‘марнувати час’, На фонетичному рівні: *радіво, какаво, ризетка; сурйозний, чумадан, калідор* На морфологічному рівні: *У домі тепер жодного миша; Яка тюль красива; Шампунь-то моя де? Стулку постав на місце.* (зміна роду); *поганіше, гарніше, самий красивий* (форми ступенів порівняння

Койне – грецьке слово (загальний), що служило назвою спільної для носіїв різних діалектів старогрецької мови, яка склалася на території Аттики з центром в Афінах (приблизно у IV ст. до н. е.). У наш час це слово — широко поширений у лінгвістиці термін, що позначає узагальнений тип усної мови, – одну з форм існування мови. „Койне можна визначити як засіб міждіалектний, а іноді й міжнаціонального спілкування, що виникає спочатку з торгівельною, військовою або культурною метою на базі однієї з груп близьких діалектів, поступово вбирає в себе також і деякі специфічні особливості інших діалектів (іноді мов)”. Історично койне може передувати виникненню письмової мови. Нерідко воно стає базою літературної мови. Лондонське койне послужило базою англійської літературної мови, пекінське – основою китайської літературної мови, койне міста Едо – основою японської

літературної мови. На основі полянського діалекту давньоруської мови утворилося київське койне, яке служило засобом спілкування для численних руських князівств, що утворювалися по мірі колонізації угрофінських та тюрських земель на європейській території сучасної Росії.

Піджин – редуквана допоміжна мова, створена в результаті змішування мов на різномовній території, виконує обмежені функції (торговельні, бізнесові) і не є рідною для тих, хто нею користується. Піджин – різновид змішаної мови, що виникає в результаті необхідності спілкування на різномовній території. Спочатку поєднанням „піджин інгліш” (англ. спотв. pidgin МФА: [ˈpɪdʒ in]) називали „ділову”, гранично спрощену мову, що мимоволі виникла в багатомовних портах Південного Китаю як допоміжний засіб спілкування. Його лексика – англійська, зазвичай спотворена в фонетичному плані й семантично, а граматики – китайська. Суттєва різниця між **койне** та **піджинами** полягає в тому, що піджинізація передбачає істотну структурну модифікацію мови-джерела, натомість койне здебільшого розвивається у бік збереження і збагачення мови або діалекту, що перетворюються на койне. Піджин формується в умовах контакту і взаємного впливу різних мов, а койне найчастіше (хоча й не завжди) утворюється на базі діалектів однієї мови або близько споріднених мов. Діловим, торговим за сферою виникнення і застосуванням був кяхтинський піджин (м. Кяхта — на межі Росії й Китаю), описаний в середині XIX ст. С. І. Черепановим. Його основа – російська мова з гранично спрощеною (на китайський зразок) граматику – без відмін і без відмінювання слів. До кяхтинського піджину зверталися китайські торговці містечка Маймачень (поряд з Кяхтой) і росіяни „від взаємного незнання” мов. Росіянам така „мова” здавалася ламаною, користування нею позначалось висловом „говорити по-китайськи”.

Діалог кяхтинською китайця з дружиною російського купця:

Китаєць: – Илисандера за тиби кака подумаи за мои пришел еса

Росіянка: – Погули еса, господине Далай.

У перекладі цей мікродіалог звучить так:

– Олександро, як гадаєш, чому я прийшов?

- На гостину, пане Далай.

Креольська мова На креольських мовах говорить близько 10 млн. осіб. Більше за все креольська мова схожа на піджин. Але між креольською мовою і піджином є істотні відмінності. Піджин має тільки „соціальний субстрат” (контингент носіїв, пов’язаний з торгівлею, урбанізацією, міграцією), але не має етнічного, тобто для жодного народу він не є рідним, – „креольська мова, навпаки, має в першу чергу етнічний субстрат в особі нового етносу, дії певного етнічного процесу, що формується в результаті інтеграції, етнотрансформаційної консолідації або міксації”, об’єднання етносів. Креольська мова – це в принципі повноцінна мова, що має в своєму розпорядженні широку лексику й самостійно вироблену граматику, здатна розвиватися за своїми внутрішніми законами, подібно до будь-якої природної мови. Загальна кількість носіїв креольських мов у наш час постійно зростає.

Незважаючи на величезну територіальну роз’єднаність креольських мов, вони мають структурну схожість, пов’язану з механізмом їх утворення з піджинів і подальшого розвитку в більш-менш структурно самобутні мови. Стає рідною для другого покоління людей, що користувалися піджином. (мови островів тихого і

Індійського океанів, сформовані на базі англомовних, франкомовних, іспаномовних піджинів).

5. Соціальна стратифікація суспільства і варіативність мови

На розвиток мови впливають як внутрішні (обумовлені системою мови), так і зовнішні (зокрема, соціальні) фактори. Соціальні фактори, як правило, впливають на мову не прямо, а опосередковано (найбільш безпосереднє відображення соціальні зміни одержують лише в лексиці).

Фактором, що впливає на **стратифікаційну** диференціацію мови, є соціальна неоднорідність суспільства. Це, зокрема, диференціація багатьох сучасних розвинених національних мов на територіальні і соціальні діалекти, виділення літературної мови як соціально і функціонально найбільш значимого мовного утворення, існування в деяких суспільствах "чоловічого" і "жіночого" варіантів мови.

Ситуативна варіативність – це обумовленість використання мовних засобів соціальними характеристиками носіїв мови (віком, рівнем освіти, професією тощо), соціальними ролями учасників комунікації, ситуацією спілкування. Зокрема, будуть відрізнятися мовні / мовленнєві параметри ролей «викладач – студент». У сучасних дослідженнях з критичного дискурс-аналізу й інтеракційної соціолінгвістики ситуативна варіативність мови / мовлення розглядається в аспекті залежності соціальних ролей від інституційних вимог, від інституційного дискурсу, в якому мовлення учасників відбиває їх асиметричні права як агентів і клієнтів інститутів. Вчених цікавить, перш за все, дуалізм відносин між структурою і діячем: чи вільний суб'єкт у конструюванні власної мовленнєвої і соціальної ідентичності або таке конструювання залежить від інституційних структур влади, і суб'єкти насильно розміщуються в межах існуючого дискурсу (наприклад, клієнт і лікар у терапевтичному дискурсі). Визначальна роль домінантних дискурсів у соціорольовій ідентифікації (самоідентифікації) суб'єктів проілюстрована парадоксальним прикладом Н. Фейрклау, який продемонстрував, як у процесі медичного опитування пацієнт може позиціонуватися науковим медичним дискурсом не як «особистість», а як «випадок» (case), тобто «неістота», яка в певній соціальній ситуації взагалі позбавлена здатності мовлення.

Тобто у сучасних дослідженнях виявом ситуативна варіативність обумовлена соціальними ролями учасників дискурсу, які, у свою чергу, є похідними від інституційних обмежень, вимог.

Мовна ситуація – взаємопов'язані форми існування однієї мови або сукупності мов або мовних варіантів у їх соціально-територіальному взаємовідношенні в межах певних географічних регіонів.

Критерії опису:

Кількісні (кількість мов у певній мовній ситуації, кількість мовців, що говорять певною мовою, кількість комунікативних сфер, які обслуговують певні мови).

Якісні: а) характер мовних форм: різновиди однієї мови чи різні мови (одномовність і багатомовність);

б) структурно-генетичні відношення між мовами (споріднені і неспоріднені,

морфологічний тип мови);

в) функціональна рівнозначність — нерівнозначність мов;

г) характер панівної мови (місцева чи іноземна).

Оцінні: внутрішня і зовнішня оцінка мов. Внутрішня оцінка — це оцінка споконвічними носіями мови її комунікативної придатності, естетичної престижності тощо, тобто ступінь прихильності мовців до рідної мови. Зовнішня оцінка — це характеристика названих параметрів мови носіями інших мов. На основі цих критеріїв будується типологія мовних ситуацій.

Усі *мовні ситуації* поділяють на прості (одномовні) і складні (багатомовні), збалансовані і незбалансовані. Одномовні ситуації ще називають ендоглосними, а багатомовні — екзо-глосними. У випадку ендоглосної ситуації мовець залежно від середовища користується то літературною мовою, то говіркою, а в разі екзоглосної — різними мовами. Із екзоглосних ситуацій найпоширенішою є двомовність, або **білінгвізм**. При білінгвізмі дві мови співіснують у межах одного колективу, який користується двома мовами в різних комунікативних сферах залежно від соціальної ситуації та інших параметрів комунікативного акту. Людина, яка здатна використовувати в ситуаціях спілкування дві різні мовні системи, — двомовна (білінгв), а сукупність відповідних умінь — двомовність (білінгвізм). Дві мови не можуть бути функціонально тотожними. Це суперечило б чинному в мові законіві економії мовних засобів. Через те двомовність, як правило, не є тривалою, а лише перехідним етапом на одномовність, де одна з мов усувається. Навіть на рівні індивідуального білінгвізму спостерігається тенденція до диференційованого вибору мови залежно від ситуації, теми тощо.

Крім двомовності, в сучасному світі трапляються непоодинокі випадки тримовності, рідше трапляється чотиримовність і навіть п'ятимовність. Прикладом чотиримовної ситуації є мовна ситуація в Індії: у межах штату тут використовують місцеву офіційно визнану мову Індії і місцеву неофіційну мову, між штатами — англійську, а у вищих верствах населення — ще санскрит. Унікальною є виявлена в одному з поселень аборигенів Австралії одинадцятимовна ситуація, причому вживані тут мови належать аж до п'яти різних мовних сімей. Кожен мешканець цього поселення говорить двома-трьома мовами, а багато — шістьма-сімома.

Білінгвізм — рівноправне становище обох мов. **Диглосія** — нерівноправне становище двох мов, одна з яких доповнює функції іншої (наприклад, як давньоруська доповнювала колись функції старослов'янської). Є одним із конкретних випадків незбалансованого білінгвізму. Диглосія — це одночасне існування в суспільстві двох мов або двох форм (варіантів) однієї мови з функціональним їх розподілом. Вибір мови диктує комунікативна ситуація, і він не залежить від етномовної належності мовців.

На відміну від білінгвізму диглосія передбачає свідому оцінку мовцями певної мови за шкалою «високий — низький». Компонентами диглосії є різні мови (наприклад, французька і російська в російських дворян XVIII ст.), різні варіанти однієї мови (літературна мова і діалект), різні стилі мови (книжний і розмовний). Вивчення мовної ситуації дуже важливе для вироблення правильної мовної політики.

6. Соціальний статус мови. Функціональна типологія мов

Соціолінгвістична або функціональна типологія - порівняльне вивчення функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відносин між ними. Предметом Ф.Т. є мова як комунікативний засіб, що розглядається крізь призму його соціальних функцій і сфер вживання. Інше визначення Ф.т. - один з видів типологічної класифікації, при якій рубрикація ґрунтується на соціолінгвістичних параметрах мов. Існує кілька видів соціолінгвістичної класифікації мов, побудованих на різних підставах:

- 1) за наявності / відсутності писемності: писемні та неписьменні;
- 2) за часом створення писемності: давньописемні, старописемні, молодописемні, новописемні;
- 3) за юридичним статусом: державні, офіційні мови, мови корінних нечисленних народів, мови з невизначеним статусом;
- 4) за обсягом виконуваних суспільних функцій: багатофункціональні (мови міжнародного спілкування, мови міжнаціонального спілкування, мови народів) і монофункціональні (одноаульні мови); між багато і монофункціональними стоять проміжні різновиди: біфункціональні, три функціональні.

Для спілкування людей різних національностей на певній території функціонують *мови міжнаціонального спілкування*. Застосовуються у державах із полілінгвокультурною ситуацією. Так, наприклад, на пострадянському просторі функцію мови міжнаціонального спілкування виконує російська мова: по-російськи говорять між собою державні діячі, вчені, артисти і т. п. в рамках СНД, вирішуючи проблеми, що стосуються різних країн і народів.

Міжнародні мови (мови ООН) і, зокрема, **штучні мови** як засіб спілкування народів світу вивчає **інтерлінгвістика**. Підґрунтям для формування І. була теорія лінгвопроекування, започаткована у 1629 році Р. Декартом. Це концепція створення штучної мови на кшталт математичної символічної системи (Декарт, Лейбніц), музики, філософської системи., які були покликані подолати недоліки і недосконалість природних мов. В емпіричному напрямку лінгвопроекування (17-19 ст.) здійснюються спроби спрощення природних мов (спрощена латина, всеслов'янська мова Ю. Крижанича тощо).

У другій половині 19 ст. створено інтернаціональне лінгвістичне товариство з метою розробки універсальних штучних мов: есперанто, ідо, інтерлінгви тощо. Із 60-х р. інтерлінгвістика розглядається як галузь соціолінгвістики, оскільки її проблематика передбачає не лише розробку штучних мов, але й міжнародних мов і сфер їх застосування. Це високорозвинені мови, здатні висловити самий різноманітний зміст, цими мовами володіють мільйони людей, на них видаються документи міжнародних організацій. Так, офіційними мовами ООН і міжнародних організацій (ЮНЕСКО, СОТ) є: англійська, російська, французька, іспанська, китайська, арабська.

Практичні завдання з теми «Соціальна варіативність мови: стратифікаційна і ситуативна»

Рекомендація: при виконанні вправ намагайтесь не залишати поза увагою жодного незрозумілого мовознавчого факту, слова, терміну. В якості додаткових джерел інформації залучайте Інтернет-ресурси та довідкову літературу з інших галузей науки.

Лексику з мов, якими ви не володієте, намагайтесь прочитати у транскрипції, спробуйте зіставити нове для вас явище з вже відомими з інших мов та з рідної мови.

Відповіді на запитання намагайтесь обґрунтовувати, для цього збирайте цитати та висловлювання з творів відомих мовознавців, звертайте увагу на рік появи цитованої праці та факт, відносно якого висловлювання було зроблене.

1. Виділіть у наведених словах морфеми й визначте їхній тип і значення:

забор, ловля, объявление, прикалывают, преподаватель, переподготовка, памятный, поделиться, просвещение, большой, пой, домой, стеной, твой, строй, отбой.

2. Визначте словотворчі й формотворні морфеми в таких словах:

рос.: заколка, синеть, огорода, собрал, скошенный, кашпо, трава, роза, ожидание, грубо, поющий, пение, старейшие, собрание, читал, чтение, поддерживая;

англ.: return, yellow, edges, immovable, colour, legibly, transparent, air, pyramid;

нім.: Morgen, Sicherheit, seltsam, Wirtschaften, Lehrer, zusammengebracht, Bedeutung, lesen, geschrieben.

3. Укажіть, які граматичні значення і якими засобами виражені:

рос.: стол – стола - столу; кот - коты; избегал - избежал; белый - белее - белейший; хорошо - лучше; разрезать - разрезать; иглы - иглы; иду - шел; говорю - говоришь - говорит; напишу - буду писать; поехал - поехал бы;

англ.: man – men; sing – sang; good – better – best; write – writes; spoke – had spoken; boy – boy's; I – me; go – went; girl – girls.

нім.: der Mann – die Männer; schreibe – schreibst – schreibt; er – ihm – ihn; viel – mehr; das Kind – des Kindes – dem Kinde – die Kinder; lese – las; sagte – hatte gesagt; blau – blauer – blauest.

Наведіть подібні приклади з української мови.

4. На підставі спільності якої або яких граматичних категорій ми відносимо до однієї частини мови такі слова:

рос.: а) лошадь, погода, такси; б) рисовала, съешьте, печь; в) натошак, затемно, исподтишка; г) красен, бестолковый, теплейший; д) семьдесят, девятьсот, пять.

англ.: а) wind, driver, reason; б) cold, reasonable, easiest; в) have, had, drive.

нім.: а) gesehen, bestellt, zuruckgekehrt; б) und, deshalb, aber; в) der Sprecher, die Kraft, der Kranke.

Наведіть подібні приклади з української мови.

5. Визначте частиномовну приналежність виділених слів у наступних контекстах. Чи мають виділені слова омонімічні форми, що належать до іншої частини мови? Відповідь мотивуйте.

Рос.: За лесом грянуло “ура”! Россия начала войну, будучи неподготовленной к ней. В данных обстоятельствах

Англ. We met at the Mall’s center. One should focus on his material. Feathers of a bird flock together.

Нім. Der Himmel ist blau. Die Studenten sind sehr fleißig. Die Kranke darf schon aufstehen.

6. Виділіть продуктивні суфікси в словах, створіть із кожним з них словотворчий тип.

Рос.: мудрость, пустота, водитель, программист, работник, глинистый, высь, мудрец, журналистка, баловство, перечитать.

Англ.: teacher, freedom, friendship, darkness, attention, childhood, driving, happiness, slowly.

Нім.: Eigentum, Lehrer, Freiheit, Jüngling, schreiben, Liebling, Schlosser, Freundschaft, Kleidung, Kindchen.

7. Укажіть, які слова в даних реченнях мають денотативне, а які сигніфікативне значення.

Этот юноша – студент. Луна – спутник Земли. В комнату вошла молодая хозяйка. Ирина вышла замуж, теперь она – молодая хозяйка. Книга лежит на письменном столе. Мой письменный стол – это подоконник. Анна Петровна любит оперу.

8. Нижче наводяться низки російських слів. Визначте, якими семантичними компонентами (змістовними й/або конотативними) відрізняється в кожній низці значення кожного слова.

Дом, изба, здание, халупа, очаг, домишко, апартаменты.

Уговаривать, просить, умолять, канючить, выпрашивать, кланчить.

9. Нижче наведені приклади того, як "не можна сказати" українською мовою. Визначте, які семантичні компоненти перешкоджають уживанню дієслів у даному контексті.

1. ПІДСЛУХАТИ РАДІО; 2. ПРИКАЗАТИ НАЧАЛЬНИКУ; 3. ЗІРВАТИ ДЕРЕВО; 4. ПОСТАВИТИ КИЛИМ НА СТІНУ.

10. Визначте способи перенесення значень:

блюдо (посуда - кушанье), *зерно* (семя - небольшой предмет - зерно истины), *серебро* (металл - посуда), *яблоко* (фрукт - глаз), *дом* (здание - учреждение - семья),

круг (геометрическая фигура – спасательный - друзей), *удар* (толчок - звук - причина эмоциональной реакции), *труд* (физический - печатный); англ. *paper* (бумага - газета), *cold* (холодный - простуда), *record* (запись - пластинка), нем. *Abschied* (прощание - отставка), *Decke* (одеяло - потолок), *Kugel* (шар - пуля), *Schirm* (зонтик - козырек - экран); фр. *tableau* (доска - картина - таблица), *pied* (нога - след - основание), *maison* (дом - семья - фирма), *journal* (дневник - журнал).

11. У чому збігаються і чим розрізняються зоосемічні перенесення в англійській, французькій та російській мовах?

Англ.: *bulldog* (бульдог) – “упрямый”, *gudgeon* (пескарь) – “простак”, *fox* (лиса) – “хитрец”, *bear* (медведь) – “неуклюжий”, *pig* (свинья) – “обжора”, *monkey* (обезьяна) – “кривляка”, *serpent* (змея) – “злой”, *cat* (кошка) – “злая женщина”, *mole* (крот) – “близорукий”, *peacock* (павлин) – “тщеславный”, *pigeon* (голубь) – “глупый”, *puppy* (щенок) – “молокосос”.

Франц.: *aigle* (орел) – “герой”, *lion* (лев) – “храбрец”, *dindon* (индюк) - “глупец”, *mouton* (баран) – “доносчик”, *pigeon* (голубь) – “простофиля”, *renard* (лисиця) – “хитрец”, *coq* (петух) – “важное лицо”, *sapraud* (жаба) – “некрасивый”.

Наведіть подібні приклади з української мови.

12. Використовуючи словники, підберіть синоніми й антоніми до кожного значення таких багатозначних слів.

Рос.: старый, большой, сухой, твердый, горячий.

Англ.: small, easy, start, new, weak.

Нім.: lange, schwer, voll, schrecklich.

Франц.: danger, méchant, ombre, grand.

Наведіть подібні приклади з української мови.

13. Наведіть приклади омофонів, омоформ і омографів в російській та українській мовах.

14. Розподіліть слова на групи з погляду ясності/неясності їх внутрішньої форми:

восток, будильник, переплетчик, масло, видеть, кольцо, покрывало, порошок, говядина, колючка, свёкор, зверинец, зеркало, тягач, окно, равнина, перстень, едок, челка, вешалка, неделя.

15. Зрівняйте наведені нижче номінації, установіть за внутрішньою формою слів, яка ознака позначуваних ними предметів покладена в основу номінації.

Зарплата – получка – жалованье; рукавица – перчатка; платок – косынка – накидка; ограда – плетень – частокол; гладить – утюжить.

Наведіть подібні приклади з української мови.

16. Залучаючи для зіставлення інші слова російської мови, визначте внутрішню форму лексем:

Петлица, мещанин, устье, черепаха, допотопный, дача, пузырь, ежится,

портной, веснушки, немец, сплетни, погрязнуть, коляска, остолбенеть, клинок, местоимение, недоумевать, никчемный.

Наведіть подібні приклади з української мови.

17. Визначте денотативну і конотативну частини в семемах таких рос. лексем.

Береза – березонька, бездарный – бездарь, убежать – удирать, сотоварищ – соучастник, работник – работничек, идет – тащится.

Наведіть подібні приклади з української мови.

18. Визначте архісему в семемах таких російських лексем:

март, академия, глаз, ящик, потолок, облако, квартира.

Наведіть подібні приклади з української мови.

19. Визначте диференційні семи в таких низках російських семем:

Кружка – стакан – чашка; картина – фотография – рисунок; войти – вбежать – въехать.

Наведіть подібні приклади з української мови.

20. Яке співвідношення лексем і семем в таких низках російських слів?

1) черный карандаш – черная смородина – черный ход,

2) мех (животного) – мех (кузнечный), лихой (злой) – лихой (удалой), есть (имеется) – есть(принимать пищу).

Наведіть подібні приклади з української мови.

21. Визначте, у який із груп російських слів слова пов'язані парадигматичними відносинами. Поясніть свій вибір:

а) совесть, честность, чистая, судья, гложет, правда, должна быть, бывает не у всех, покоя не дает;

б) совесть, стыд, ответственность, честность, нравственные принципы, чувство вины, страдание;

в) совесть спокойная, чистая, гражданская, профессиональная; заговорила, проснулась, мучает, терзает, грызет.

Наведіть подібні приклади з української мови.

22. Знайдіть у наступних групах російських слів найбільш загальне за змістом слово. Назвіть ЛСГ через її ідентифікатор. Доведіть, що дана група саме ЛСГ: витлумачте всі слова через ідентифікатор, наприклад, синій - колір, вишневий - колір тощо.

Платье, костюм, одежда, пальто, блузка, брюки, юбка, куртка, пижама, колготки, купальник.

Радоваться, печалиться, грустит, чувствовать, тосковать, жалеть, злиться, отчаиваться.

Директор, начальник, король, руководитель, министр, командир, бригадир, заведующий.

Наведіть подібні приклади з української мови.

23. Складіть список слів, що утворюють такі тематичні групи: мовознавство, пори року, місто, свято, утвір.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка \ \ Вопросы языкознания, 1995, №1.
2. Артемов В.О. Наука про мовлення // Мовознавство.– 1977.– №4.
3. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: Навчальний посібник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 248с.(Альма-матер)
4. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Істрія лінгвофілософських учень: Підручник. – К.: Академія, 2008.- 240с.(Альма-матер).
5. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львов: Свит, 1997. -392.
6. Бацевич Ф.С.Основи комунікативної лінгвістик: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344с. (Альма-матер).
7. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. — К., 1991.
8. Белехова Л. Современная лингвистика в Украине и мире: научные парадигмы, наработки и перспективы\ \ Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць. Випуск III. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006.
9. Березин Г.М., Головин Б.Н. Общее языкознание.– М.: Просвещение, 1979.
- 10.Будагов Р.А. Система и антисистема в науке о языке// ВЯ.–1978, №4.
- 11.Булаховский А.А. О прогрессе в языке//Русская речь.–1968.– № 4.
- 12.Виноградов В.В. История русских лингвистических учений. – М.: Высшая школа, 1978.
- 13.Гайдаєнко І.В. Дистрибутивний аналіз як метод дескриптивної лінгвістики // Зб.наук.праць «Південний архів». Філологічні науки. – Вип. XXI. – Херсон. – ХДУ, 2003.
- 14.Головин Б.Н. Язык и статистика.– М., 1971.
- 15.Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984.
- 16.Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // ВЯ. – №4. – 1994.
- 17.Жлуктенко Ю.О. Концепція «природних ідей» у генеративній граматиці Н.Хомського// Мовознавство. – 1980. – № 3.
- 18.Жлуктенко Ю.О. Критика соціолінгвістичних теорій зарубіжного мовознавства // Мовознавство.– 1981.– №5.
- 19.Зализняк А.А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект

- каталога семантичних переходов \\ Вопросы языкознания, 2001, № 2.
- 20.Звегинцев В.Л. Теоретическая и прикладная лингвистика.– М.: Просвещение, 1968.
 - 21.Зеленько А.С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Аспекти, методи, прийоми та процедури вивчення мови: Посібник.–Вид.2-ге, перероблене.– Луганськ: Альма-матер, 2002.- 283с.
 - 22.Зеленько А.С. До питання про становлення лінгвістичного детермінізму (від структурної до когнітивної семантики). – Луганськ, 1999. – 71с.
 - 23.Иванова Л.П. Курс лекций по общему языкознанию. К.: Освіта України,2006.- 312с.
 - 24.Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація.– Дрогобич: Відродження, 1994.
 - 25.Кацнельсон С.Д. Содержательно-типологическая концепция Вильгельма Гумбольдта // Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века. – Л.: Наука, 1984.
 - 26.Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч.посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ Г.С.Кириченко, С.В.Кириченко, А.П.Супрун; за ред..А.П.Супрун. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. – 2008. – 224с.
 - 27.Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень – К.: Вища школа, 1985. – 215с.
 - 28.Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник.– К.: Видавничий центр "Академія", 2003. – 464 (Альма-матер)
 - 29.Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука // ВЯ.– 1994. – №4.
 - 30.Кустова Г.И. Когнитивные модели в семантической деривации в системе производных значений\\ Вопросы языкознания, 2000, №4.
 - 31.Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. – М.: Флинта, Наука, 2004.
 - 32.Мельничук А.С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма // Вопросы языкознания. – 1970. – №1.
 - 33.Мельничук О.С. Аспекти методології лінгвістичних досліджень // Мовознавство.– 1986.
 - 34.Мельничук О.С. Методи, проблеми аналізу у співвідношенні ідеального й матеріального в сфері мови // Мовознавство.– 1987.– №1.
 - 35.Общее языкознание // Под ред. Б.А. Серебренникова.– М.: Наука, 1970.
 - 36.Общее языкознание. Методы лингвистических исследований.– М., 1973.
 - 37.Паршин П.Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века // Вопросы языкознания. – 1996. – №2.
 - 38.Пентилюк М.І., Гайдаєнко І.В. Методичні розробки з курсу «Загальне мовознавство» (Лінгвістичні концепції Ф.де Соссюра. – Херсон: ХДУ, 2003. – 24.
 - 39.Перебийніс В.С. Теоретичні та прикладні проблеми структурно-математичної лінгвістики// Мовознавство. – 1981. – № 4.
 - 40.Пещак М.М. Аспекти дослідження взаємодії форми і змісту в мові // Українське мовознавство.– 1980.– №8.

41. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / З.Д.Попова, И.А.Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 414с. (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия)
42. Рудяков О.М. Системний опис лексико-семантичної групи (ядро, периферія, "середовище") // Мовознавство.–1987.–№2.
43. Русанівський В.М. Методологія, теорія і часткові методи лінгвістичних досліджень // Мовознавство. – 1975. – №2.
44. Селіванованова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля –К, 2006
45. Семенець Соціолінгвістична типологія варіантів поліетнічної мови // Мовознавство.– 1986.– № 5.
46. Семчинський С.В. Взаємодія мов і фактори лінгвістичного розвитку // Мовознавство.–1973.– №7.
47. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів .– К.: Вища школа, 1996.
48. Солнцев В.М. Языковой знак и его свойства // ВЯ.– 1977.– №2.
49. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324с.
50. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания.– М., Просвещение, 1975.
51. Тищенко К.М. Лінгвістичний знак як єдність знаків мови і мовлення.– Мовознавство.– 1980.– №1.
52. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. –К,1994.
53. Шарафутдинова Н.С. Теория и история лингвистической науки. – М.: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2007. - 381(Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия)
54. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Березин Ф.Н. История советского языкознания: Хрестоматия.– М.,1981.
55. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада / Нац.акад.наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: 200. – 288с.

Допоміжна

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика : перевод с фр. / Э. Бенвенист, Ю. Н. Караулов, Ю. С. Степанов. — 2-е изд., стереотип. — М. : URSS, 2002. — 448 с.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. — К. : Вища школа, 1985. — 360 с.
3. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство : навчальний посібник для вузів / С. І. Дорошенко. — К. : Центр навчальної літератури, 2006 . — 283 с.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. — К. : Либідь, 2001. — 222 с.
5. Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч.2 / В. А. Звегинцев. — 3-е изд., доп. — М. : Просвещение, 1965. — 495 с.

6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для вузів / М. П. Кочерган. — К. : Академія, 2003. — 464 с.
7. Маслов Ю. С. Введение в языкознание : учебник для вузов / Ю. С. Маслов. — 4-е изд., стереотип. — М. : Academia ; СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2005. — 304 с.
8. Потебня А. А. Теоретическая поэтика : учебное пособие для вузов / А. А. Потебня, А. Б. Муратов. — 2-е изд., испр. — М. : АCADEMIA, 2003. — 384 с.
9. Пражский лингвистический кружок : Сб. статей. — М. : Прогресс, 1967. — 559 с.
10. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. — К. : Вища школа, 1988. — 328 с.
11. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики : пер. з фр. / Ф. де Соссюр, А. Корнійчук, К. Тищенко. — К. : Основи, 1998. — 324 с.
12. Трубецкой Н. С. Основы фонологии : пер. с нем. / Н. С. Трубецкой, С. Д. Кацнельсон, А. А. Реформатский. — 2-е изд. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 352 с.
13. Хэррис З. С. Метод в структуральной лингвистике // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч.2 / З. С. Хэррис. — 3-е изд., доп. — М. : Просвещение, 1965. — С. 153–170.
14. Cassirer E. Sprache / Ernst Cassirer. — Hamburg : Material-Verl., 2000. — 45 S.
15. Croft, W. Event Structure in Argument Linking // M. Butt and W. Geuder, eds., The Projection of Arguments. — CSLI Publications, 1998. — P. 21–63.
16. Fillmore Ch. J. Frames and the semantics of understanding / Ch. J. Fillmore // Quaderni di semantica. — 1985. — Vol. VI, no. 2. — P. 222–254.
17. Foucault M. Die Ordnung des Diskourses / M. Foucault. — Frankfurt/M. : Suhrkamp, 1998. — 198 S.
18. Hartmann P. Die Sprache als Form / Peter Hartmann. — 'S-Gravenhage : Mouton, 1959. — 134 S.
19. Humboldt W. von. Anthropologie und Theorie der Menschenkenntnis / Wilhelm von Humboldt, Hans-Josef Wagner. — Darmstadt : Wiss. Buchges., 2002. — 160 S.
20. Humboldt W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts : über die Sprache / Wilhelm von Humboldt. — Wiesbaden : Fourier, 2003. — 571 S.
21. Kämper H von. Sprache – Kognition – Kultur : Sprache zwischen mentaler Struktur und kultureller Prägung / Heidrun von Kämper, Ludwig M. Eichinger. — Berlin [etc.] : de Gruyter, 2008. — 371 S.
22. Kant I. Kritik der Urteilskraft : Beilage : Erste Einleitung in die Kritik der Urteilskraft / Immanuel Kant, Heiner F. Klemme. — Hamburg : Meiner, 2006. — 633 S.
23. Keller R. Wissenssoziologische Diskursanalyse : Grundlegung eines Forschungsprogramms / Reiner Keller. — Wiesbaden : VS, Verl. für Sozialwiss., 2008. — 360 S.
24. Langacker R. W. Grammar and conceptualization / Ronald W. Langacker. — Berlin [etc.] : de Gruyter, 1999. — XIII. — 427 p.
25. Minsky M. 1980 – A framework for representing knowledge // Frame conceptions and text understanding. — B.; N.Y. : Gruyter, 1980. — P. 1–25

26. Porzig W. Das Wunder der Sprache : Probleme, Methoden und Ergebnisse der Sprachwissenschaft / Walter Porzig. – Tübingen [etc.] : Francke, 1993. – 431 S.
27. Rosch E. Cognitive Representation of Semantic Categories / E. Rosch // Journal of Experimental Psychology. – 1975. – Vol. 104. – P. 192–233.
28. Schwarz-Friesel M. Kognitive Linguistik heute – Metaphernverstehen als Fallbeispiel / M. Schwarz-Friesel // Deutsch als Fremdsprache. – 2004. – H. 2. – S. 83 – 89.
29. Sucharowski W. Sprache und Kognition. Neue Perspektiven in der Sprachwissenschaft / W. Sucharowski. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1996. – 298 S.
30. Weisgerber L. Die Muttersprache im Aufbau unserer Kultur / Leo Weisgerber. – Düsseldorf : Schwann, 1950. – 265 S.
31. Weisgerber L. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik / Leo Weisgerber. – Düsseldorf : Schwann, 1962. – 432 S.

Інформаційні ресурси

1. Великий тлумачний словник української мови – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net/>.
2. Зизанія Лаврентій. Лексис ányi //
<http://litopys.org.ua/zyzlex/zyz99.htm#K>
3. Полюга Л. Словник синонімів української мови. – К. : Довіра, 2006. – 477 с. // <http://www.rozum.org.ua>
4. Російсько-український словник сталих виразів // <http://stalivyrazy.org.ua>
5. СЛОВНИК. НЕТ. Портал української мови та культури // <http://www.slovnyk.net/index.php?swrd>
6. Словник синонімів української мови // <http://www.rozum.org.ua>
7. Фразеологічний словник української мови // <http://slovopedia.org.ua/49/53403/358607.html>
8. Этимологический словарь Фасмера. – Режим доступу : <http://vasmer.narod.ru/>
9. Adelung - Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart. – Режим доступу : <http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/lemma/>
10. Dandelon.com. – Режим доступу : <http://www.dandelon.com>.
11. [dict.cc](http://www.dict.cc). English-German Dictionary. – Режим доступу : <http://www.dict.cc>, thefreedictionary.com
12. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. – Режим доступу : <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/>
13. Elexiko. Online-Wörterbuch zur deutschen Gegenwartssprache. – Режим доступу : <http://www.owid.de/elexiko>
14. Free online thesaurus. – Режим доступу : <http://www.bluerider.com/randomwordservice.php>.
15. Köbler G. Althochdeutsches Wörterbuch / Gerhard Köbler. – 4. Auflage. – 1993. – Режим доступу : <http://homepage.uibk.ac.at/~c30310/ahdwbin.html>
16. Pons. – Режим доступу : // <http://de.pons.eu>
17. Beolingus. – Режим доступу : // <http://dict.tu-chemnitz.de>
18. Redensarten. – Режим доступу : <http://www.redensarten-index.de>

19. Uitmuntend. – Режим доступу : <http://www.uitmundend.de/woerterbuch/liebe>
20. [Thesaurus – Wikipedia](http://de.wikipedia.org/wiki/Thesaurus). – Режим доступу : <http://de.wikipedia.org/wiki/Thesaurus>
21. [Wörterbuch und Grammatik von Canoo](http://www.canoo.net). – Режим доступу : <http://www.canoo.net>
22. Wortschatz-Lexikon der Uni Leipzig. – Режим доступу : <http://wortschatz.uni-leipzig.de/>.
23. Лінгвістичний портал MOVA.info <http://www.mova.info>
24. Wikipedia. <http://www.wikipedia.org>
25. Український лінгвістичний портал <http://www.ulif.org.ua/ulif/>
26. Портал української мови та культури <http://slovnyk.net/>

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Лекційно-практичне заняття № 1. Напрямок підготовки: 6.020303 «Філологія»	4
Питання для обговорення	4
Лекційно-практичне заняття № 2. Філологія як наука	7
Питання для обговорення	7
Конспект лекції Філологія як наука	8
Практичні завдання з теми «Філологія як наука»	15
Лекційно-практичне заняття № 3. Загальна мовна ситуація в світі.	
Підходи до вивчення мови	16
Питання для обговорення	16
Конспект лекції Загальна мовна ситуація в світі»	18
Практичні завдання з теми «Загальна мовна ситуація в світі. Підходи до вивчення мови»	24
Лекційно-практичне заняття № 4. Зв'язок філології з іншими науками	26
Питання для обговорення	26
Конспект лекції «Зв'язок філології з іншими науками»	27
Практичні завдання з теми «Зв'язок філології з іншими науками»	40
Лекційно-практичне заняття № 5. Моделі організації мовного простору в Європі. Теорії дослідження мови	42
Питання для обговорення	42
Конспект лекції «Моделі організації мовного простору в Європі»	44
Практичні завдання з теми «Моделі організації мовного простору в Європі» ...	52
Лекційно-практичне заняття № 6. Об'єкт вивчення філології – текст	53
Питання для обговорення	53
Конспект лекції «Об'єкт вивчення філології – текст»	55
Практичні завдання з теми «Об'єкт вивчення філології – текст»	66
Лекційно-практичне заняття № 7. Соціальна варіативність мови: стратифікаційна і ситуативна	69

Питання для обговорення	69
Конспект лекції «Соціальна варіативність мови: стратифікаційна і ситуативна»	70
Практичні завдання з теми «Соціальна варіативність мови: стратифікаційна і ситуативна»	79
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	83
Базова	83
Допоміжна	85
Інформаційні ресурси	87
ЗМІСТ	89